

יונינה פלורסהיים

תולדות ארצות הברית

חזון, משברים וצמיחה

יועץ מדעי: פרופ' מנחם בלונדהיים

ספר לימוד לחטיבה העליונה

מדריך למורה

משרד החינוך

אישור מס' 4173

אושר בתאריך: 25.12.2007

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

Yonina Florsheim
American History
Teachers' Guide

מורים שקראו טיוטות של הספר והמדריך למורה: ד"ר נעמי ורד, פנינה בנג'י, רקפת ענזי
סיוע בהפקה: דבורה קליין, מעין אבינר-ירבהון
עריכת לשון: נועם לסטר
מביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

Published with the assistance of
The Office of Public Affairs, Embassy of the United States, Tel Aviv

מסת"ב 978-965-227-239-3 ISBN
מספר קטלוגי 185-562 Catalogue No.
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח
© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem
Printed in Israel, 2008

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סידור ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
ירושלים

תוכן העניינים

5	הקדמה
20	החלום האמריקני – תרגיל פותח

יחידה 1: ההגירה וגיבוש האומה האמריקנית

24	מבוא
26	פרק 1. ההגירה אל ארץ חקלאית ולשפע משאבים (1880–1607)
29	פרק 2. 'המהגרים החדשים': ההגירה אל חברה בתהליכי עיור ותיעוש
34	פרק 3. פלורליזם תרבותי

יחידה 2: ממשל בארצות הברית

חלק ראשון: החזון של האבות המייסדים

47	פרק 4. השגת העצמאות מארץ האם
54	פרק 5. גיבוש חוקה לארצות הברית

חלק שני: הממשל והחוקה האמריקניים במבחן הזמן – המתח שבין שימור ושינוי

71	פרק 6. הגברת מעורבותם של ההמונים בפוליטיקה: ימי הנשיא ג'קסון
77	פרק 7. משבר הברית: מלחמת האזרחים בין הצפון לדרום
89	פרק 8. המאבק לשוויון זכויות גזעי
109	פרק 9. ליברליזם בצל אימפריאליזם

יחידה 3: התפתחותה הכלכלית של ארצות הברית

- 114 מבוא
- 118 פרק 10. התפתחותה הכלכלית של ארצות הברית עד אמצע המאה ה־19
- 120 פרק 11. 'העידן המוזהב': עלייתם של העסקים הגדולים
- 129 פרק 12. מחאה נרחבת נגד העסקים הגדולים
- 136 פרק 13. הרפורמה הפרוגרסיבית
- 141 פרק 14. בין שתי מלחמות עולם: משגשוג לשפל עמוק
- 151 פרק 15. מדיניות ציבורית בארצות הברית במחצית השנייה של המאה ה־20

יחידה 4: מדיניות חוץ וביטחון בארצות הברית

- 164 מבוא
- חלק ראשון: מדיניות החוץ של ארצות הברית עד מלחמת העולם השנייה
- 167 פרק 16. עקרונות יסוד בניהול מדיניות החוץ של ארצות הברית
- 171 פרק 17. הרפובליקה האימפריאלית
- 173 פרק 18. אמריקה אל מול פני מלחמה עולמית
- 179 פרק 19. בין שתי מלחמות עולם: נסיון השיבה לבדלנות
- חלק שני: ארצות הברית מעצמת־על במחצית השנייה של המאה ה־20
- 186 פרק 20. המערכת הבינלאומית החדשה: עולם דו־קטבי
- פרק 21. מלחמה מתוך הסכמה לאומית אמריקנית: המלחמה הקרה עד שנות השישים
- 189 פרק 22. משבר ההסכמה הלאומית במדיניות החוץ והביטחון: מלחמת וייטנאם
- 195 פרק 23. תהפוכות והפתעות: הזירה הבינלאומית עד ראשית המאה ה־21
- 206

הקדמה

עניינו של ההיסטוריון בשינוי והתפתחות. לעדר פילים אין היסטוריה, מפני שהוא מתנהל היום באותו אופן שבו התנהל לפני אלפיים או מאתיים שנה. בני אדם, בניגוד לכך, חושבים ומתנהלים אחרת מעת לעת. הם מתפתחים ומשתנים כל הזמן, ובזה עניינו של ההיסטוריון. בספר זה נתעמק בתולדות ארצות הברית **בהגשת היבט ההתפתחות והשינוי.**

השינויים שעברו על ארצות הברית מאז התקופה הקולוניאלית הם עצומים, וציפייתנו היא שבסיום הקורס יוכלו תלמידינו להתייחס בצורה מעמיקה לכמה תהליכים כאלה. למשל, כיצד התפתחה ארצות הברית מאיחוד רופף של 13 מדינות קטנות להיות מעצמה עולמית? כיצד ולמה שינה הממשל האמריקני את התנהלותו מממשל מינימליסטי ופסיבי למדי לממשל פעלתן? אילו תמורות חלו בהבנת ערכי החירות והשוויון ומה היו צמתי השינוי החשובים?

השיטה הנושאת משרתת את הטיפול בשינוי בכך שהיא מאפשרת לעקוב אחרי התפתחות בנושא מסוים ביתר בהירות. בספר ארבע יחידות, כל אחת מהן בודקת תחום אחד: ההגירה וגיבוש האומה – שואלת כיצד ניתן לגבש אומה על בסיס חברת הגירה, ונוגעת בדילמות של זהות; הממשל – בודקת את התפתחות העקרונות הרפובליקניים לאורך ההיסטוריה; הכלכלה – מבררת כיצד התפתחה כלכלת ארצות הברית מכלכלה אגרארית למתועשת, ואילו השפעות היו לכך על העקרונות הרפובליקניים; מדיניות החוץ והביטחון – מבררת כיצד ומדוע החליפה ארצות הברית את מדיניותה מבודדות למעורבות והפכה למעצמה השלטת בעולם. בתוך כל יחידה הבאנו את סיפור העניינים על פי סדר כרונולוגי, מן המוקדם אל המאוחר. התוכן זימן לנו אפשרות לבנות את הלמידה ברוב היחידות גם מן הפשוט והנאיבי אל המורכב והמסובך יותר. השתדלנו לא לחרוג אל מה שאיננו במוקד, כדי להתרכז בתהליך, בהתפתחות ההיסטורית של העניין הנבדק. זה אפשר העמקה מסוג מסוים, המזמינה שאלות כמו: מה היתרונות ומה המחירים של החידוש? כיצד שינה החידוש את פני הארץ? האם יכלו בני הזמן לשלוט בשינוי? האם היו מודעים בכלל לשינויים או מסוגלים לספק הסבר להם? לכל יחידה אפשר לנסח 'מוקד על', בבחינת השאלה הגדולה הנבדקת לאורך זמן וכמו

למשל, האם נכון להניח לכלכלה להתרחש מאליה או שיש להפעיל מעורבות של הממשל להסדרתה? שאלות כאלה יוצעו למורה.

בדיקת השינוי תתייחס גם אל האתוס. האתוס האמריקני הבסיסי נבנה בפרקטיקה ובתיאוריה בעת ובעונה אחת. נסיבות מסוימות אפשרו חיים של חופש ושוויון יחסיים, ולצד זה פותחה לביסוסם השקפת עולם פילוסופית, שקיבלה ממד של חזון. החזון נבנה בהתייחסות אל רעיונות וערכים אירופיים, ובחלקו היה המשך וביצוע של המלצות מהפכניות שבאירופה התקשו להוציאן לפועל. בני הזמן היו מודעים להבניית הזהות החדשה שלהם, וזו הוצגה לא פעם כמנוגדת לערכי היסוד ולאורח החיים המקובלים באירופה. לאורך הקורס נעמוד על הפערים בין שתי התרבויות ועל היחסים המורכבים ביניהן.¹ בצמתים אחדים נוכל להבין את ההתפתחות מתוך השוואת החדש אל הישן, השוואה שתיבחן לאור מישורים אחדים אפשריים: בין תרבויות שונות – אמריקה מול אירופה; בין זמנים שונים – השוואת ה'עכשיו' לעומת מה שהיה קודם; ובין תיאוריה לפרקטיקה – השוואת המציאות עם האתוס שהיה אמור לעצב אותה.

היכרות עם החזון מצויה בתחילת כל יחידה ופותחת כל אחד מן הנושאים שלפנינו. בהמשך הלימוד נוכל לברר עד כמה היתה מחויבות זו ממושכת ובעלת תוקף, מה היו נקודות התורפה שלה, ובאילו תנאים היא (או חלק ממנה) כבר לא יכלה יותר להחזיק מעמד. גם זמן הביניים, שבו החזון כבר נעשה בלתי ישים אך רבים עדיין נשאו אליו את עיניהם, עשוי לשמש נקודה טובה (וטרגית לרבים) להשקיף על קשייה של חברה שחלומותיה מאותגרים כל הזמן (במיוחד כך היה לגבי החלום האמריקני בתחום ההצלחה הכלכלית). ההשוואה עם מה שקדם מחדדת את הבנת החידוש והשינוי. יתר על כן, ההתבוננות אחורה היא גם 'היסטורית' במובן של נאמנות לתקופה, שכן זאת עשו רבים מבני הזמן, במיוחד כשמדובר היה בגעגועים לאתוס ולאידאלים. נגלה מקרים שבהם התאמצו האמריקנים לנסח התאמה בין חידוש לבין ערך מקודש, התאמה שאפשרה להרגיש עקביות ויציבות.

ספר הלימוד מזמין, אם כן, דיון בפערים שנוצרו בין אתוס, אידאלים וחזון לבין מימושם. נגלה כמובן כי היו גם תהליכים חשובים בתולדות ארצות הברית שלא היו קשורים לחזון, ואף היו מנוגדים לחלקים ממנו. גילוי זה יוביל לשאלה,

1 ראו "אחרית דבר" בסוף יחידה 4, וכדאי להתייחס לאמור שם גם במהלך הקורס.

מדוע דבקים האמריקנים בהצגת האידיאלים כבסיס המצדיק את פעולותיהם, אפילו במצבים שבהם ההצגה גורמת לזקיפת גבות. כהיסטוריונים נתעניין לא רק בהבנת בני הזמן מתוך נקודת המבט שלהם, אלא נוסף את הרובד של המתבונן מהצד ממרחק זמן ומקום. התבוננות כזאת מאפשרת לנו לנתח בכלים שלא היו לבני הזמן, אם בגלל מגבלות הידע שעמד לרשותם, אם בזכות הפרספקטיבה העומדת לרשותנו, ואם בזכות כלי מחקר חדישים המנסחים שאלות **שלא** היו מוכרות להם. כמורים חובה עלינו ללמוד גם את תמונת העולם של בני הזמן וגם את הניתוח מרחוק, והחשוב מכול – כל הזמן לשמור על מודעות לאבחנה ביניהם.

על מבנה ספר הלימוד

הספר מבקש למצוא איזון בין שתי מגמות: מצד אחד הוא מבקש לספר סיפור קוהרנטי שיש בו 'התחלה, אמצע וסוף' – כך שניתן יהיה להשתמש בו כמעט כבספר קריאה; מצד שני הוא רוצה להשאיר מספיק מקום למורים ולעבודת חשיבה עצמאית של התלמידים, ולכן בוחר לא אחת להשאיר שאלות פתוחות ולא פתורות. זה אחד ההבדלים בין ספר לימוד לבין תוכנית לימודים. את התוכנית קובעים המורים, והיא מכילה את כל הפעילות הלימודית המתרחשת בנושא. ספר הלימוד הוא רק חלק ממנה, ואמור לשרת אותה. לצד הספר ישתמשו המורים בעוד עזרים כיד דמיונם ויכולותיהם.

הספר כתוב בשיטה המשלבת מקורות בתוך הנרטיב. המקורות אינם בבחינת איור אלא חלק אינטגרלי מן הטקסט הלימודי, שממנו מפיק הקורא מידע חיוני להבנת הרצף.

בסוף הספר מצויים המקורות שאליהם אנו מפנים שוב ושוב. את החוקה אנו ממליצים להפוך למסמך שהתלמידים יצליחו לדפדף בו ולהבינו. קרבקר נבחר לתאר את החזון הבסיסי ערב המהפכה והשחרור מאנגליה. הנספחים חולקו לנוחות הקוראים לפסקאות מסומנות, כך שבכל שימוש בהם יוכלו המורים להפנות לחלקים מסוימים בלבד, לפי בחירתם. רשימות הנשיאים והארועים החשובים מאפשרים לערוך סדר כרונולוגי מסוים.

שאלות: השאלות המוצגות בספר הלימוד הן בגדר הצעות. חלקן מתאימות כהכנה לקראת שיעור, וחלקן כסיכום אחרי הלמידה. למקורות הכנו שאלות שיכוונו את הקריאה, והצענו גם שאלות לפיתוח החשיבה הביקורתית. השאלות לא תתאמנה לכל כיתה ומורה, והמורים יצטרכו לכתוב חלק מהן או לבנות

בעצמם את השאלות המתאימות. שאלות בסיסיות, שתפקידן רק לוודא קריאה, לא קיימות בספר זה, ועל המורה לחברן בעצמו. שאלות שנפתחות בהנחיה 'לדיון' עשויות להתאים גם כנושאים למאמרים קצרים שניתן לבקש מהתלמידים לחבר (עדיף לאחר הלמידה).

חלונות: בחלונות נמסר מידע שבמובנים מסוימים חורג מהרצף. הוא מעשיר, נותן רוחב או עומק, ולפעמים שולח למחשבה. חלק מן החלונות נותנים היבט מתחום ידע אחר, חלקם מספרים סיפור שעשוי להבהיר או מטילים אור על אישיות או פרשייה מסוימת. בחלונות הרשינו לעצמנו לספר אנקדוטות ולפעמים לתת פרשנות, הערכה, או לנקוט עמדה בסגנון שלא מתאים לנרטיב הראשי. יש חלונות שעליהם אסור לדלג.

חומר חזותי בספר הלימוד: החומר החזותי הוא חלק מן הטקסט, ויש להשתמש בו. לפעמים הוספנו בכיתוב שאלה למחשבה. לגבי ציור, צילום אמנותי וקריקטורה, כדאי במיוחד לברר את עמדת האמן, ולעמוד על האמצעים החזותיים שבהם בחר להמחיש ולהבהיר אותה. ניתן לשאול על אמינות המידע שמספק צילום עיתונאי (בדומה לטקסט מילולי).

גישה ביקורתית – גם לספר לימוד: בספר הלימוד נעשה ניסיון להציג תמונה מאוזנת. אך משמעותה של כל בחירה שנעשתה הינה ויתור על אופציות אחרות. אנו מציעים להתייחס לספר הלימוד בגישה ביקורתית, המזמנת אפשרות לברר עם התלמידים אילו אופציות להצגת הדברים לא נבחרו, וכיצד ניתן להציג את הדברים גם אחרת.

עוד על שיטת הלמידה הנושאת

השיטה הנושאת מאפשרת כאמור 'צלילה' לתוך בעיה מסוימת ובחינתה לעומק. היא מתרכזת בתחום דעת מסוים, וכך מקנה לתלמידים מיומנות והיכרות משמעותית אתו, העולות על מה שניתן להגיע אליו בשיטה המקובלת. השיטה הנושאת דורשת ידע ספציפי בדיסציפלינות השונות. מובן שעל המורה להיות חוקר עצמאי ולומד, אך לצד זה נציע להצטייד ב'חבר טלפוני' לעת צורך: לכל פרק יעמוד לרשותכם 'מומחה הבית', שתוכלו לקבל ממנו 'עזרה ראשונה' כמו הגדרות ואבחנות (ולא רשימות קריאה ארוכות...). מי שלמד משפטים יוכל לעזור בכל הנוגע להבנת משמעותם של פסקי דין המפוזרים לכל אורך הספר; מי שלמד יחסים בינלאומיים ידע לענות על שאלות בתחום יחסי החוץ; סוציולוג ידע

לענות על גיבוש האומה; כלכלן – על התפתחות הכלכלה האמריקנית; ואיש מדע המדינה – על ענייני הממשל.

ללמידה בשיטה הנושאת יש מספר מחירים. אחד מהם הוא שהבלטת תהליך אחד באה על חשבון הבנה רחבה של תקופה מסוימת (ההתבוננות ה'אורכית' באה על חשבון הרחב), והתמונה המתקבלת עלולה להיות צרה. הדבר עלול, למשל, להשאיר בחוץ התעמקות באישי מפתח. נשיאים חשובים מופיעים שוב ושוב בין הפרקים, אך בכל פרק מודגש היבט אחד בלבד של פעילותם. כך מתקבל תמיד רק חלק מן התמונה. החוכמה תהיה להשתמש במגבלה לשם השגת יתרון – והוא העומק המתאפשר בהטלת אור על התפתחות ושינוי **בתחום אחד**.

נושאי מול כרונולוגי – לפעמים יש למלא פערים, כדי לספק לתלמידים תשתית הכרחית של הבנת הרקע ההיסטורי וההקשר הכרונולוגי, אך אין לבלבל בין שתי השיטות: כל הזמן צריך להיות ברור מהו השלד, הציר המרכזי, ומהם ה'משרתים'. ועם זאת, ככל שנתקדם במהלך הקורס, נגלה את האפשרות הטמונה בקישורים ובשימוש בידע קודם, שמקורו ביחידות שכבר נלמדו. כדאי לאפשר לתלמידים את ההנאה והסיפוק שבגילוי, שבשלב מסוים הם מבינים משהו באופן עמוק יותר מאשר במגעם הראשוני עם אותו נושא. למשל, בכל פרק מתווסף רובד להבנתו של **החלום האמריקני**. מטלה זו תהיה בעיקר על המורה. הספר לתלמיד מפנה לנושאים אחרים רק במעט מן העניינים, כדי לא לשבור את הרצף הסיפורי. (רשימת אפשרויות להלן).

הצעה לחקירת שתי וערב לקראת סיכום הקורס

ניתן לבקש מן התלמידים לחקור נושאים מסוימים, שפרטיהם שזורים לאורך הפרקים בספר. הם יתבקשו לחפש ולבד, או בהפניית עמודים מדויקת שיקבלו מהמורה) עובדות ואירועים, לסדר אותם כרונולוגית (או בסדר אחר שייקבע), ולענות על שאלה הקושרת ביניהם. עבודה זו ניתן לקיים גם בקבוצות, כשכל קבוצה תבחר את הנושא שלה ותתבקש להרחיב את המחקר גם ממקורות נוספים. יש לשקול אם לקיים 'חגיגת סיום', שבה כל קבוצה תציג את ממצאיה, או לפזר צמתי חקירה במהלך המחצית השנייה של שנת הלימודים, דבר שיכול להתאפשר לגבי חלק מן הנושאים. להלן רשימת דוגמאות כאלה:

- **עולם חדש מול עולם ישן** – הניגודים שהתפתחו בין המושבות לבין ארץ האם, ואחר כך בין ארצות הברית לבין אירופה, המולדת החדשה מול המולדת

הישנה – כיצד הישן עיצב את החדש? איזו תודעת ניגוד ואף התנשאות התפתחה, וכיצד תפקדו הניגוד וההתנשאות בתודעת האמריקנים? נושא זה מצוי בכל היחידות של הספר.

- **החלום האמריקני** – כיצד השלימו זה את זה ההיבט הכלכלי, הפוליטי והחברתי של החלום? האם הניסיון להפיץ את דרך החיים האמריקנית ברחבי תבל היא בבחינת המשך החלום, ובאיזה מובן?
- **מהו הממד הקבוע ומה המשתנה** בחזון ובאתוס האמריקני במהלך השנים?
- **קץ הספר בארצות הברית** – מהן השפעותיו השונות על קליטת ההגירה וגיבוש האומה, על היכולת לממש את החלום האמריקני בתחום הכלכלי והתרבותי, על מדיניות החוץ?
- **שימושים שונים בהצהרת העצמאות והתפתחות בהבנת ערכיה** – בעניין העבודות, ראו את נאומי לינקולן ופסיקת דרד־סקוט; במדריך להוראה ליחידת הכלכלה ראו את דברי ולטר וייל; וכן ראו את נאומי קינג (גם בהקשר וייטנאם).
- **התחזקות מעמד הנשיא** – ג'קסון ישמש פתיח לדיון. אחר כך אפשר לבחור במישהו מהרשימה הבאה – לינקולן, רוזוולט, ג'ונסון, ניקסון – ולחשוב מה חידש ואם נותר משהו מן החידוש לדורות שבאו אחריו. לצד ההיבט האישי יש להוסיף כמובן את ההיבט הנסיבתי, כגון מלחמות ומשברים וכיצד השפיעו אלה על מעמד הנשיא. כדאי לציין את הניו־דיל, המלחמה הקרה והחוק לביטחון לאומי (1947) ואת פרשת ווטרגייט.
- **מממשל בדלני ומינימליסטי אל מממשל מתערב ופעלתן** – מול האזרח הבודד ומול ארצות זרות, בענייני חברה וחוץ. כיצד קשורים החידושים זה בזה? (אפשר לחבר לזה גם את השינוי שחל בפעילות בית המשפט העליון, מפסיביות יחסית לאקטיביות).
- **תפקודיו של בית המשפט העליון בארצות הברית לאורך תקופה (שתיבחר)** – בין שמרנות לליברליזם ומפסיביות יחסית לאקטיביזם שיפוטי (חופש הדיבור, גזענות, יחסי עבודה).
- **חירויות בזמן מלחמה בארצות הברית** – נושא זה קיים במפוזר ביחידה על מדיניות החוץ, מומלץ להוסיף לו מידע על מלחמת האזרחים (לפי מוריסון, עמ' 295–298).
- **שנות השישים, שנות טלטלה** – אפשר לפתוח באיסוף מידע על ידי התלמידים והכנת ציר של אירועים חשובים במהלך העשור ככרזה לקיר הכיתה. אחר כך

יחפשו התלמידים את החיבורים בין התופעות – התפתחות המעמד הבינוני ומצבו הכלכלי, גישת הפלורליזם התרבותי, תרבות הנגד ומקורותיה, המחאה בנושא זכויות האפרו־אמריקנים ונגד מדיניות החוץ והמלחמה (נאום קינג). כדאי להשתמש בחלון על אודות הפעילות הליברלית של בית המשפט העליון (עמ' 86).

- **קשרי תקשורת-ממשל** – ייאספו עובדות מכל הספר ויחולקו ל'אופציות התנהלות' של שני הצדדים: הממשל והתקשורת. למשל קשריו של ג'קסון עם העיתונות, פרנקלין רוזוולט (מידע בחלון על דמותו), חלונות על התקשורת בזמן מלחמה ביחידה האחרונה (כולל פרשת הדיווח על טביעת האנייה 'מיין'), מסמכי הפנטגון ווטרגייט. אפשר להוסיף גם עובדות על מלחמת האזרחים (לפי מוריסון, עמ' 297, 298). שאלת-על אפשרית: 'זכות הציבור לדעת' – מהם הסיכונים ומהם הגבולות שהציבור האמריקני ראה כנכונים בזמנים ובמצבים שונים?
- **השפעה של גופים חוץ-פרלמנטריים על הממשל** – לאסוף דוגמאות שבהן הממשל נענה לדרישתו של ציבור מסוים, ולעקוב אחר הכלים שבעזרתם הדבר הושג. נושאים לבדיקה: המאבק לשוויון זכויות גזעי (וכן מגדרי – אף כי נושא זה אינו בספר הלימוד), מאבק הפופוליסטים, החקיקה הפרוגרסיבית, המחאה נגד מלחמת וייטנאם, הפלת ניקסון.

מה יש במדריך להוראה?

המדריך להוראה אינו עומד בפני עצמו, יש לעיין בו בצמידות לספר לתלמיד. במדריך זה ניסינו לענות על צרכים שונים, הפונים לציבור מורים מגוון. קרוב לוודאי שכל אחד מן הקוראים בו ימצא שרק חלק מהדברים מועילים לו ועונים על צרכיו. המדריך עומד על הדברים האלה:

- **הבהרת מטרותיה של כל יחידה והגדרת הקשיים המיוחדים להוראת הנושא.**
- **דיון מושגי קצר במונחים מרכזיים.**
- **שאלות מוקד:** מוקדי-העל מכוונים כללית את עבודת המורה לאורך הנושא, ומוקדי השיעורים יעזרו להכנת מערכי שיעור (להלן הצעה לדרך השימוש). ניתנות אופציות רבות, כדי שמורים יוכלו לבחור את המתאים להם וגם להחליף (מדי שנה?) את הדגשים.

- **הצעה לארגון ההוראה** – זו מופיעה בראש כל יחידה או פרק גדול ומנסה לתת הכוונה לתמציתי ולהכרחי ביותר.
- **הצעות להפעלות**, חלקן במשחקי סימולציה, בכתיבה ובדיונים מושגיים. בחלק מן ההצעות סיפקנו את המקורות ובחלקן יהיה על המורה לחפש בעצמו את החומרים שיונחו לפני התלמידים.
- **הסברים היסטוריים**: אלה נכתבו במחשבה על המורים המתחילים. כאן ניסינו לתת תובנות העשויות לכוון אותם גם כקוראים וכלומדים. ברור שגם ותיקים עשויים לעשות בהם שימוש. קטעים אלו נכתבו בסגנון של שיחה והסבר, ולא של נקודות. חלקם נראים כמו המשך של ספר הלימוד, ומשולבות בהם תשובות לשאלות, שמורים מתחילים אולי יזדקקו לחלקן.
- **חומר מוכן להגשה לכיתה**: מקורות ראשוניים, דברי מחקר ותרגילים לתלמיד שניתן לצלמם ולהגיש לכיתה.
- **רשימות קריאה** אקדמיות למורה (בסדר א-ב). בהקדמה ניתנת רשימה כללית, ובכל יחידה ופרק הוספנו הפניות ספציפיות. כן הוספנו הפנייה למספר קטן של אתרי אינטרנט רלוונטיים (יש הרבה מאוד ברשת).
- **רשימת ספרות יפה** – האמנויות עשויות להעמיק את התובנות האנושיות, לערוך היכרות חווייתית עם אוירת הזמן ולהציג דילמות גם מהצד הרגשי. ההיבט האמנותי עשוי להשלים את הניתוח ההיסטורי (למשל, בהבנת מצוקת השפל). אפשר לדרוש קריאת ספר שלם, שאחריה יתקיים דיון כיתתי משותף. לחילופין, ניתן להביא בפני התלמידים קטעים נבחרים. אפשרות נוספת: רק תלמידים שבחרו בכך יקראו, ויעבדו את חוויית הקריאה בכתב. ייתכן שתמצו לתגמל את מי שקרא, לפי כללים שתקבעו. תלמידים אלה יכולים לשתף את חבריהם בהבאת קטע נבחר בפני הכיתה או בהרצאה קצרה.
- **מה ניתן לשאול על קטע ספרותי?** למשל: כיצד התיאור הספרותי מעשיר את הידע שלנו (מעביר אווירה? ממד רגשי)? האם הקריאה שינתה את דעתכם על האירוע או התהליך, וכיצד? האם המידע שנמסר הוא 'מהימן'? האם הכותב מגמתי? כיצד הוא מעביר את המסר שבו הוא מעוניין? (אתרו את הסימנים לכתיבה מגמתית והביאו דוגמה מנומקת). מה ניתן ללמוד מיצירה ספרותית על אודות ההיסטוריה (האם היצירה מעידה רק על הכותב עצמו, כשחקן או כמתבונן בהיסטוריה? או על הטעם של קוראיו? מתי ובאיזה הקשר נכתבה היצירה, וכיצד היא פונה אל בני זמנה?)
- **שימוש בקולנוע**: כמו ספרות יפה, גם הקולנוע מעשיר ומבהיר. ניתן להציג

קטעי קולנוע נבחרים בפני התלמידים. אולם חשוב שהתלמידים ידעו להבחין בין מציאות לבדיון! כמו כן חשוב לבחון עם התלמידים מתי הופק הסרט, מה הטריד את יוצריו, וכיצד בא הדבר לביטוי בהבנתם את העבר שבו הם עסקו. באתר של ספרית וידיאו תוכלו לקבל בקלות פרטים בסיסיים על כל סרט (האוזן השלישית).

על תכנון והספק: אנו מאמינים שאפשר להספיק ללמד את כל הנושא בשנת לימודים אחת. יש לכך מספר תנאים, הראשון שבהם הוא **עבודה עצמית של התלמידים**. על המורים להרגיל את תלמידיהם לקרוא, לכתוב ולעבד חומרים, לא רק בכיתה אלא גם בעצמם. אפשר גם שנושאים מסוימים יילמדו בעבודה עצמית, באופן שהמורה יוכל להסתמך עליהם בלי לחזור עליהם בכיתה. על זה צריך לחשוב כבר בשלב התכנון.

מומלץ למורה לערוך **טבלת תכנון שנתית**, שבה ישובצו פעילויות ומוקדים במקומם האידיאלי. יש סוגי פעילות שיכולים להתאים במספר נושאים, אך אנו נוכל להרשות לעצמנו לקיים אותם רק פעם או פעמיים לאורך כל השנה, ולכן יש לקבוע זאת מראש. למשל, בחינת מנהיגותו של נשיא מסוים. ניתן לערוך דיון כזה באשר לג'קסון, לינקולן, וילסון, רוזוולט (ואחרים). לא מומלץ לערוך אותו שוב ושוב, ולכן נחליט מראש מי מתאים לכך ביותר. כך גם באשר למשחק תפקידים: מערכת בחירות אחת (האם 1896 או 1936?); דיון אחד בקבינט (1917 – האם להיכנס למלחמה? או 1996 – האם להמשיך את מדיניות הרווחה הנוכחית?). וכך לגבי עיתון קיר (הדמוקרטיה הג'קסונית, השפל או המלחמה הקרה?), או בבחירת הקריאה המשותפת בספרות יפה ('אל תיגע בזמיר' או 'ענבי זעם?').

על השאלות

המרכיב החשוב ביותר במדריך הוא אוסף השאלות. רוב המורים 'חושבים בשאלות', ולרבים מהם הצעת שאלה טובה היא התמיכה העיקרית לה הם זקוקים. זו כבר תספק להם כיוון לחיפוש וקריאה, לחשיבה ולבניית דיון. תמצאו שלפעמים ניתנות לפרק מסוים שלל שאלות, בדרגות מורכבות שונות. תקוותנו היא שכל מורה יוכל למצוא מתוכן את המתאימות לו. **אין שום כוונה להציע שימוש בכולן; שאלת מוקד** היא שאלה מארגנת **לשימוש המורה**. זו שאלה ששיעור שלם חותר אליה. רצוי שהיא תכיל מתח או קונפליקט, שיבטיחו עניין. מאחר שהיא איננה בהכרח מופנית ישירות לתלמיד, ותפקידה להיות בעיקר כלי בידי המורה לעבודת

ההכנה שלו, אפשר למתוח אותה (אף באופן שייראה לנו לא מספיק מדויק או לא אקדמי). מורים שאינם מורגלים בכלי זה, יוכלו 'לתרגם' לעצמם את השאלה לכותרת או דיון, כפי שנוח להם. חלק משאלות המוקד במדריך פורקו לשאלות משנה, לטובת מי שאינם מורגלים בשיטה (וכדי לא ליפול לרמת 'כתב חידה').

לדוגמה: מהם המניעים שמאחורי תוכנית מרשל, האם רעיונות נשגבים על חופש זכויות או אינטרסים כלכליים? התשובה הסופית תהיה כנראה ששניהם, ואף יתברר שבמציאות האמריקנית נוצרה תלות הכרחית בין שני המניעים. אבל הניסוח הבוטא והלא מדויק (המניח שרק מניע אחד עמד מאחורי התוכנית) יכול לעזור למורה להציג את הדברים, להצביע על הניגוד העקרוני שביניהם ולהכין את השיעור כך שיכיל 'הפתעה'.

שאלת מוקד זו תכתיב מבנה של שלד פשוט לשיעור (גם השלד מסודר בשאלות):
 (א) אילו רעיונות נשגבים הנחו את מדיניות החוץ? (ב) אילו אינטרסים כלכליים עמדו בבסיס המדיניות? (ג) האומנם יש סתירה בין שני סוגי המניעים? שלושת השאלות מהוות את שלד השיעור, אך עדיין **אינן בהכרח השאלות המופנות ישירות לכיתה**. כיצד לתרגם את המשימות למערך המלא, זו משימתו הבאה של המורה. שאלה א' תילמד מתוך דברי מרשל עצמו, בקריאה מתוך מקור. שאלה ב' תופנה לכיתה כשאלת חשיבה, אפשר בניסוח הבא: מה עשויים האמריקנים עצמם להרוויח מן התוכנית? המורה יוכל גם לבחור לענות בעצמו, בהרצאה קצרה שאותה יכין מראש, או לבנות את התשובה על ידי יצירת דו-שיח המורכב משאלות שיופנו אל הכיתה. במקרה כזה יהיה צורך להתאים את השאלות לידע המצוי בידי התלמידים.

שאלת המוקד צריכה להיות רלוונטית לתלמידים. לפעמים אלו שאלות 'נצחיות', החוזרות ונשאלות בהקשרים שונים. הן יכולות להיות גם בעלות אופי 'קיומי' (כמו בדוגמה שלפנינו: מוסר או תועלת? או: הפער שבין המוצהר למהותי). אם שאלת המוקד מכילה הנחת יסוד, זה יכוון את המורה לפתוח את השיעור בביסוס ההנחה. לשאלה: **מדוע משנות השמונים של המאה ה-19 ואילך התקשתה לפתע החברה האמריקנית בקליטת המהגרים, וכיצד הגיבה לקשיים שהתעוררו?** בחלקו הראשון של השיעור נבסס את הנחת היסוד – שהיו קשיים, ושהם היו חדשים. השלד עשוי להיראות כך: (א) מה היו הגילויים של קשיי הקליטה בזמן זה? (ב) מה היה 'חדש' בהם, כלומר כיצד הם עמדו בניגוד להצלחות העבר? (ג) כיצד יוסבר השינוי? (ד) כיצד הגיבה החברה האמריקנית לקשיי ההיקלטות?

שאלת דריכה היא זו שאַתה פותח המורה שיעור או נושא, והיא מוצגת לכיתה על מנת ליצור דריכות, עניין וציפיות מהלימוד. התלמידים אינם מתבקשים לענות על שאלה זו עם הצגתה, שכן הם אינם יכולים לענות, אך ייתכן שיוכלו להשיב עליה עם סיום הלימוד (שאלת דריכה יכולה להיות, לפעמים, גם שאלת המוקד). דוגמה לשאלת דריכה (בתמצית): 'בקורס שלפנינו נעסוק בחלום האמריקני. נשאל האומנם הפעיל החלום הזה אנשים לכיוון חיובי, לבניית קהילה משגשגת של אנשים עצמאיים ויוזמים, או שמא הוא נעשה הרסני ודורסני?'

עוד על דידקטיקה

דיון מושגי: לפעמים ניתן גם לערוך דיונים מושגיים (למשל: מהי עבדות? גזענות? חירות? שוויון? מיהו שמרן? מהפכן? ליברל?), אך כדאי להישמר מדיון פילוסופי שישאר מנותק מכל הקשר. ההיסטוריון יודע לחזור אל זמן, מקום ונסיבות מסוימים. המסגרת הכרונולוגית שבה בנוי כל פרק מאפשרת זאת. זאת ועוד, מדיון מושגי ניתן לעבור אל ההיסטוריה של המושג. למשל, מה נחשב גזענות במאה ה-19, מה בשנות השלושים, ומה היום?

רלבנטיות או אקטואליה

מדוע לא ניתן עוד לקיים את החלום האמריקני ולהוציאו לפועל בשלב מסוים בהיסטוריה האמריקנית? זו שאלה רלוונטית לרוב בני האדם באשר הם. לרוב האנשים יש חלומות, פרטיים או קולקטיביים. היכולת לדון בשאלה שהיא רלוונטית כאן ועכשיו, אך במסגרת נסיבות המרחיקות את הדיון למקום אחר וזמן אחר, מאפשרת דיון יותר רגוע בשאלה שעשויה להסעיר מאוד. לדוגמה – החלום הציוני, האומנם ניתן עוד לקיימו לפי כוונת המייסדים (באשר הם)? בעבודת ההוראה מוכרת התופעה של שיעור הגולש לאקטואליה. למשל כאשר מישהו מן המשתתפים מציע אנלוגיה לנושא הנלמד מן האירועים השוטפים. עצת 'עזרה ראשונה' למקרה כזה: בקשו מן הכיתה **להגדיר את הדומה**, שגרם להעלאת הנושא העכשווי. זה עשוי לדרוש חשיבה ולפתוח דיון. אולם אל תעזבו את הכיתה בלי לדרוש גם **את השונה**. אם לא כן, נימצא במקום של מסרים שטחיים בסגנון 'ההיסטוריה חוזרת', 'סדנא דארעא חד הוא' וכדומה. למשל קליטת עליה בישראל (במה היא דומה ובמה שונה מקליטת ההגירה בארצות הברית). הקורס כולו מזמן אנלוגיות רבות להיסטוריה הישראלית מאז עליית הציונות. אנו בחרנו שלא לציין כיוון זה במפורש, כדי לשמור על ספר הלימוד בתוך תחום

ההיסטוריה האמריקנית בלבד. אך ברור שהמורים מוזמנים להכניס זאת אל תוכנית הלימודים שלהם ולערוך הקבלות בכיתה. שימוש מובנה באקטואליה: האירועים השוטפים עשויים לספק חומר טוב לדיון, כאשר הבעיות הנידונות בעיתונות, למשל, דומות לאלה המועלות בלימודי ההיסטוריה. אפשר לסדר 'פינת עיתונות על ארצות הברית', כלוח קיר או כמדור שקבוצת תלמידים מכינה מדי פעם. חומרים ניתן להשיג בעיתונות העברית המקומית (מקורית או מתורגמת), בעיתונות האמריקנית (מומלץ להצטרף כמנוי אינטרנטי לאחד העיתונים הגדולים, כמו למשל הושינגטון פוסט, השירות ניתן בחינם), בכתבות חדשות בטלוויזיה (כמו 'רואים עולם') ועוד. התלמיד שיכין את המדור יצטרך להציג את הנושא העכשווי, ואחר כך להגדיר את ההקבלות (דומה וגם שונה!) לאירוע, לתופעה או לדילמה מן העבר. המטרה הבאה תהיה לענות על השאלה: מה הקשר? כלומר לשים את האצבע על העיקרון או התובנה המשותפת לאירועים ההיסטוריים והעכשוויים, וגם פה להצביע אף על השונה.

מיומנויות

כתחום דעת הומניסטי, ניתן במסגרת הוראת היסטוריה להנחיל מיומנויות: ניתוח מקורות, קריאה וחשיבה ביקורתית, הסקת מסקנות, השוואה, ביסוס של טיעון, התנסחות בעל פה, כתיבת מאמר ועוד. במדריך ניתנות הצעות ספציפיות אחדות, שאותן ניתן כמובן ליישם גם לתכנים נוספים.

רשימת קריאה כללית

חומר עזר מעולה (ומעודכן) ניתן למצוא בספרי לימוד אמריקניים בנושאי היסטוריה וממשל, במיוחד באלה המיועדים להשכלה גבוהה. ניתן להשיגם גם בהשאלה **במרכז האמריקני** בתל אביב (טלפון: 03-5175151) ובירושלים (טלפון: 02-6255755). ניתנת בזאת רשימת ספרי עיון ומחקר, מסודרים בסדר א-ב. סימנו בכוכבית את אלה שמפנים אליהם מספר פעמים לאורך המדריך להוראה, שם ההפניה אינה חוזרת על כל הפרטים הביבליוגרפיים.

לי איאקוקה (בהשתתפות ויליאם נובאק), **איאקוקה: הצלחה נוסח אמריקה**, מטר, תל אביב 1985.

הושע אריאלי, **המחשבה המדינית בארצות הברית: מקורות ותעודות**, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ז.

מירי אליאב־פלדון (עורכת), **בעקבות קולומבוס: אמריקה 1492–1992**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז.

חיים בראשית, שלמה זנד ומשה צימרמן (עורכים), **קולנוע וזיכרון**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ד.

ארנון גוטפלד, **ממושבות למלחמת אזרחים: היסטוריה אמריקנית עד 1861**, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון תשמ"ו.

ארנון גוטפלד, **ארצות הברית ממלחמת האזרחים למלחמה הקרה**, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון תשמ"ט.

ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**, זמורה ביתן, תל אביב 1986.

ארנון גוטפלד, **שערים לחוויה האמריקנית**, רמות, אוניברסיטת תל אביב 2006.

ארנון גוטפלד (עורך), **הדמוקרטיה האמריקנית: הממשי, המדומה והכוזב**, זמורה ביתן, תל אביב 2002.

אריה גרטנר ויונתן ד' סרנה (עורכים), **יהודי ארצות הברית**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ב.

האטלס ההיסטורי: תולדות העולם, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, ספרי תל אביב 1989.

ריצ'רד הופשטטר, **המסורת המדינית של אמריקה ויוצריה**, יחדיו, תל אביב תשכ"ט.

ליבי כהנא, **ארצות הברית של אמריקה: ביבליוגרפיה מוערת של פרסומים בעברית**, האוניברסיטה העברית, המחלקה ללימודים אמריקנים, ירושלים תשל"ז.

מבוא להיסטוריה של ארצות הברית, משרד ההסברה של ארצות הברית.

מבוא לגיאוגרפיה של ארצות הברית, משרד ההסברה של ארצות הברית.

מבוא לממשל של ארצות הברית, משרד ההסברה של ארצות הברית.

סמואל אליוט מוריסון, הנרי סטיל קומאג'ר וויליאם אי לכטנברג, **ההיסטוריה של ארצות הברית**, תל אביב 1984 (2 כרכים, תרגום של מהדורת 1977). [להלן "מוריסון"]

אייל נווה, **האתוס הליברלי בחברה האמריקנית**, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון 1997.

אייל נווה, 'נשיאים מורמים מעם: מיתוסים של מנהיגות בדמוקרטיה האמריקנית', **זמנים** 49 (קיץ 1994).

סקירה חודשית, הוצאת צה"ל, 7-8, 1976 – מאמרים העוסקים כולם בארצות הברית.
 צ'רלס הרמן פריצ'ט, **החוקה האמריקאית: החוקה, תולדותיה ופירושיה**, זמורה ביתן, תל אביב תשמ"ב.
 גיורא קולקה, **חירויות הפרט והמבנה החוקתי בדמוקרטיה פדרלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשמ"ז.
קשת יג (תשל"א) חוברת ד – מאמרים העוסקים כולם בארצות הברית.

ספרי לימוד

אלי בר-נביא ואייל נוה, **זמנים מודרניים** (לחטיבה העליונה), ספרי תל אביב, תל אביב 1998.
 מיכאל זיו ושמואל אטינגר, **דברי הימים**, יובל, חיפה תשל"ו, כרכים ג, ד.
מסע אל העבר: המאה העשרים – בזכות החרות, מט"ח, תל אביב 1999.
 אייל נוה, **המאה העשרים** (לחטיבה העליונה), ספרי תל אביב, תל אביב 1994.
 רות קליינברגר, **תולדות ארצות הברית**, ספר לימוד לחטיבה העליונה, מעלות, תל אביב 1983.

William L. Barney, *The Passage of the Republic*, Lexington, Massachusetts & Toronto 1987.

Bernard Baylin & others, *The Great Republic*, 1992, (2 volumes).

Alan Brinkley, Richard N. Current, Frank Freidel & T. Harry Williams, *American History: A Survey*, 1991, (2 volumes).

Jim Cullen, *The American Dream*, New York 2003.

Carl N. Degler, *Out of Our Past*, New York 1984.

ודגלר בנה את ספרו באופן נושאי, ולכן ספר זה יכול לשמש כלי עזר מצוין לקורס שלפנינו. הוא מעמיד חזון מול יישומו במציאות, ויש לו תובנות מעניינות מאוד על התפתחותה של ארצות הברית).

Sidney Fine (ed.), *Recent America – Conflicting Interpretations of the Great Issues*, New York 1967.

Sidney Fine & Gerald S. Brown (eds.), *The American Past – Conflicting Interpretations of the Great Issues*, New York 1967.

Keneth Janda & others, *The Challenge of Democracy: Government in America*, USA 1989.

David Nasaw (ed.), *The Course of the United States History*, Chicago 1987, (2 volumes).

Susan Welch & others, *American Government*, USA 1998.

אתרים

www.go.hrw.com

באתר זה יש שפע חומרי לימוד המותאמים לתוכנית הלימודים בהיסטוריה של ארצות הברית בבתי הספר האמריקניים, לפי נושאים, וכן קישורים למחקרים קצרים ושימושיים ולתערוכות.

www.loc.gov

זהו אתר ספריית הקונגרס. יש בו תערוכות, פינה מיוחדת למורים ועוד.

www.facing.org

באתר זה יש חומרי לימוד מעניינים בנושאי אזרחות וזכויות אזרח – במיוחד בענייני גזענות, אפליה ורצח עם.

החלום האמריקני

הקדמה ותרגיל פותח

היכרות עם החזון האמריקני היא בסיסית להבנת הקורס שלפנינו. מאחר שכל אחד מן הפרקים מתוכנן להיפתח בבירור זה, הפתיחה כאן היא כללית בלבד. בחלק מן הפרקים נציע להמשיך ולהשתמש בקרבקר כמייצג החזון הבסיסי. בשיעור הפתיחה אפשר יהיה להסתפק בקריאת שתיים או שלוש הפסקאות הראשונות.

מוקד לשיעור הפתיחה: כיצד עוצב החלום האמריקני כמנוגד בתכלית לערכים האירופיים? (ובניסוח פשוט יותר: במה עדיפים החיים בעולם החדש על פני אלה שבעולם הישן – אירופה?). התלמידים יתבקשו להעמיד זו מול זו את המציאות באירופה ואת המציאות באמריקה, כפי שהן מוצגות על ידי קרבקר. מאחר שהוא מתאר אותן כמנוגדות בתכלית, אפשר להפיק מתיאור המציאות האחת את הבנתו של קרבקר לגבי המציאות האחרת, גם כשזו אינה מתוארת במפורש. כך נשווה את ערכי העולם הישן אל אלה של העולם החדש. לפי קרבקר, המהגר עשוי לעבור מעולם של שיעבוד, פסיביות, ניצול ודעות קדומות (בתחומי חברה, כלכלה, ממשל ודת) – אל עולם של חירות, יזמות, קיום מכובד, שוויון ופתיחות לרעיונות חדשים. כותרת אחרת להצגת הדברים: מה שלילי במציאות האירופית (הגורמים הדוחפים) ומה חיובי בעולם החדש (הגורמים המושכים מהגרים לעקור מארצם ולנדוד הרחק)? אפשר לסדר מידע זה בטבלה.

קשרי התרבות אירופה-אמריקה בעיני קרבקר

הקשר הניגודי בין שני העולמות הוא קשר מעצב (את שניהם, אך אנו נתעניין בצד האמריקני). החדש מתבונן בישן ומעצב במודע את עולמו במנוגד לו. אם כן, הנוכחות האירופית היא משמעותית בעיצוב התרבות והעולם הערכי באמריקה. בהגדרת הזהות 'אמריקני מהו?' יש מקום חשוב ל'אחר', ולהעמדתו בנחיתות מול האומה החדשה, הרואה את עצמה עליונה עליו. זו דוגמה לתודעתם של המהפכנים, השואפים לבנות עולם הפוך לזה שהיה מוכר להם עד אז. המוכר משמש בתפקיד ה'אחר' הפסול. אביגיל אדמס, אשת הנשיא השני של ארצות הברית, כתבה באחד

ממכתביה: 'האם ידעת ששירת הציפורים באירופה לא מגיעה למחצית המלודיה של אלה שלנו?'

קרבקר מציין שהרעיונות הנעלים אמנם נולדו באירופה, אך הגשמתם שם אינה אפשרית. בעיניו, החברה ההולכת ונוצרת באמריקה היא החברה המושלמת, משאת נפשו של המשכיל האירופי בן המאה ה-18. לפנינו יחסי גומלין בין הגות ליישום, **שבני הזמן היו ערים להם**. כך ראה את הדברים קרבקר (המחקר היום טוען, כי מורשת החירות האנגלית שימשה מתווך מכריע בין רעיונות ההשכלה ליישומם בארצות הברית).

מקריאת סעיף ג יתברר שהמהגר עובר תהליך של אמריקניזציה, שבעיני קרבקר משול לתהליך הפיכתו מלא יותר מאשר **צמח חסר תועלת לאדם** היכול ליזום, לתכנן, לפעול ולהגשים את חלומותיו. ההגירה היא אפוא לא רק העתקת מקום על פני הגלובוס, אלא בבחינת מעשה קיומי ואקט הומניסטי המאפשר לאדם להגשים את עצמו. כך מעלה קרבקר את תיאור המציאות בדרגה – אל פרשנות ערכית המוגדרת במונחי חירות ושוויון (סוף פסקה ב). קרבקר נותן שני הסברים ל'כוח הנעלם' שחולל את השינוי:

א. הבעלות הפרטית על הקרקע מייצרת מוטיבציה גבוהה לעבודה, המעמידה את המהגר על רגליו מבחינה כלכלית. היא גם מקנה זכויות פוליטיות, המאפשרות שיתוף ב'ממשל עצמי' (בתקופה הקולוניאלית מדובר היה ברמת השלטון המקומי).

ב. החוקים הם 'חוקי חסד מתונים', ולדברי קרבקר, אותם אנשים שבאירופה היו עלולים להתדרדר למאסר, הם כאן (בזכות חוקי החסד) אנשי כבוד ויושר.

הנחת היסוד לרעיונות אלה היא שהאדם הוא טוב ביסודו, ורק הסביבה והחברה משחיתים אותו. כאשר יינתנו לאדם תנאי מחיה וממשל הוגנים – הכול יהיה טוב. זו היתה הנחה רווחת בין משכילי המאה ה-18. לפנינו כותב הומניסטי המאמין באדם ושם אותו במרכז. הוא מצפה מהאדם לקחת אחריות, ליזום ולפתור את בעיותיו.

מהו החלום האמריקני לפי קרבקר?

כדאי לתת בשלב ראשון זה את תיאורו הבסיסי: ישנה ארץ רחוקה, בעולם החדש, שהיא ארץ החירות. הממשל בה אינו מפריע ליחידים להתפתח ולפעול, והיא מאפשרת באופן שוויוני לכל אדם ליזום ולהתפתח לפי כישוריו ויכולותיו. ארץ זו מאפשרת לכל עובד חרוץ וממושמע להגיע לבעלות על אדמה. כל בעלים כזה הוא

בעל זכויות פוליטיות (במילים של קרבקר: 'אזרח', 'בן-חורין'). הכלכלה שם חופשית, החברה אינה מעמדית אלא פתוחה וחסרת דעות קדומות, ואין בה 'זר'. להעמקת הדיון אפשר לקרוא עוד פסקאות מדבריו של קרבקר, ולהעמיד כבר בשלב זה כיווני מחשבה על אודות הבעייתיות שבעקרונות המרכיבים את החלום האמריקני. דיון כזה ישמש כ'מתאבן' ועשוי ליצור דריכות לקראת הקורס כולו. נשאל מה התנאים המאפשרים התגשמותם של החלומות הללו, לפי קרבקר, (ובמהופך – מה נקודות התורפה של תנאים אלה?) איזו טובה צפונה בו, ואיך בדיוק הוא יאפשר את השינוי לטובה? מדברי קרבקר אפשר להבין שגודלה של הארץ והשפע שהיא מזמנת הם מרכיב בסיסי להצלחה (ומה יקרה כשהארץ תתמלא?). בסוף דבריו הוא מדבר על חריצות, יושר והכרת טובה, כתנאים שבעיניו הם פשוטים לגמרי (ומה יקרה לחלשים? או, האם תוכל החריצות לשרוד כערך במצב שבו אפשר יהיה להתעשר בקלות ללא עבודת כפיים?). בדומה, הוא מתאר אידיליה של נישואי תערובת בין בני לאומים שונים (צפון-אירופיים!!) ויצירת כור היתוך תרבותי (ומה יקרה כאשר הארץ תימלא בתושבים ממקומות נבדלים הרבה יותר זה מזה?). כמו כן הוא מציין כמעלות שני עקרונות, שטיפוחם העתידי עלול להתברר כבעייתיים: (א) 'כל אדם עובד למען עצמו' – לצד גדולת הרעיון ותועלתו המרובה (שכדאי לבררה עם התלמידים), אפשר לשאול על נקודת התורפה שלו (אינדיבידואליזם מופרז, חוסר סולידאריות חברתית); (ב) 'במקום הלחם שם המולדת' – משתמע מכך שרק הפרנסה היא הגורם הקושר אדם למולדתו. האומנם? מהי חולשתה של החברה שתטפח עיקרון זה? ולאילו מחוזות מסוכנים זה עלול להוביל?

מה מידת האמינות של תיאורו של קרבקר?

יש להבין את קרבקר בהקשר של זמנו, על פי אופקיו האפשריים ועולם המושגים המקובלים אז, עם המגבלות שאלה הטילו על המידע שבידו ועל יכולת עיבוד המידע.

התיאור הוא אידילי, לא מאוזן, לא קונקרטי, אולי אפילו פשטני. הוא התעלם מקשיים ומבעיות רבות. ואולם הוא ודומים לו הופצו ברחבי צפון-מערב אירופה והיה להם ביקוש גדול. מה חיפשו בהם הקוראים? אנשים היו סקרנים מאוד למידע על העולם החדש, במיוחד לנוכח השמועות על האפשרויות להצליח שם. רבים קראו כתבים כאלה, והדבר סייע לבניית המיתוס – החלום האמריקני. אפשר שקרבקר אינו נותן לנו תמונה שלמה על מה שהיה באמריקה, אך הוא

מדייק למדי לגבי מה שהאירופים בזמנו **חשבו שקורה** באמריקה. ככזה, קרבקר הוא מייצג טוב של מיתוס החלום האמריקני הראשוני. הערכים שאותם הוא מונה התגבשו אט־אט לערכים מכוננים ואפילו למעין 'מרשם', שבהמשך ניסו לשאוף אליו ואף ציפו לתוצאות (גם כאשר השתנו התנאים וכבר לא אפשרו את הגשמתו לרבים).

במהלך הקורס נוכל לעצור מדי פעם ולשאול אם החלום האמריקני הוא (עדיין) הומוניסטי. יתברר שהאתוס עצמו התפתח והשתנה במהלך השנים. נוכל להציג בפני הכיתה את הפוטנציאל העיוני של הקורס על ידי שאלות דריכה כגון: מה יקרה כשחלום אחד יפגוש חלום אחר? או במילים אחרות: מה יקרה כששני גורמים יִפְרְשו באופן שונה את ערכי החירות והשוויון? ומה יקרה כשחלום ישן יפגוש מציאות חדשה שכבר לא תתאים להגשמת החלום (במיוחד בנוגע לצמיחה הכלכלית כשיתחיל התייעוש)? או מה יקרה כשערכים כלשהם יתנגשו עם התנהגויות רווחות שסותרות אותם, או עם אינטרסים שלא יתלכדו עם עולם הערכים המוצהר?

לקריאה

יהושע אריאלי, 'כיבושה של אמריקה על ידי ספרד ועל ידי ארצות הברית', בתוך מירי אליאב־פלדון, **בעקבות קולומבוס: אמריקה 1492–1992**, הוצאת מרכז זלמן שזר, עמ' 17–48 (העמודים הפותחים והעמודים הסוגרים את המאמר הם רלוונטיים במיוחד לענייננו).

אלקסיס דה־טוקוויל, **הדמוקרטיה באמריקה**, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ל (עם מבוא מאת יהושע אריאלי).

אוסקר הנדליון, 'החידוש בעולם החדש', בתוך מירי אליאב־פלדון (עורכת), **בעקבות קולומבוס**, עמ' 49–56.

Jim Cullen, *The American Dream*, New York 2003.

יחידה 1: ההגירה וגיבוש האומה האמריקנית

יחידה זו נועדה לענות על השאלה: מי הם האמריקנים? זו היחידה הראשונה בקורס, ולכן תשתית הידע מצומצמת, והנושא יילמד באופן תלוש למדי מהקשרים רחבים. בשלב יותר מאוחר אפשר יהיה לערוך את החיבורים וההקשרים.¹ פרק זה עוסק בשני עניינים שאפשר לדון בהם בנפרד, אך הם גם שזורים זה בזה: (א) ההגירה – מהו ייעודה של ארץ ההגירה בעיני עצמה, וכיצד זה משתקף בחלומות המהגרים ובחזון הארץ הקולטת? (קרברק, אמה לזרוס); (ב) גיבוש אומה – לאחר שהמהגרים נוחתים על החוף, כיצד (אם בכלל) הם מתגבשים לכדי אומה בעלת זהות, מאפיינים, אורח חיים וערכים משותפים המיוחדים להם? מהן הדרכים והגישות השונות לאמריקניזציה, ועל אילו תפיסות עולם הן בנויות? וכיצד כל אחת מהן היא יציר נסיבות והקשר היסטורי מסויים?

הדוגמאות שנבחרו לפרק זה מרבות להשתמש ביהודים, אולי באופן לא פרופורציונלי. השיקול לבחירה זו הוא שהיהודים הם המיעוט האמריקני היותר מוכר לרוב תלמידי ישראל. כאמור, ליחידה הראשונה אין על מה להישען, ובבחירה זו ביקשנו לצמצם את הקושי ולקרב את המידע אל התלמידים. בחירה זו עשויה לשמש גם למטרה חינוכית, ולשדר (באופן סמוי) אופטימיות מסוימת למי שמודאגים מתופעות קשות סביב הגירת ההמונים לישראל: הנה יהדות אמריקה, הנתפסת בעינינו כמפוארת – מבוססת, משכילה ובוטחת בעצמה – הגיעה לכך בדור שני ושלישי להגירה. ההגירה לוותה בקשיים עצומים כגון פשיעה, אלימות וזנות, שהיו מנת חלקם של רבים וטובים. האם אלה תופעות לוואי הכרחיות בחברת הגירה? נראה שתנאים דומים (מספר גדול של מהגרים בגלים גדולים, המתיישבים בצפיפות בחברה עירונית מתועשת, וחווים פער תרבותי בין מקום מוצאם לבין המקום הקולט אותם) עשויים לייצר תופעות דומות.

1 למשל: בפרק על זכויות השחורים ניתן יהיה להתייחס ל'כוח השחור' מתוך הבנת עמדת הפלורליזם; במהלך הפרק על הכלכלה ועל חלום ההתבססות, תהיינה הזדמנויות מצוינות להיזכר ביחס המשתנה להגירה ונוכל להדגים את מצוקת יושבי שכונות המהגרים בערים הגדולות; וכן בפרק על מדיניות החוץ אפשר יהיה להבין טוב יותר, ובתוך הקשר, את בעיית הנאמנות הכפולה.

מוקדים אפשריים

- כיצד התפתח ויושם החזון ההומניסטי על אודות הארץ הקולטת ומחבת כל מהגר?
- באילו תנאים יכול היה החזון הראשוני להתממש לרבים, ובאילו תנאים הוא עתיד להישאר בגדר מיתוס בלבד?
- אילו השקפות וגישות התפתחו באמריקה בשאלת הדרך הראויה להשגת השתלבות המהגרים וגיבושה של האומה (אמריקניזציה)? מה התועלת ומהן המעלות של כל גישה, ואיזה 'מחיר' היא עלולה לגבות מן החברה או מן היחיד? באילו תנאים יכלה כל גישה להצליח, או להיכשל? ומדוע נוצר צורך בשינוי הגישה (מציאות שמשתנה מכתובה אידיאות חדשות)?
- בניסוח כולל יותר: כיצד חיה החברה האמריקנית בתוך המתח שבין אתוס של מטרות הומניסטיות-אוניברסליות נעלות (המכתבות קליטת 'הפליטה' מנימוקים אנושיים), לבין שאיפות - לאומיות ביסודן - להקים אומה הומוגנית, מגובשת וחזקה (שאיפות המכתבות הגבלת הגירה ודרישות השתלבות נוקשות מן המהגרים)?

הצעה לארגון הוראת היחידה

1. **המניעים להגירה ולקליטה** (2 שיעורים):
 - א. מנקודת ראותם של המהגרים - גורמים מושכים ודוחפים.
 - ב. החזון ההומניסטי של החברה הקולטת (קרבר, לזרוס).
2. **מהי הדרך הטובה להפוך אוסף מהגרים לאומה?** (5 שיעורים).
 - א. אמריקניזציה בארץ השפע הקרקעי: **כור ההיתוך** במשמעותו הראשונית (קרבר).
 - ב. אמריקניזציה בארץ העוברת עיור ותיעוש - אכזבות בסוף המאה ה-19: מה לא עובד? (מאיוסמית) ולמה? מדוע עלתה הדרישה **להטמעה** מהירה? מה הסיכונים בגישה זו?
 - ג. **פלורליזם תרבותי** - כיצד הוא עשוי לפתור בעיות, אך גם ליצור חדשות?
3. **מדיניות ההגירה במאה העשרים: האם המהגר הוא נכס או נטל על החברה?** (2 שיעורים).

(לשקול חזרה לנושא זה בסוף יחידה 3 בהקשר מדיניות הרווחה; בפרק לתלמיד הנושא מופיע לפני הפלורליזם, כדי לעמוד ברצף סיפורי עם העוינות למהגרים. ניתן ללמדו שם, או בנפרד בסיום היחידה).

מושגים: מבחינה דיסציפלינרית זהו פרק בדגש סוציולוגי. הדבר מזמין דיון מושגי במספר מונחים: הגירה, הסתגלות, השתלבות, הטמעה, התבוללות, פלורליזם תרבותי, התאגדות אתנית. מומלץ להיעזר באנציקלופדיה למדעי החברה. הטמעה והתבוללות הם שני מושגים המצביעים על אותה תופעה. כאן העדפנו להשתמש ב'הטמעה', משום שזה מונח ניטרלי יותר מ'התבוללות' – שהוא בעל קונוטציה ערכית שלילית (בעיני מי שהתחנך על ברכי הציונות הקלאסית). במקביל עוסקת היחידה גם בשאלות של זהות ודרכי היווצרותה.

פרק 1

ההגירה אל ארץ חקלאית ולשפע משאבים (1607–1880)

המהגרים מתבססים כבעלי אדמה ומגבשים אורח חיים ועולם ערכים אמריקני ייחודי

מוקד: אמריקני מהו – מהו האתוס החדש, וכיצד מצליחה חברת מהגרים להשתמש בו כגורם מלכד לאורך שנים?

מורים שבחרו לפתוח את הקורס בקרבקר, יוכלו להמשיך ולהעמיק בדבריו, רצוי בעזרת סעיפים אחרים מתוכם. עתה נדגיש כי קרבקר ראה את התהוותה של האומה כמבוססת גם על 'תערובת דמים' – כור היתוך ביולוגי שבני הזמן ראו בו אידיאל נאור. המציאות המתוארת היא שאנשים ממוגוון מקומות מוצא עזבו את מה שתפסו עתה כ'דעותיהם הקדומות האירופיות', לטובת עקרונות אמריקניים של חירות ושוויון שאין להם ולא כלום עם יריבויות אירופיות ישנות. האתוס החדש מתואר **כאוניברסלי:** המהגרים משתחררים מן הנאמנויות הלאומיות הישנות על סכסוכיהן ומלחמותיהן. על רקע זה לא מפליא תיאורו של קרבקר, שהם גם התחתנו זה בזה. תהליך זה אפשר יצירת חברה הומוגנית (פחות או יותר) ובעלת ערכים וזהות חדשים, 'אמריקנים'.

שאלה: מה עלול להפריע להמשכה של האידיליה המתוארת? כבר נערך דיון בזה במדריך לתרגיל הפותח. כאן נדגיש את השפע הקרקעי ונסב את תשומת הלב לעוד שתי נקודות: (א) האם בכל תנאי ניתן יהיה להתיך את הבאים לכלל אומה אחת? (ב) 'ראוי לו שיאהב ארץ זו', אמר קרבקר. את אהבת הארץ יש לרכוש כנראה באופן פעיל, שכן היא אינה אינסטינקטיבית למהגר, ודורשת טיפוח.

שאלה לסיכום: מה צריך היה המהגר לעשות, בתקופת ההגירה הראשונה, על מנת להפוך לאמריקני?

הקולוסוס החדש, אמה לזרוס (חלון)

מוקד: על איזה בסיס יכול האתוס האמריקני לבנות תחושת עליונות על התרבות האירופית עתיקת המסורת?

בניתוח השיר של אמה לזרוס רצוי להתרכז בהשוואה שהמשוררת עורכת בין שני פסלי ענק, שכל אחד מהם הוצב בשער נמל חשוב. הקולוסוס הקלאסי עמד בשער הנמל של רודוס, ומתואר כאן בביטויים כוחניים, גבריים, קרים וכובשים. השני הוא פסל אישה המסמלת את החירות, העומד בנמל ניו-יורק. פסל זה מתואר בשיר בדימויי רוך וטוב לב. האישה היא 'אם הגולים', כמו רחל אמנו העומדת לקבל את פני השבים מן הגלות אל מקום מבטחים, מולדתם החדשה. הפסל הישן מסמל את אירופה (ויוון – ערש תרבות המערב ותקוות הרנסנס וההומניזם האירופי), והחדש – את אמריקה. ההשוואה מזמנת שיפוט: את מי מהם מעדיפה המשוררת? ברור שאת הפסל החדש. עליו נסב רוב השיר, והוא המדבר. באמירתו הוא מעמיד עצמו מעל המתחרה שלו ומתיימר לעלות עליו ברמתו הערכית. ומה הביקורת שמותחת המשוררת על אירופה? אירופה אינה מסוגלת להכיל את העניים והנדכאים שלה. המשוררת האמריקנית מאשימה אותה בדיכוי ובעריצות; ואילו ארצה, אמריקה, היא הומאנית ונותנת מקלט אנושי וחופש לכל הנרדפים.

לצד הביקורת הקשה על התנהלותה של אירופה, יש בשיר גם ביטויי הערכה לפסל הישן (פאר, עתיקות, הדר). על מה מעיד הדבר? אלה הם היסודות החסרים בארץ החדשה. אין בה מסורת ועתיקות, אין בה אוצרות אמנות, הכול בה צעיר ושימושי. חסרונות אלה עשויים להוות מקור לרגש נחיתות אמריקני מול האירופים. ומה דעתה של המשוררת על חסר זה? שמרו לכם – היא אומרת לאירופים – את ההדר, את אוצרות האמנות הנתפסים אצלכם כמייצגי הערכים הגבוהים (גם לפי תפיסת ההומניזם ברנסנס); ושלחו לנו את האנשים, שכן אנחנו ההומניסטים האמיתיים, בפעולותינו. ההומניזם האירופי חי על העבר, ואילו אנו – פנינו לעתיד. לזרוס מנסה לטעון: במקום שנדמה כי אנו נחותים, שם בדיוק מתבררת עליונותנו לעומת אירופה. שכן העתיקות והמסורת הם לב המכשול, שבגללו אין האירופים יכולים למלא את הייעוד ההומניסטי!

כדאי לבקש מן התלמידים למצוא נקודות דמיון בין עמדתה של לזרוס לבין זו

של קרבקר. אף על פי שעברו מאה שנים בין שני המסמכים, האתוס הבסיסי חי ונושם! בדומה לקרבקר גם לזרוס שואלת מה ההבדלים בין אירופה לאמריקה ומי עדיף. ובדומה לו היא מרגישה שיש יחסי גומלין בין השניים: לאמריקה ייעוד הומניסטי המבוסס על כך שבאירופה אין ממלאים יעוד זה. זה מספק הגדרת זהות ערכית, המבוססת על 'אחר' – אף כי 'אחר' זה הוא בעל יסודות תרבות משותפים רבים עם האמריקנים.

מדברי לזרוס משתמע שהיא מצפה כי בארצות הברית ייהנו המהגרים מחופש, וכן שיגיעו לקיום כלכלי מכובד (ולא עוד יהיו 'עניים [...] חסרי נשימה חופשית'). בכך שירה דומה למסר חשוב של קרבקר. בדומה לו גם היא משתמשת במונחים מתחום הגאולה. קרבקר דיבר על 'אדם חדש', והיא רואה בפסל את 'אם הגולים' התומכת בקליטת הגולים השבים ובאים למנוחה ולנחלה, בבחינת 'מגלות לגאולה'. זו תמציתה של הגדרת זהות אמריקנית שלא נס ליחה. בתחילת המאה העשרים עדיין ראתה בה הציבוריות האמריקנית ביטוי מייצג ומצאה אותה ראוייה לעמוד בקדמת חלון הראווה הלאומי: בפתח הנמל קולט המהגרים המרכזי של הארץ. שם – על הבסיס של פסל החרות – בחרו לחרוט את מילות שירה של לזרוס.

תורמיו הצרפתיים של הפסל ביקשו להדגיש את העובדה, שארצות הברית מייצאת את רעיון החירות לאירופה, שכן פני הפסל מופנות החוצה, אל מה שמעבר לאוקיינוס. (יש לזכור כי המהפכה הצרפתית התחוללה אחרי האמריקנית). לזרוס רואה זאת אחרת: הפסל מייצג יבוא ולא יצוא – ומברך את בואם של המהגרים הכמהים לשאוף חופש. כדאי להדגיש את הפער בין הרציונל של מעניקי המתנה, לבין הדרך שבה בחרו האמריקנים להבין אותה. עם השנים הפך הפסל לסמל של קבלת פני המהגרים לארץ החירות והאפשרויות הבלתי מוגבלות.

שירה של לזרוס מייצג את ההשקפה, שראתה בהגירה ייעוד כלל אנושי. אפשר לשאול את התלמידים: האם גישה כזאת יכולה לשרוד לאורך זמן כאתוס הניתן ליישום? השיר אינו עוסק בשאלת ההשתלבות אך מסריו עומדים בניגוד מסוים לדברי מאיו־סמית (במקור המצוטט הבא), העוסקים בסיכונים שההגירה נושאת בחובה – הפגיעה בחוסנה של ארצות הברית.

'המהגרים החדשים': ההגירה אל חברה בתהליכי עיור ותיעוש

קשיים ואכזבות מהשתלבות המהגרים בחברה האמריקנית

מוקד: מדוע משנות השמונים של המאה ה-19 ואילך התקשתה לפתע החברה האמריקנית בקליטת המהגרים, וכיצד הגיבה לקשיים שהתעוררו? כדאי לעמוד על כמה דברים: (א) באילו קשיים מדובר? (ב) מה השתנה ויכול לשמש הסבר? (בהיקף ההגירה ובארצות המוצא, בתנאים החדשים בארצות הברית – תהליך העיור ותיעוש). (ג) לאור זאת, מה חלקם של הקולטים ושל הנקלטים בהיווצרות הבעיה? (ד) כיצד ניגשו גורמים שונים לפתרונה? מה הנחות היסוד של בעלי הגישות השונות?

שאלה: מה ייחשב להצלחה, או במה ניכר כי מהגר עבר את תהליך ההשתלבות בהצלחה? (שאלה זו ניתן לשאול לגבי כל אחת מן הדרכים המוצעות לאמריקניזציה).

אפשר לבקש מהתלמידים לתת דוגמאות ספציפיות לדרכי הסתגלות והשתלבות, ולנסות להגדירן ולדרגן. למשל: שינוי הלבוש, השם, לשון הדיבור, המבטא, התעסוקה, אימוץ נימוסים והליכות של המקום, שינוי דעות והתייחסות לערכים, החלפת כנסייה וזיקה דתית, שינוי הפולחן הדתי ומנהגי הפולקלור הלאומי, שינויים בהתנהלות חיי המשפחה, אימוץ דפוסי בילוי חדשים בשעות הפנאי, החלפת מעגלי החברים ומקום המגורים, חברות בארגונים ומועדונים מקומיים (זה כבר מצביע על התקבלות) וכדומה. לגבי כל תופעה ניתן להגדיר את 'ההפכי', כלומר כיצד מתנהל מהגר 'המסרב להיטמע'? יש לספק דוגמאות לקשיי השתלבות, שיעזרו להבין גם את הפחדים שהתעוררו בחברה הקולטת: פערים בין קודים תרבותיים של קבוצות שונות, כמו דרכי בילוי שנתפסו כלא־מוסריות (קלפים, הימורים, הרגלי שתייה); אופני התבטאות והתנהגות (לא מאופקים?); מבנה משפחה (פטריארכלי?).²

2 המחזה 'מראה מעל הגשר', מאת ארתור מילר, מדגים היטב את הקושי שבמפגש תרבותי זה.

למהגרים החדשים ציפו תנאים קשים יותר משהיו למהגרים הוותיקים בבואם. המיתוס עדיין דיבר על ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות, אך המציאות היתה כבר אחרת והפער עלול היה לשמש זירה לטרגדיות.

ההשוואה בין קרבקר למאיו־סמית נועדה לעזור בהבנת השינוי (וסיבותיו) שחל באמריקניזציה וביחס אליה – מהצלחה לכישלון. אפשר לפתוח דיון זה בשאלה לתלמידים: שני הדוברים עוסקים בשאלה דומה – אמריקניזציה כיצד? ואף מזכירים את אותן הדרכים והדרישות להשגתה. מה, **לדעת שניהם**, צריך לקרות כדי שתושג אמריקניזציה? מתברר כי 'לפתע' המטרות (שלא השתנו) אינן מצליחות להתגשם. כך לפחות נראו הדברים לבני הזמן. התהליך נעשה אטי וקשה יותר, וקשייו גלויים לעין (האם מי שחי ב־1890 יכול לדעת ולהבין למה? ובמה יכול המתבונן מהצד לעזור לו ולהוסיף?). בהשוואה בין שני המקורות –

א. כדאי להבחין בין **הדגם** לאמריקניזציה הראויה (כולל ציפיות ומשאלות הלב), לבין מה שמשתקף **במציאות** המתוארת על ידי כל אחד מהם. לגבי הדגם, יש ביניהם הסכמה על דרכי מימוש היעדים: שיפור מצבו הכלכלי ומעמדו האזרחי של המהגר הוא שמקנה זהות חדשה (שניהם מצביעים על כך, שזו מציאות רווחת); שניהם מצפים להעברת הנאמנות מהמולדת מהישנה אל זו החדשה. מאיו־סמית טוען שזה קורה, אך לא תמיד בדור הראשון אלא רק בשני או בשלישי. שניהם משבחים את נישואי התערובת אך מאיו־סמית משקיף בצער על העובדה שזה כבר לא קורה.

ב. מתברר הבדל ביניהם בנוגע ליעד: אוניברסליזם או לאומיות? ובמילים אחרות: אמריקניזציה לשם מה? מתיאורו של קרבקר עולה דגש על רווחת הפרט, על ערכים הומניסטיים שיאפשרו את פריחת האדם ('כאן נעשו לבני אדם'). ואולם מדברי מאיו־סמית עולה דגש אחר; הוא מודאג יותר בנוגע ללכידותה של האומה האמריקנית, אשר בעולם המושגים שניזון מן הלאומיות של סוף המאה ה־19 נראתה חלשה ומתפוררת. נוצר מתח בין שתי מגמות, ונעשה ברור פחות אם האתוס עדיין מבקש לאפשר לכל יחיד להגשים את עצמו, או שהוא מבקש ליצור אומה הומוגנית ולכידה. השאלה שעולה היא: האם לטפח את רווחת הפרט או את הלאום ואת כוחו הקיבוצי?

גם את קרבקר צריך להבין מתוך מקומו וזמנו: הלאומיות כאידיאולוגיה עוד לא נבראה בזמנו, ובנוסף – מוצא המהגרים שעליהם הוא מדבר לא הציב את הקשיים שנוצרו בסוף המאה ה־19. כמו כן, רק במחצית השנייה של המאה ה־19

צברה תאוצה תופעת 'מהגרי העבודה' – אנשים שבאו ללא משפחותיהם, רק על מנת לעבוד ולשלוח את רוב שכרם הביתה, ולאחר פרק זמן מסוים שבו למולדתם. אנשים אלה בדרך כלל לא התעניינו בהשתלבות תרבותית ואזרחית, דבר שהדאיג את הסביבה.

מי הם המהגרים הבאים בשערי ארצות הברית?

התרגיל נועד להבהיר את התרחבות פערי השונות שבין קבוצות המהגרים שבאו בהגירה הגדולה לבין אלה שהגיעו בגלים הראשונים. הנתונים הסטטיסטיים מזמנים אפשרות לטפל במיומנויות. אפשר לברר את הדברים הבאים:

1. החוקר שאסף את הנתונים והביא אותם, ציפה להיעזר בהם על מנת לענות על שאלה מסוימת. מהי? איזו השערה הוא מבקש לבסס? (המורה יבהיר לתלמידים כי לאוסף הנתונים יש מטרה מרכזת. החיפוש אחריה יהיה אתגר שיעזור להבהיר את התוכן – דמוגרפיה, אך גם יכניס אותנו לעולמו של החוקר).

2. למה יש צורך גם בדיאגרמה וגם בייצוג באחוזים? במילים אחרות, מה כל ייצוג גרפי נותן, שהאחר אינו נותן, ולמה אי-אפשר לוותר על אחד מהם? (מספרים מוחלטים, היחס בין הקבוצות).
(תוכלו לאסוף עוד מידע רלוונטי באתר הממשל הפדרלי, פרטים ברשימת הקריאה).

הערה: בתחילת המאה העשרים הגיע גל ההגירה לשיא מבחינת היחס המספרי שבין נקלטים לקולטים, כשהמהגרים היוו כ-16% מכלל אוכלוסיית הארץ. בהשוואה לישראל מתברר שזה נתון דומה לעליה הגדולה מבריה"מ בראשית שנות התשעים של המאה ה-20. ואולם ב-4 השנים הראשונות למדינת ישראל הגיעו לכאן 700,000 עולים וחברו לאוכלוסיה של 600,000, כלומר היחס היה של למעלה מ-100%!

הדרישה להטמעה מהירה

שאלת דריכה: האם הדרישה להטמעה מהירה עולה בקנה אחד עם עקרונות הליברליזם?

להבנת התסכול (מי 'אשם'): הקשיים האובייקטיביים בהתערות והשתלבות המהגרים החדשים הובילו להסתגרותם ולשמירה על קשרים עם תרבות המוצא וארץ המוצא שלהם. חלק מן החברה הקולטת לא גילו הבנה אלא נתקפו בקוצר רוח, בחושבם שאם המהגרים אינם מצליחים להגשים חלום של הצלחה כלכלית, הרי זה מפני שהם עצלנים ולכן אינם מתאימים לדרך החיים האמריקנית, ונראה שלא ישרדו את המהלך ממילא. הפסימיים, שחשבו שאין למהגרים אלה סיכוי להשתלב, חרדו ללכידות הלאום האמריקני.

באווירה כזאת נוצר על המהגר לחץ עצום להתבולל, ומהר. אך בו־בזמן גילו המהגרים, שכאשר הם מנסים דרך זו הם לרוב לא מתקבלים. חוגים חברתיים, מועדונים וכנסיות, ואף מקומות עבודה רבים היו סגורים בפניהם. המהגר יצא מתוסכל מחוסר ההצלחה ומן ההתנשאות שבה נתקל, והקולט התחזק בתחושתו שאין לכך כל סיכוי.

לדיון: אילו מתחים נוצרו בין שני הכוחות החזקים – השאיפה להתבולל ולהיטמע, וכוחם של קשרים אתניים וסולידריות אתנית? כיצד התמודדו הקולטים והנקלטים עם הקונפליקט?

גילויי העוינות מעלים שאלות מוסריות: האם ראוי שהמהגר ירגיש 'ירוק' ואף ישלם על כך (ב'תקופת חניכה')? האם נכון לדרוש מן המהגר הכרת תודה, או שעליו לקבל תחושה שהוא רצוי ובעל זכויות שוות לוותיקים בארץ מרגע שדרך על אדמת ארצות הברית? האם הנטייה להפלות את החדשים היא תכונה אנושית נחותה ושפלה שיש להיאבק בה?

להבנת עמדת הנקלט המתוסכל הובאו שני קטעי מקור (4, 5). בסיפורו של איאקוקה כדאי לשים לב לכמה פרטים: איזו ביקורת הוא מותח על התנהלותם של האמריקנים, לא רק בנושא הכללי של דעות קדומות וחוסר סובלנות אלא אף באשר לאלכוהול? הוא הודף את הטענה על שתייה בלתי מרוסנת אצל מהגרים, ומספק אפשרות לדיון בהשערה, שפחדים מתופעות לא נשלטות הרווחות בחברת הקולטים עצמם, מופנים כהאשמות שווא אל ה'אחר' החלש, המהגר. שימו לב גם לדיווח שלו על המצטיינים בכיתתו: דווקא ילדי מהגרים. למה? (והצטיינות היא אולי דרך להתקבל).

צפייה בקטעי קולנוע עשויה לעורר דיון בכמה מהנקודות האלה ולשמש חומר עזר טוב ('רחוב הסטר' או 'החתונה היוונית שלי').

סגירת השערים: שינוי במדיניות הממשל כלפי ההגירה במהלך המאה העשרים

הנימוקים המרכזיים שהושמעו נגד המשך ההגירה החופשית ובעד הגבלתה:

א. **הנימוק ההומאני** (לכאורה?): הארץ התמלאה, אין בה מקום לקליטת אינסוף אנשים. המשך ההגירה החופשית גורם לירידת שכר הפועלים ולחיים של מהגרים ברמה שסותרת לחלוטין את הבטחת החלום האמריקני, שכבר אינו ניתן להגשמה. לא אנושי להביאם תוך טיפוח חלום, שמתברר אחר כך כאשליה.

ב. **הנימוק ה'לאומי'**: כור ההיתוך לא עובד, אנו זקוקים לאומה לכידה, בתנאים החדשים שנוצרו המהגרים אינם מצליחים להשתלב וכוחה של האומה נחלש.

ג. **שנאת זרים**: המהגרים החדשים הם שונים, נבערים, חסרי השכלה, וחיים במובלעות אתניות שחלקן בעלות רמה גבוהה ומפחידה של פשיעה. אין שום סיכוי להשתלבותם, הם אינם מסוגלים להשתנות ואנו גם לא מעוניינים להיחשף לשונות שלהם. הם מקלקלים לנו את אמריקה הקלאסית.

הצעה להפעלה בסימולציה, בשאלה מהו היחס הנכון והראוי למהגרים והגירה: הוותיקים ייוצגו על ידי שתי קבוצות שונות: האחת בעלת עמדה אוהדת (בסגנון אמה לזרוס), והשנייה בעלת עמדה עוינת שתבקש לעצור בחוק את המשך ההגירה. קבוצה שלישית תייצג את המהגרים הטריים, אשר יסבירו את קשייהם ויבקשו לשכנע שכדאי להשאיר את השערים פתוחים. הקבוצה הרביעית תיוצג על ידי אנשי מקצוע: כלכלנים, פסיכולוגים ועובדים סוציאליים. גם את הקבוצה הזאת ניתן, אם רוצים, לחלק לשניים – ה"הומניסטים" (עמדת אמה לזרוס), וה"לאומיים" (עמדת מאיו־סמית) המבקשים להטמיע במהירות את המהגרים החדשים. בדיון שיתפתח יעלו האבחנות בין הדואגים לפרט לבין הדואגים ללאום; בין האופטימים (החושבים שאחרי שעוברים את הקשיים הראשונים, אפשר להגיע לאמריקניזציה כבר בדור השני), לבין הפסימים; בין מי שחושבים שיש הכרח להתערב בתהליך הקליטה, לבין המאמינים שלדברים כאלה יש להניח לקרות לבד; בין מי שחושבים שהחברה האמריקנית נושאת באחריות לסבלם של המהגרים, לבין מי שמתנער מכך; בין המאשימים בכשלים את המהגרים עצמם, לבין מי שמאשימים את החברה הקולטת; בין מי שמתבוננים 'מבפנים', לבין המתבוננים 'מבחוץ' (כלומר הרואים את הקשיים של ההגירה כתלויים בגורמים 'גדולים', כגון התיעוש והעיוור, שאי־אפשר להאשים בהם אף אחד).

רצוי להתייחס גם לאכזבה. המהגרים באו אל 'החלום האמריקני', כשמיתוס ה'הצלחה לכל' לנגד עיניהם, אך מצאו עצמם בחברה לא-חוקלאית, ללא סיכוי לבעלות על אדמה. הם הגיעו לחברה מעמדית, שבה המהגרים הוותיקים הם השכבה העליונה. אכן, אכזבה עצומה מן החלום השווינוני שמשך אותם. מידע מעניין ומבהיר מצוי במאמר של הנדלין (ראו הרשימה שבסוף היחידה), למשל בעמ' 139, שם הוא אומר:

העובדים הסוציאליים [...] שוקדים היו לשפר את המהגר עד לנקודה שבה שוב לא יכיר את עצמו. האדם שהיה לו מגע ומשא עם העובדים הסוציאליים [...] מתמרמר היה, שכן הזרים החזקים דנו אותו על-פי קני מידה שטחיים משלהם. האדון הצעיר והמעומלן מן המרכז הסוציאלי סקר והעריך מאמצע המטבח: כלום יש תמונות במסגרות על הקירות? יש פסנתר? ספרים? הוא רשם לו הערה לדין וחשבון: משפחה זו עדיין לא התאמרה; עדיין אוכלים אצלם אוכל איטלקי.

את משחק ההפעלה הזה יש למקם בזמן מסוים, וסביב שאלות ברורות ומוגדרות. בסיכום ינסו התלמידים לגשר על הפערים ולנסח עבור הממשל הצעת מדיניות הגירה קוהרנטית.

פרק 3

פלורליזם תרבותי

מוקד: מהו הפוטנציאל הגלום בחזון הפלורליזם, ומהם מחיריו והסיכונים הכרוכים בו?

דברי קאלן (מקור 6), בהקשר זמן ומקום: הם נכתבו בזמן מלחמת העולם הראשונה (אך עוד בטרם הצטרפה אליה ארצות הברית). קאלן הציע משהו דומה מאוד למה שהוצע מזמן על ידי האיטלקי מציני, במחצית המאה ה-19. האחרון יצר את המונח 'קונצרט של לאומים', בחולמו על אירופה שבה הלאומים השונים יחיו בשלום זה עם זה תוך כיבוד זכויות הדדי ולצד טיפוח התרבות הייחודית לכל אחד מהם. ב-1915 נראה היה שאירופה נכשלה לחלוטין במימוש אתגר הלאומיות ההומניסטית. קאלן, בדומה לקרבקר וללזרוס, מציע שאמריקה תגשים – בדרכה שלה – רעיון הומניסטי, שביסודו הוא אמנם פרי הגות אירופית אך התגשמותו אפשרית רק באמריקה.

היחס בין מציאות לחזון: כדאי לערוך אבחנה בין שני מניעים להגות זו. קאלן יוצא מן המציאות הכושלת בתחום ההטמעה, ומחפש אחר שיטה מוצלחת יותר לאמריקניזציה. הוא רואה שבפועל קורה דבר אחר, ואותו הוא ינסה להפוך לחזון, ליעוד ולאידיאולוגיה אשר ינסה לחבר את המציאות (החדשה), שעד כה מתבוננים בה בדאגה) אל עקרונות האתוס האמריקני, ולתת לה בסיס פילוסופי.

מה בגישת ההטמעה אינו תואם רעיונות דמוקרטיים (כפי שקאלן הבין אותם)? הכפייה התרבותית, המחייבת אדם להינתק משורשיו; ההתנשאות החברתית של הוותיקים על פני החדשים; האחידות התרבותית שאותה מבקשים להשיג בהטמעה – כל אלה פסולים בעיני קאלן. ומה מעלות הפלורליזם? הדמוקרטיה תשתכלל וארצות הברית תרוויח מפגש תרבויות מפרה ומועיל. קאלן ניסה לשכנע שמציאות שבה יתאפשר לקהילות שונות לטפח את תרבות המוצא שלהן היא בבחינת יעד חיובי, המבוסס על עקרונות דמוקרטיים של טיפוח חירות היחיד (להיות מאושר, מגשים את עצמו, שלם עם עצמו ומנהל את חיי התרבות שלו כרצונו) ושוויון זכויות (המהגר לא ירגיש נחות מן הוותיק מבחינה חברתית, וכן שום קבוצה לא תרגיש נחותה מקבוצות אחרות).

בדברי מאגנס (מקור 7) עולה יתרון נוסף: ייחוס הניכור של המהגר אל ארצו החדשה ולא ייווצר הפער בין הריסונים הישנים לחדשים. כך גם תפחתנה תופעות הפשיעה למיניהן, ותהליך האמריקניזציה יהיה אנושי יותר ויעיל יותר. המתנגדים חששו מהסיכונים ומהמחיר שישולם בלכידותה של האומה, בהעדר אחידות תרבותית, וכן מסכנת טיפוח הנאמנות הכפולה.

להבנת הצעת הפלורליזם: הדרישה היא בכמה מישורים. הראשון – הכרה בשוויון בין תרבויות שונות, ובכך שאין הבדלי חשיבות, ערך ומעמד ביניהן. המישור השני מתקדם צעד נוסף וטוען כי האדם הראוי יכול ללמוד מתרבויות אחרות אף על עצמו דברים שלא יכול היה להגיע אליהם לו חי בחברה חד-תרבותית. הרב-תרבותיות תראה בזה אידיאל.

בהקשר האמריקני של ראשית המאה ה-20 אפשר לשאול –

- א. מיהו אמריקני – במה תהיה שונה הגדרת הזהות בחברה שתיבנה על פי הצעה זו מן ההגדרה שרווחה לפני כן? האם ההגדרה המוצעת היא בבחינת ריאקציה לאורח החיים האמריקני, המטשטש ייחוד והבדלים, ואם כן כיצד ניתן להבטיח שהתהליך ייעצר במקום הראוי?
- ב. ניתן או לא ניתן "להחליף אבות"? במאמר מאוחר יותר קבע קאלן שאמנם לא

ניתן להחליפם, אך דווקא בזכות עקרון חופש הבחירה ניתן להתכחש ולדחות מורשת אבות. אדם יכול לבחור אם ברצונו להשתייך לקבוצת המוצא שלו או לא.

תחליף למקור מאת קאלן (לכיתות מתקשות): יהודה לייב מאגנס נשא דרשה בטמפל עמנואל בניו-יורק בשנת 1909, באותה רוח. את דבריו יש לראות בהקשר הכללי, שכן הוא עמל להפיץ את בשורת הפלורליזם גם בחברה האמריקנית הכללית. בפרק לתלמיד הבאנו רק פסקה אחת מן הדברים הבאים:

אנו מרבים לשמוע על אמריקניזציה, ובעיקר בקשר למהגרים. קשה לשער מה לינקולן היה אומר על כך, אבל לא קשה לראות שהמונח, כפי שמשמשים בו לעתים קרובות מדי, אינו תוצר של רעיון החירות ואף אינו מניח שכל בני האדם נולדו שווים וחופשיים.

צריך לקבל כמעט כאקסיומה את העובדה, שכל החי בארץ זו הוא בהכרח גם אזרח בה. אם אמריקניזציה פירושה שכל תושב הארץ, בין אם נולד בה ובין אם הגיע אליה כזר, מקבל על עצמו את חובות האזרחות האמריקנית – הרי תהליך זה לגיטימי וראוי לתמיכה. ואמנם נדיר שמהגר יסרב לוותר על נאמנותו לממשל הפוליטי של מולדתו הישנה [...] אולם יש סבורים שתהליך האמריקניזציה מחייב צעד נוסף. הם דורשים מהאמריקני המיועד לוותר על דתו המסורתית כדי להפוך לאזרח מושלם [...] ויש הסבורים שהוא צריך לוותר על המסורת הלאומית. מכל הנאמר עד כה, ברור שאינני משתמש במילה 'לאומיות' במונח הפוליטי. מבחינה פוליטית אדם יכול להשתייך אך ורק לאומה אחת. ב'לאומיות' אני מתכוון לאותם אלמנטים שהאדם נושא אתו ממולדתו הישנה במטרה לשמרם: שפה, תרבות, היסטוריה, מסורת, מנהגים, אידיאלים. על כל אלה, יש הסבורים, הוא צריך לוותר בשם האמריקניזציה. לדעתם עליו לוותר על רוחו הלאומית כדי להפוך לאמריקני מוצלח יותר. רק כך ייטיב ללמוד את השפה, את רוח הארץ החדשה, את מנהגיה, מוסדותיה ואת האידיאלים שלה.

ובכן, מובן שכולנו חייבים להסתגל לסביבתנו [...] כל אחד צריך ללמוד את שפת הארץ שהוא חי בה, לנסות להבין את רוח ההיסטוריה שלה, את חוקיה [...] ולספוג בדרגה זו או אחרת את התרבות המקובלת בארץ [...] אולם כל אלה אין פירושם שהאדם צריך לנטוש את תרבותו הלאומית המסורתית, להיפך, במקביל להערכה העמוקה שרוחשים לתרבות האנגלית ולרצון להיטמע בה, אפשר ואף רצוי לשמור ולכבד את מסורת האבות. הקבלה כזו רצויה גם מנקודת ראות אישית וגם כתירומו להתפתחות התרבות במדינה [...]

לכן אין כל סיבה מדוע הלאומים השונים, ובייחוד אלה הגרים במרכזי אוכלוסייה גדולים, לא יפתחו את תרבותם הלאומית הייחודית בד בבד עם התרבות המקובלת כאן בארץ. האיטלקים,

הגרמנים, היהודים, האירים, בני העמים הסלאביים ואחרים יכולים לעשות זאת, ובכך רק יביאו תועלת לעצמם ולמדינה. לעצמם – בשל השמירה על קווי ההתפתחות הטבעיים שלהם. הפער בין התרבות הלאומית המסורתית ובין הסביבה החדשה הוא לעתים גדול ביותר, ומוביל לסוגים שונים של התדרדרות. ילדי מיעוטים לעתים קרובות אינם משתווים להוריהם בכל הקשור לרכישת ערכי תרבות מוצקים, משום ששרשרת המסורת נשברה, והחוכמה והיזם המצטברים של דורות – נעלמים. לעתים נדירות ביותר ילעגו לבן מיעוט לאומי על שהוא נאמן לעצמו, שומר באהבה על שפתו ומטפח את תרבותו המסורתית. לעומת זאת, לעתים קרובות לועגים ובזים לו על חפזו המגוחך להיטמע בסביבתו ולהיראות (אמריקני) מושלם. [...]. לגבי מדינה זו טיפוח תרבויות לאומיות פירושו העשרה, תוספת ציורית וגיוון החסרים לנו ביותר למרות האינדיווידואליזם שלנו. לדמוקרטיה יש נטייה לאזן ו'ליישר' את השונה והמיוחד, ליצור את הטיפוס הממוצע, כמעט לדרוש אחידות. אם נצליח להתגבר על חולשה זו באמצעות הגיוון שיתרמו התרבויות הלאומיות, יהפוך האמריקניזם, שהוא עדיין מוצר לא מוגמר הנמצא בתהליך התהוות, לגן פורח בצבעים שונים במקום שדה פרחים ענק בצבע אחד. (Judah L. Magnes, 'A Republic of Nationalities', *The Emanu-El Pulpit*, vol. 3, New York 1909).

הרחבה – מפלורליזם תרבותי אל רעיונות פוסט־מודרניים

ההשקפה הממליצה על פלורליזם נהגתה במקורה על ידי אינטלקטואלים ליברלים של החברה האמריקנית. בתחילה נחשבו דעות אלה לחתרניות, אך לאחר זמן, בעיקר בשנות השישים של המאה העשרים, התקבלו על הזרם המרכזי (ואומצו בהדרגה על ידי חברות דמוקרטיות אחרות בעולם). בזמן זה הגיעו רבים, שראו עצמם כליברלים, להכרה שהדימוי שהיה להם על עצמם כ'פתוחים ומאזינים' לא היה נכון. התברר 'לפתע' שקבוצות שלמות היו מדוכאות או מושתקות בחברה ה'פתוחה' שהקימו הארצות הדמוקרטיות. כך לגבי נשים, שחורים, אינדיאנים ועוד קבוצות ההתייחסות אתנית ותרבותית. האינטלקטואלים הליברלים נשענו על רעיון הפלורליזם התרבותי והולילו אותו עוד צעד אחד הלאה: הם התחילו להתייחס אל האנשים כחברי קבוצות, ולקבוצות עצמן כישות, כגוף. היה בכך משום הסטת ההתייחסות מן המעמד האינדיווידואלי של האדם אל מעמדו הקהילתי־הקבוצתי.

מה המחיר? בסוף המאה העשרים התברר שמימוש רעיון הפלורליזם (במיוחד בגרסאות קיצוניות שלו) עלול לסכן מספר עקרונות יסוד ליברליים. היום יש אפילו כאלה שחושבים, שרעיון הפלורליזם כולו הוא בבחינת טעות טרגית. הסכנה המידית היא בתחום הפגיעה בלאומיות: הפלורליזם עלול לערער את

לכידות הלאום ולפורר את החברה, שכן בחברה רבת־תרבותית אי־אפשר להצביע על אתוס משותף. ויותר חמור, עידוד הזהות האתנית מחדד שונות ועלול להסלים קונפליקטים, להגדיל חוסר סובלנות ואולי אף להקצין את האלימות בין קבוצות מוגדרות, שיתחילו להתחרות על משאבים וזכויות.

בדיון זה עשויות לעלות נקודות התורפה של החברה הפלורליסטית. מימוש מוקצן של הפלורליזם עלול להוביל לתופעות שהיו מבעיתות את קאלן לו היה יודע עליהן, שכן הן מנוגדות בתכלית לדגם הליברלי שלו. קאלן התכוון שכל אדם יבחר באיזו קהילה הוא רוצה לחיות. יש להניח שהוא לא העלה בדעתו אפשרות, שיהיו שיבחרו לחיות בקהילה לא דמוקרטית, למשל, ושהחברה הליברלית תתמוך בזכותם זו. להלן כמה בעיות מסוג זה:

א. רוב קבוצות התרבות הייחודיות **אינן ניתנות לבחירה**, שכן מדובר בקבוצות אתניות־ביולוגיות, וחיים בקהילות אלה יקבלו עתה עידוד גדול. זה מעניק כוח לגורם לא רציונלי לקבוע גורלות, ומפחית בחירה. כך למשל, אפרו־אמריקנים שבחרו לגדל את ילדיהם בקהילה מוסלמית מסתגרת, קובעים את גורלם ואת גורל ילדיהם ומפחיתים את הבחירה שלהם.

ב. עלולה להיגרם **שחיקה בכוחו של היחיד** לטובת כוחה של הקבוצה. הליברליזם עלול למצוא עצמו במעבר מטלטל מהגנה על הפרט מפני הקבוצה (בדמות המדינה בדרך כלל) אל שימת הקבוצה האתנית במקום מרכזי (ומאבקה, כקבוצה, במדינה).

כיצד מתנהלות קבוצות אלה מבפנים? מתברר שלא תמיד באופן דמוקרטי וליברלי, ולפעמים באופנים דכאניים ממש (למשל בקבוצות פונדמנט־ליסטיות). עלול להיווצר מצב שבו יחידים חזקים הם הקובעים, ולחלשים אין שום מנגנוני הגנה בקבוצה. ובגלל הקדושה והעוצמה שמוענקת למסורת, אין מקום לביקורת. התהליך אמנם החל ממקום של אמפתיה לחלש, אך עלול להימשך בכך שליחידים חלשים אין קול בתוך הקבוצה שלהם.

ג. **לשימור תרבות המוצא יש מחיר**. מה שנתפס כיתרון (חינוך הילדים על ברכי תרבות המוצא ישמש חיבור חיובי אל מורשת האבות, וימנע את הניכור המסוכן) עלול להפוך לחיסרון: ילדים שיקבלו חינוך במסגרת נפרדת, על פי תרבות המוצא, יתפקדו טוב בתוך הקבוצה אך יתקשו להשתלב בחברה הכללית שמחוצה לה. זה כבר מנוגד לגמרי לחזונו של קאלן, שדרש השתלבות בעולם הפוליטיקה והכלכלה. קבוצות שונות בארצות הברית הוליכו עיקרון זה

הרחק מכוונותיו המקוריות, והגיעו אל רעיונות כמו הפרדה מרצון – שכאשר היא באה מטעם הקבוצה היא נתפסת כלגיטימית (separate but equal). לדוגמה: קבוצות מסוימות של אפרו-אמריקנים, של פונדמנטליסטים מוסלמים (ואף נוצרים), של יהודים אולטרה-אורתודוקסים וכדומה.

ד. יש סכנה ששימור המסורת יהפוך לאידיאולוגיה לגיטימית, גם אם חלקים גדולים בה **מנוגדים לעקרונות הנאורות**. למשל: השפלת נשים ואפלייתן, הגבלות בהענקת השכלה לילדים, שימוש באלימות נגד מי שאינו מאמין, רצח כהגנה על 'כבוד המשפחה', נקמת דם, חיתון ילדות בשידוך מוכתב, וכדומה.

מתוך מציאות של טיפוח הפלורליזם (וממקורות נוספים) התפתחו רעיונות הפוסט-מודרניזם. שהרי איך נכריע לגבי אמיתות או אי-אמיתות של טענה, כאשר לקבוצות שונות בחברה – כולן לגיטימיות – יש דעות מנוגדות ביחס אליה? זה הוביל לתובנות של רלטיביזם ערכי, בתחילה כאילוץ ואחר כך כאידיאולוגיה. זה המחיר שמשלמת חברה שבה אין יותר קריטריון לקביעת האמת. אנו חיים בחברה שכל הזמן מטילה ספקות ומערערת. לפעמים המצב הזה גורם ליחידים דווקא להיצמד יותר אל הקבוצה והקהילה, מפחד הבדידות בשדה אי-הוודאות, הניכור והערפול.

השוואה בין שלוש הגישות: כור היתוך, הטמעה ופלורליזם תרבותי

מוקד: מה התקווה – המיטיבה עם החברה האמריקנית – הטמונה בכל גישה, ובפני אילו סיכונים ניצבת החברה שתממש כל דגם?

ניתן לערוך השוואה בין הדגמים, כתיאוריות מנותקות (כביכול) מהקשר של זמן ומקום, וגם – מנותקות זו מזו. נפתח בהבנת הציפיות של כל גישה, כלומר מה ייחשב בעיניה להצלחה? נעבור לביקורת, על ידי עמידה על נקודות התורפה, ונשאל על כל אחת: האם היא מבטיחה לכידות תרבותית, ערכית וחברתית? האם היא מבטיחה יציבות? במה היא תסכן את החברה (כלומר, האם היא פוגעת בסיכוייהם של יחידים לנהל חיים מאושרים, לזכות בהצלחה כלכלית ולהתקדם ולהתבסס בארצות הברית? אילו תסכולים מייצרת השיטה המוצעת ומי יסבול מהם ביותר? איזה סוג של שוויון מציעה כל שיטה (בין יחידים ובין קהילות)? האם השיטה תטפח או תרסן את ביטויי הנאמנות הכפולה, ובאיזה מחיר (לדוגמה: ג'ונתן פולארד).

הצעות להפעלה

צפייה בקטעי סרטים אמריקניים וניתוח עמדת המוצא והנחות היסוד של היוצרים: האם הסרט מתאר, מאמין או מטיף לכור היתוך, הטמעה או פלורליזם? לדוגמה: יוצרי הסדרה 'תהילה' בנו סיפור על קבוצה הטרוגנית שהכול מיוצגים בה, כל תלמיד בעלילה מייצג (באופן די סטריאוטיפי) את קבוצתו האתנית. האם מה שמתואר הוא כור היתוך (כל אחד לומד מן השני, ולבסוף נעשים הכול דומים זה לזה עד כדי אחידות), או אגירה הדורשת הטמעה אל ערכי המייסדים? או שמא מתואר פלורליזם המעודד כל קבוצה לשמור על ערכיה המיוחדים לה? אפשר להצביע על מרכיבים אחדים הפועלים בזמנית, ובכך להדגים את השיטה הרווחת במחצית השנייה של המאה העשרים: בליל של אפשרויות שונות, ואפילו סותרות, החיות זו לצד זו.

אפשר להשוות את 'תהילה' לפרק מתוך הסדרה 'ביל קוסבי', שבה כל הדמויות המשתתפות הן של אפרו-אמריקנים בלבד. מה רוצה יוצר זה לומר? האם היה בונה סדרה כזו על כל קבוצה אתנית, או שיש מקום להצעת חיים כזו רק לגבי האפרו-אמריקנים, הסובלים הגדולים מגזענות?

שאלה: האם תופעת השגשוג של מסעדות אתניות (או מוסיקה אתנית) והעניין שהן יוצרות מחוץ לקבוצה האתנית מצביעה על פלורליזם, על כור היתוך, על הטמעה? האם זה רק מעטה חיצוני של שיתוף וכבוד בין תרבויות, או שהתופעה מעידה על תהליך עמוק (לפני מספר דורות לא היתה פתיחות לטעום אוכל של קבוצות אתניות אחרות, למה עכשיו יש)?

ניתוח חווייתו של מהגר מסוים, מתוך סרט, סיפור או היכרות אישית של התלמידים, לפי הקריטריונים לאמריקניזציה: איזה סוג של השתלבות עובר המהגר המסוים, מה ביטוייה? אפשר להזמין לכיתה עולה שיספר מה נראה לו מוזר באורח החיים והמוסכמות הישראלים כדי להבין פערים מנטליים (חוסר הנימוס? התנהגות 'חופשית' עד חצופה במקומות ציבוריים? קולניות? זלזול בחוק? חיפוש אחר 'קומבינות'?)

רלוונטיות של נושאי הפרק לתלמיד הישראלי

כדאי לעמוד על הדומה בין ההגירה לארצות הברית והמציאות הישראלית: אפשר לקרוא את קרבקר במעין 'קריאה ציונית'. גם לציונות היה חלום של שחרור היהודי הגלותי מעול ודיכוי (של זרים) אל עצמיות הקשורה בבעלות על קרקע (אם כי 'חדשה-ישנה'). ואפשר לערוך השוואה בין חדש וישן (להגדיר מהו) בכל אחת מן

הסיטואציות. גם כאן היו שחשבו כי המעבר הגיאוגרפי הוא בבחינת שינוי באישיות – השלכת התכונות ה'גלותיות', בדומה לקרבקר. הגישות השונות לישראליות התקיימו והתפתחו באופן דומה לתהליכי האמריקניזציה בארצות הברית. תקופת ההטמעה, בחלקה אפילו בכפייה, והמהירות שבה ציפו מן העולה להשיל מעליו את סממני הגלותיות ולהפוך להיות 'אדם חדש' ב'ארץ החדשה', מזכירים תהליכים אמריקניים. בשני המקומות קיבלה הדרישה ממדים מפחידים דווקא בזמן גלי הגירה גדולים והמגוונים בשונותם (עלויות שנות החמישים בישראל). את הביטוי 'כור היתוך' לקח בן-גוריון בהשאלה מן האמריקנים, ואף השתמש בו באופן דומה – כביטוי מעודן לדרישת ההטמעה, כפיית אחידות תרבותית שנקבעה בידי הגרעין המייסד על המהגרים השונים. כמו כן נערכה אבחנה בין מהגרים ותיקים לחדשים, כאשר החדשים 'השונים יותר' – קרי, אלה שמוצאם מארצות האסלאם – סבלו מאפליה ומיחס פטרוני יותר מן האחרים. לכך תרמה לא מעט העובדה, שתרבות המוצא שלהם היתה תרבות האויב של הישראלים בשנות החמישים, התרבות הערבית. באופן אוטומטי היא נחשבה לנחותה.

חשוב מאוד לא לדלג על ההבדלים בין המציאות הישראלית והמציאות האמריקנית: המהגרים לארצות הברית באים ללא קשר קודם זה לזה, ומנסים בכל דרך להפוך לאומה בארץ צעירה וחסרת מסורת עתיקה. בישראל, עד לאחרונה (בקווים כלליים ופשטניים מאוד), המהגרים הם בני קבוצה לאומית-דתית אחת, עם אחדות גורל (טרגית למדי) ומורשת משותפת ועתיקת יומין. על בסיס זה הם מהגרים אל ארץ מולדת עתיקה ומבקשים לחדש ימיהם כקדם, על פי חלום יהודי-ציוני. האם הבדלים אלה מבטיחים השתלבות יותר טובה בישראל ממה שקרה בארצות הברית? ואולי מייצרים כאן ציפיות יותר מדי גבוהות? באופן כללי התשובה בוודאי חיובית, כלומר צפויה השתלבות טובה יותר בישראל. ואולם כדאי לעמוד על הסיכונים והקשיים בדרך.

העלייה בסוף המאה העשרים הביאה קבוצות בעלות שונות גדולה יותר מבעבר: אתיופים שצבע עורם מהווה מחסום נוסף בדרכם להשתלבות והטמעה; ויוצאי חבר העמים, שהקשר של רבים מהם אל היהדות או הציונות רופף למדי, ורבים ביניהם אינם יהודים מבחינה אתנית (ובכל זאת בחרו להגר לכאן). במובן זה, האם הם דומים למהגרים אל ארצות הברית שבסופו של דבר יקבלו את האתוס המקומי ויחיו על פיו, או שהם דומים למתבדלים שם וימשיכו להתנהל בקהילות נפרדות? האם זה צריך להדאיג את החברה הישראלית או לא? אפשר להוליך את הדיון גם אל מה שמחוץ לקונצנזוס הציוני, ולשאול על ערביי ישראל או על מהגרי

העבודה – באיזו מידה הם משתלבים או משולבים בחברה הישראלית? האם יש בחברה האמריקנית מקבילה למציאות זו, ומהי? ועוד, האם (ומתי) היה ניסיון של היישוב הציוני בארץ לערוך סלקציה של העולים? על איזה בסיס? במה זה דומה או שונה לסגירת השערים בארצות הברית?

מטלות רלוונטיות

- א. להבנת הקשיים המתעוררים לנוכח פערים בקודים התרבותיים, הביאו דוגמה למצב שבו מתנהגות שתי קבוצות מוצא בישראל באופן שונה לגמרי. כיצד לדעתכם יתפשו בני כל אחת מהן את התנהגותה של השנייה?
- ב. אילו מאפיינים של חיי החברה והתרבות בישראל המוכרים לכם, ניתן להשעין על רעיון הפלורליזם התרבותי?
- ג. למה החברה בישראל היתה צריכה לעבור את כל השלבים של ההגירה וקליטתה, בדומה לחברה האמריקנית? האם יש משהו 'טבעי', כמעט דטרמיניסטי, בשלבי ההתפתחות של חברת הגירה? למה?
- ד. הצבא הממלכתי כגורם המשלב את המהגרים בתרבות ובחברה. במה דומה ובמה שונה צה"ל מן הצבא האמריקני בהגשמת ייעוד זה?

לקריאה

עמנואל אטקס (עורך), **אל מול עולם חדש – לבטים ומגמות בעידן האמנסיפציה**, מעלות, ירושלים תשס"ה (וכן מדריך למורה). בפרק התשיעי יש הצעה מפורטת להוראה בשילוב קטעי קולנוע, בנושא השתלבות היהודים בהוליווד והתייחסותם לשאלת זהותם ולתהליך האמריקניזציה שעברו. יהושע אריאלי, 'משמעות הספר בהיסטוריה האמריקנית', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**, זמורה ביתן, תל אביב 1986.

אריה גרטנר, 'ההגירה ההמונית של יהודי אירופה', **הגירה והתיישבות בישראל ובעמים**, בעריכת אביגדור שנאן, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשמ"ב, עמ' 343-384. ההגירה מתוארת בתוך הקשר רחב של ההיסטוריה האירופית, האמריקנית והיהודית. מלווה במקורות ראשוניים.

אוסקר הנדלין, 'הלם הניכור', **קשת** יג, חוברת ד (תשל"א).
הקיום היהודי בתפוצות במאה העשרים, סוגיות נבחרות (ספר לימוד), מעלות,
 ירושלים תשנ"ד (וכן מדריך למורה). הפרק על יהודי ארצות הברית, עמ'
 141-209.

סמואל אליוט מוריסון, הנרי סטיל קומאג'ר וויליאם א' לכטנברג: **ההיסטוריה
 של ארצות הברית**, תל אביב 1984, עמ' 400-408.

סמי סמוחה, 'שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל', **מגמות** כה, 2-3
 (1984), עמ' 169-206.

סקירה חודשית, ירחון לקציני צה"ל, מרס-אפריל 1984. הגיליון מוקדש לדיון
 בחברה הישראלית.

רוברט רוקאוויי, 'עד כמה נצצה ה"גולדענע מדינה": לתולדות השתלבותם של
 היהודים בארצות הברית', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית**, עמ'
 149-164.

יעל שנקר, **על סיפה של ארץ חדשה - תרבות ישראלית או ריבוי תרבויות**, מעלות,
 ירושלים תשס"ה (וכן מדריך למורה). פרק רביעי 'האדם החדש'. (מתאים
 למעוניינים לערוך הקבלה לחברה הישראלית).

Ray Allen Billington, *The American Frontier*, The American Historical
 Association, 1965. (על טרנר.)

Carl N. Degler, *Out of Our Past*, New York 1984, pp. 297-330.

Sidney Fine & Gerald S. Brown (eds.), *The American Past - Conflicting
 Interpretations of the Great Issues*, New York 1967, pp. 91-116.

Milton R. Konvitz, 'Horace Meir Kallen (1882-1974): Philosopher of the
 Hebraic-American Idea', in *American Jewish Yearbook*, 1975, pp. 55-80.

Daniel Marom, 'Who is the Mother of Exiles? Jewish Aspects of Emma Lazarus's
 "The New Colossus"', *Prooftexts* 20, 3 (Fall 2000).

Statistical Abstracts of the United States 2004-2005:

<http://www.census.gov/statab/www/> From that page you can click on 'Mini
 Historical Statistics' and you will get

<http://www.census.gov/statab/www/minihs.html>

ספרות יפה

י"י זינגר, **בית קרנובסקי**, עם עובד, תל אביב.

ארתור מילר, **מראה מעל הגשר**, מחזה (משפחת מהגרים איטלקית שבה הבת מבקשת, בין השאר, לצאת בחופשיות עם בחורים, כנהוג באמריקה). הנרי רות, **ואולי שינה**, מאנגלית אברהם קדימה, הוצאת כנרת, תל אביב, 1984. הנרי רות, **כוכב זורח מעל מאונט מוריס**, הוצאת כינרת 1996. שלום עליכם, **מוטל בן-פייסי החזן**, תרגם אוריאל אופק, זמורה ביתן מודן, תל אביב.

Ole Rolvaag, *Giants in the Earth*, New York 1955.

קולנוע

זמר הג'ז (1928) – מהגר יהודי מנסה להיטמע כזמר בחיי הבמה האמריקנים. עקב מחלת אביו החזן הוא נקרא אל בית הכנסת לתפילת כל נדרי. האם יוותר על הצגת הבכורה? הסרט המדבר הראשון בהוליווד.

הסטר סטריט (ג'ון מקלין סילבר, 1975) – על רקע רובע המהגרים בניו-יורק, במפנה המאה ה-19, זוג מהגרים יהודים ממזרח אירופה ניצב בפני קשיים עצומים: הגבר עושה כל מאמץ להתבולל, לתדהמת אשתו שאינה מצליחה לעקוב אחרי צעדיו אלה.

סיפור הפרברים (רוברט וייז, 1961) – מחזמר העוסק בהיספאנים בניו-יורק ובניסיונם להתערות בארצות הברית.

תהילה (אלן פרקר, 1980) – סדרת טלוויזיה אמריקנית, וגם סרט משנות השמונים. העלילות של הפרקים השונים ממוקמות בחיי בית ספר לאמנויות, שתלמידיו הם בני מהגרים.

החתונה היוונית שלי, ג'ואל זוויק, ארצות הברית 2002 – קומדיה על משפחה יוונית מצליחה, נאמנה למסורת היוונית, המקבלת לתוכה חתן מה-WASP (White Anglo-Saxon Protestant).

יחידה 2: ממשל בארצות הברית

בחלק הראשון של יחידה זו נברר את הממד הפוליטי באידיאל החברה הראויה, אשר להקמתה שאפו המייסדים. התרבות הפוליטית שביקשו לפתח היתה הרפובליקניזם. זוהי מערכת של רעיונות, עקרונות וסמלים שהצדיקו את ההיפרדות המהפכנית מאנגליה ושעיצבו את החברה החדשה שהוקמה. מלימוד הפרשות ההיסטוריות בחלק השני של היחידה יתבררו אופני השימוש בכוח הפוליטי, והשינויים שחלו בהם לאורך ההיסטוריה. נכיר מאבקים אחדים שהתעוררו סביב החזקת הכוח (בידי קבוצה זו או אחרת). נאתר גם את הבסיס הערכי שבו הצדיקה כל קבוצה את עמדותיה, ונראה כיצד עשוי היה בסיס זה לקבל ממד של כוח במשחק הפוליטי.

מבוא מושגי

ממשל הוא מערכת שהוקמה בידי בני אדם, ובה מספר קטן של אנשים מפעילים סמכות על הקהילה והחברה כולה. הסמכות הנתונה בידי הממשל נותנת לו לגיטימציה להפעלת כוח, אך בסוג מסוים של משטרים, שבהם אנו עוסקים כאן, היא גם מונעת ממנו להתדרדר לכפייה גסה ואלימה בכך שהיא **מוגבלת**. מידת הסמכות המוענקת לשלטון ואופייה נשענים על ערכים משותפים בחברה, שקיבלו אישור דרך פעולה פוליטית. ערכים אלה, ועולם הסמלים המייצגים אותם, יוצרים **תרבות פוליטית**. בתרבות פוליטית מסוימת משוקעים חזון ומערכת של יעדים לחברה הראויה.

מהפכה – במאגר השאלות לסיכום הפרק קיבל התלמיד הגדרה אחת למהפכה. הגדרה אחרת, יותר כללית, אפשר למצוא באנציקלופדיה למדעי החברה: 'שנוי יסודי ומקיף, הנעשה תוך תקופה קצרה יחסית, של המשטר החברתי-פוליטי השורר במדינה'. במהפכה יתחולל שינוי עמוק בכל תחומי החיים ויישאר לאורך זמן. יש להבחין בינה לבין הפיכה – אירוע שבו מתחלפת רק הקבוצה השלטת, שלא על פי החוק; ובינה לבין **מרד** – שבו, כמו בהפיכה, מדובר בתופעה חולפת שתוצאותיה מוגבלות ואינן מקיפות

את כל תחומי החיים. בשני המושגים האחרונים מדובר בפעילות לא־לגיטימית, המנסה לערוך שינוי מסוים במדינה. האם המהלכים שאירעו במושבות בשנים 1776 עד 1787 הם בבחינת מהפכה?

חלק ראשון: החזון של האבות המייסדים

חלק זה מתאר את כינון הממשל במדינת ארצות הברית הצעירה, על רקע הנסיבות ההיסטוריות: ההתנתקות מארץ האם – אנגליה – וממסורת הממשל המקובלת בה, בשנים 1776–1791. עקרונות הממשל במדינה הצעירה עוצבו לאור הניסיון ההיסטורי הייחודי שלה: (א) המאבק בבריטים (אותו ניתן לראות כחלק ממאבק פנים־בריטי, שבו נקטו המתיישבים עמדה רדיקלית שצידדה בהגבלת המלוכה); (ב) ההתנסות בברית רופפת בין המדינות השונות, ללא ממשל מרכזי של ממש. **המטרה העיקרית** בחלק זה היא עריכת היכרות טובה עם מסמכי היסוד – הצהרת העצמאות והחוקה – ועקרונותיהם, על רקע נסיבות כינונם.

הצעה לארגון ההוראה של חלק ראשון

- **התמרדות המושבות בבריטניה:** כיצד נסביר את מרד המתיישבים בארץ האם שלהם, אשר בזכותה הגיעו לשגשוג (בכל התחומים) בהשוואה למנת חלקם בעולם הישן? (1–2 שיעורים).
- **הצהרת העצמאות:** מה חדשני ומהפכני בעקרונות שמציגה ההצהרה? (שיעור אחד).
- **הקונפדרציה:** מה היו נקודות החולשה המבניות בממשל שהוקם? אילו פתרונות עקרוניים הוצעו על ידי המייסדים ב־1787 לחולשותיה של המדינה הצעירה? (שיעור אחד).
- **החוקה (4–6 שיעורים):** כיצד מתרגמים חזון מהפכני למסמך משפטי מחייב וניתן ליישום? פדרליזם, הפרדת רשויות, הליך התיקונים, מגילת הזכויות – כדאי להקדיש שיעור לכל אחד מן הנושאים. המוקדים עשויים להיות:
 1. מה חדשני בעקרונות היסוד של החוקה האמריקנית, ואילו מנגנונים נבנו בחוקה כדי ליישם את העקרונות?

2. אילו השקפות ואינטרסים נאבקו זה בזה במהלך גיבוש החוקה? כיצד התפשרו, ומה נקודות התורפה של הפשרות? (האם היה זה 'פיתרון סמלי לבעיה מהותית'?).
3. כיצד ניסו המייסדים לכונן ממשל שיהיה יציב ובעל כושר פעולה, ועם זאת לא יוכל להידרדר לעריצות וישמור על חירויות האזרח וזכויות המדינות?
4. מה היתה פרשנותם של האבות המייסדים לערכי חירות ושוויון?

פרק 4

השגת העצמאות מארץ האם

הצהרת העצמאות

מוקד: מהו הפער בין העקרונות הפוליטיים, שעל פיהם התנהלו מדינות אירופה במאה ה-18, לבין העקרונות המוצעים המוצהרים במסמך (עקרונות שבשלב זה לא בהכרח ימומשו בארצות הברית במלואם)? אפשר לחלק את המסמך לארבעה חלקים, לפי תכניו ולנוחות הקוראים. כך הבאנו אותו בספר לתלמיד:

- א. **פתיחה**, ובה מצהירים מה המסמך עומד לעשות (להסביר את הסיבות להתנתקות מבריטניה).
- ב. **תיאוריה חדשנית** על הממשל, מטרותיו ומגבלותיו, המבוססת על רעיונות הנאורות.
- ג. **פירוט העוולות** שגרם השלטון הבריטי למתיישרים, ובכך – מתן הצדקה למרידתן של המושבות בארץ האם שלהן (כאן הובאו רק חלק קטן מהתלונות).
- ד. **הכרזת מלחמה** רשמית על בריטניה.

מנוסח ההצהרה עולה שהמכותב המידי להצהרה זו הוא השלטון הבריטי, וליתר דיוק – המלך ג'ורג' השלישי (כמקובל אז – הפנייה היא בגוף שלישי), אך ברור שהדברים מיועדים אל דעת הקהל האנגלית והעולמית. ואולם רוב קוראיה של ההצהרה בימים שבהם פורסמה היו דווקא בני המושבות,

ונראה שהיא נועדה לענות גם (ואולי בעיקר) על צרכי פנים. כדאי לשאול: מה הציק למנהיגים שכתבו אותה? יש במסמך ממד של שכנוע עצמי באשר לזכות וללגיטימציה של המרידה בשלטון, ופירוט (ומיגע למדי) של הנסיבות שבהן דבר זה עשוי להיות מוסרי. סביר שמנהיגים אלה חששו שצעד המרידה שהם יוזמים עתה נגד השליט הבריטי עלול אחר כך להיות מופנה נגדם.

מקובל לראות בהצהרה מסמך מכוון, המגדיר את הזכויות שעל השולטים להעניק לנשלטים. מנסחו העיקרי של המסמך, ג'פרסון, התבסס על רעיונות שרווחו באירופה במאה ה־18, בתנועת הנאורות. באופן מיוחד הסתמך ג'פרסון על ג'ון לוק, שהגדיר את הזכויות הטבעיות כחלק מהותי של האדם, כנובעות מטבע בריאתו, ואף קבע את הזכות המוסרית למרוד בשלטון אם זה הופך להיות עריץ ושרירותי, ופועל שלא על פי עקרונות הצדק (ראו להלן את ההרחבה). דברים אלה של לוק שימשו מצע לתובנה ההומניסטית של חירות האינדיווידואל ושל תפקיד החירות בעולם – לא כמכשיר להאדרת המדינה וחיזוק כוחה (כפי שנתפסה החירות לא אחת בעולם העתיק, בעיקר אצל היוונים) אלא כמכשיר שיגן על אנושיותו ומוסריותו של הפרט מפני תכונות של עבד: פחדנות, ערמומיות וחנפנות. תכונות שמעודד השלטון העריץ והשרירותי.

החידושים של הצהרת העצמאות שאובים מרעיונות הנאורות באירופה ומוצגים בחלקה השני:

- בניגוד לחברה מעמדית, המסמך מצהיר על שוויון בין בני האדם.
- בניגוד לעולם שהורגל במלכים, השואבים את סמכותם מ'חסד עליון', המסמך קובע שהממשל ישלוט בהסכמת הנשלטים. במילים אחרות, הריבונות טמונה בעם.
- בניגוד למה שהורגל העולם לקבלו, שזכותה של ארץ האם לשלוט במושבותיה בכל דרך שנראית לה, המסמך מכריז על זכותם של בני המושבות למרוד בשלטון עריץ, להתנתק ממנו ולייסד ממשל חדש.

האומנם ניסיון לשינוי מהפכני? חקירה מעמיקה תגלה שהמסמך אינו קוהרנטי לגמרי. החלק השלישי שלו, המשתרע על יותר ממחצית המסמך, מפרט באריכות את העוולות שבוצעו נגד המתישבים על ידי הכתר וממנו

עולה כי המתיישבים פונים אל המלך בבקשה להחזיר להם חירויות וזכויות שכבר היו להם בעבר. במובן זה נדמה שהמסמך אינו מהפכני אלא מבקש לשמר ולחזור אחורה (כך לפחות במוצהר, אף אם ספק האם זו כוונת מחברי ההצהרה, שכן דומה שהם כבר היו נחושים בדעתם להתנתק).

הצעה לתרגיל

דמיינו שנציגי המתיישבים מצליחים להגיע עם המסמך הזה אל המלך לפגישה (דבר שלא קרה!). המלך עשוי לשאול אותם: 'ובכן, קראתי. מה אתם רוצים שאעשה?' מה יענו לו? התלמידים יתבקשו, על סמך התלונות, לנסח באופן חיובי מה הם רוצים שהמלך יעשה. למשל, שיאשר את החוקים הנחוצים, שירשה למושלים לחוקק חוקים בעלי חשיבות, שיכנס את הגופים המחוקקים במקומות נוחים, שלא יפזר את בתי הנציגים וכדומה.

עתה נוכל לשאול – מהן הנחות היסוד של כותבי ההצהרה? על סמך התרגיל יתברר שהם מקבלים את סמכותו של המלך כמובן מאליו ואינם מערערים עליה. הם שחקנים בזירה של שיח זכויות בתוך עקרונות המשטר הקיים בבריטניה, ומבקשים את זכויותיהם כנתיני המלך.

ואולם מחלקים אחרים של המסמך עולה גישה אחרת. בפתחה הם מבקשים ממשל עצמי, ובכך מתברר שהם נוקטים עמדה רדיקלית, המבקשת לבטל את סמכותו של הפרלמנט להכתיב להם ממרחקים, כשהם אינם מיוצגים בגוף המחליט; וכן הם דורשים זכויות טבעיות, בניגוד לזכויות שמעניקים המלכים בטובם. במונחי הפוליטיקה הפנים-בריטית, הדרישה 'אין מסוי ללא ייצוג' היא מהפכנית ומתאימה לדרישות ה'וויגים', שביקשו לקצץ בסמכויות הגוף המבצע. יש מי שייתן העדפה טקסטואלית לחלק השלישי, הארוך, הקונקרטי והמפורט, מה שמעיד שהוא העוסק בעניין הכואב באמת לבני הזמן.

האם המהפכה האמריקנית קרתה באקט חד-פעמי, בשנים 1776–1787? למעשה כל התקופה הקולוניאלית הכינה לקראת הניתוק מארץ האם, כתקופה ארוכה של דמוקרטיזציה (שלא מתוך אידיאולוגיה). בפועל הוענקו הרבה חירויות וממשל עצמי, בעיקר הודות לעיקרון הבריטי שקשר זכות בחירה עם בעלות על קרקע. השינוי היה ארוך ואטי, ולכן גם יציב, ולא תוצאת זעזוע אלים בסגנון המהפכה הצרפתית. אפשר לומר שהמאבק

האליס מול בריטניה לא הוליד את השינויים הגדולים, אלא פתח מאבק לשימורם והרחבתם.

הפינה היצריתית: עם פרסום ההצהרה נמצאו בני המושבות בתהליך של הקמת ממשל חדש במדינות שעל עצמאותן הוכרז. בהנחה שהמסמך שיקף את הלכי הרוח שרווחו בין רוב התושבים, איזה אופי עשוי הממשל החדש לשאת במדינות הצעירות לאור ההצהרה? אפשר לבקש מהתלמידים להשתמש גם בתלונות שבהצהרה (החלק השלישי), כדי להיות קונקרטיים ולא להישאר בתחום הדיון התיאורטי.

הערה חשובה: להצהרה היתה משמעות פנים־אמריקנית בעיקר לטווח הארוך: אף שלא היה לה מעמד חוקי מחייב, היא נתנה השראה לתנועות שוחרות חירות ושוויון, כמו למשל שחרור העבדים, שוויון זכויות לנשים וזכויות אזרח מלאות לשחורים. עם הכרזתה ב־1776 היא שימשה בעיקר להצדיק את ההיפרדות מבריטניה. העקרונות המוצגים בפתיח **לא שיקפו את התנהלות הממשל הצעיר שהוקם**, שכן הוא הכיל עבדות, למשל. התבוננות בחוקה תגלה שלא מהדהדת בה הצהרת העצמאות. שהרי החוקה אפשרה את העבדות ונתנה לה מקום לגיטימי, ואילו הצהרת העצמאות אינה ניתנת להתפרש כך ('כל בני האדם נבראו שווים'). נראה שלאחר שמסמך זה השיג את מטרתו הראשונית, הוא הונח הצידה למשך תקופה ארוכה, ונמצא לו שימוש רק כעבור כשישים שנה, בנאומי לינקולן נגד העבדות והתפשטותה (וגולת הכותרת – בנאום גטיסברג). לינקולן ניסה לרומם את המסמך אל מעל לחוקה, והצליח בכך. מאז החל המסמך לקבל מקום בשיח הציבורי באופן מחייב.

להכנת הקרקע לקליטת היבט זה, יישאלו התלמידים כבר בשלב לימוד החוקה על הסתירה שבינה לבין הצהרת העצמאות, וכן איזה מסמך מבין השניים היה בעל תוקף מעשי בעיני בני הזמן, ושיקף נכונה את ערכי החברה.

לקריאה נוספת

קולקה, עמ' 21–29.

הרחבה: מקורות הגותיים להצהרת העצמאות

המסמכים הנתפסים כמקורות השראה להצהרה הם: (א) **המגנה כרטה** (1215), שהעניקה חירויות פוליטיות ואזרחיות לאצילים באנגליה (כגון הזכות להישפט בפני חבר מושבעים). מאוחר יותר, ובהדרגה, הוענקו זכויות אלה לכלל אזרחי אנגליה; (ב) **אמנת מייפלואור** (1620), שיסדה את הממשל העצמי הראשון במושבות; (ג) **מגילת הזכויות** האנגלית (1689), שהגבילה את סמכויות הכתר לטובת בית הנבחרים (למשל הזכות לקבוע מסים) וחייבה את הגוף המבצע לשמור על כמה זכויות יסוד של האזרחים (כגון הביאס קורפוס); (ד) ספרו של ג'ון לוק, **על הממשל המדיני** (1689), שלהלן יובא ציטוט מתוכו.

בכיתות שבהן יש אפשרות ללמוד מבוא לנאורות, אפשר להיעזר במקור הבא, מתוך ספרו של **ג'ון לוק** (1632–1704). לוק היה פילוסוף אנגלי שעיקר השפעתו היתה בפילוסופיה פוליטית, ובקביעותיו החדשניות על אודות הסובלנות והיחסים הראויים בין השלטון לבין האזרחים. יש להבין את דעותיו על רקע 'המהפכה המהוללת' בארצו (1688). להלן קטעים אחדים מתוך **על הממשל המדיני**:

הואיל וכל בני האדם הם מטבעם בני-חורין, שווים ובלתי תלויים [...] הרי שאי אפשר להוציא איש מן המצב הזה ולשעבדו תחת שלטון מדיני הנתון בידי אחר אלא בהסכמתו [...] ולמה, אם כן, ירצה אדם לוותר על חלק מחרותו ולקבל על עצמו עול של שלטון? התשובה ברורה – אף על-פי שיש לו את כל הזכויות במצבו הטבעי, יכולתו ליהנות מהן מוטלת בספק גדול, שהרי תמיד הוא יהיה צפוי להתנפלות מצד אחרים [...] במצב זה יכולתו ליהנות מרכושו אינה בטוחה. הדבר מעורר בו את הרצון לבטל את מצבו שבו הוא אמנם חופשי, אך תמיד מלא חרדה מסכנות. וזה הטעם לכך שהוא מבקש להצטרף לחברת אחרים, שהתאגדו כבר לשם שמירה משותפת על חייהם, חרותם ורכושם – דברים שאני מכנה אותם בשם כולל – קניינים. ובכן, זוהי התכלית הראשית והגדולה לבני האדם כשהם מתאגדים במדינות ומקבלים עליהם עול של שלטון: שמירת הקניין [...]

כל מקום שכוח השלטון, הניתן ביד מישהו כדי לנהל את בני העם ולשמור על קניינם, מכון לתכליות אחרות, ומשתמשים בו על מנת לרוששם, להציק להם או להכניעם לפקודותיהם השרירותיות והבלתי חוקיות של המושלים, שם נהפך הוא עד מהרה לעריצות [...]. איש מאנשי השלטון העובר את גבולות הסמכות הנתונה לו על פי החוק והמשתמש בכוח הנתון לפקודתו, כדי לכפות על הנתין דבר שאין החוק מתיר אותו, חדל ע"י כך מלהיות קצין [=פקיד מטעם

השליט] והואיל ובמקרה זה פועל הוא בלי סמכות, מותר להתנגד לו כמו לכל אדם אחר הפוגע בחוזק יד בזכותו של חברו [...]

המותר אפוא להתנגד לפקודותיו של נסיך [=שליט]? כלום זכאי אדם להתנגד לו, כל אימת שיראה את עצמו כעשוק וידמה בנפשו שזכותו קופחה? [...]

על כך אשיב: יש להתנגד בעזרת כוח אך ורק לכוח בלתי צודק ובלתי חוקי [...]. כשמכוונים מעשים בלתי חוקיים כאלה אל רוב בני העם או אף כשמתגלים ההיזק והעושק רק ביחס לאחדים מהם [...]. ודומה ששקפות תוצאות מסוכנות לכל, והם משוכנעים בכך בליבם פנימה, ונשקפת סכנה לחוקיהם וגם לנכסיהם, לחירויותיהם ולחיייהם ואולי אף לדתם – לא אדע מה ימנע אותם מלהתנגד לכוח הבלתי חוקי המכוון נגדם [...]. זהו המצב המסוכן ביותר שאפשר להם להביאו על עצמם, ואין לחמול עליהם כשמגיעים הם אליו, כי על כן יקל להם מאוד להימנע ממנו.

ג'ון לוק, **על הממשל המדיני**, 1689

הנחת היסוד שעל בסיסה עיצב לוק את השקפת עולמו, היא שלכל אדם יש זכויות טבעיות, שאותן הוא מונה. בשום מצב אין הצדקה לשלול אותן ממנו. יתירה מזו: הממשל הוקם (ומצדיק את עצמו) רק לשם השמירה על זכויות אלו. כוחם של השולטים מקורו בהסכמת הנשליטים. מזה נובעת ההצדקה למרידה בשלטון שאינו עומד בתנאים אלה. עמדה זו מנוגדת למקובל במונרכיות האבסולוטיות, התופסות את מקור כוחן בקביעה אלוהית.

תרגיל: נסחו את המוסכמות שרווחו במאה ה-17 באירופה ושעליהן קרא לוק תגר. כיתה שהכירה את האבסולוטיזם תוכל לספק רשימה כגון: המלכים הומלכו בחסד האל ולכן אסור לערער על מעמדם, השליט תמיד צודק (בהגדרה), יש לציית לו בכל מצב, 'זכויות' הן מה שהשליט החליט להעניק לנתינים. העמדת הישן מול החדש תחדד את הבנת המהפכנות בטענותיו של לוק. בשאלה למה בני אדם מאורגנים במדינות, תשובתו בקטע הזה דומה לדברי הוגים שקדמו לו, כמו הובס. אבל הנחות היסוד של לוק על אודות טבע האדם הן אופטימיות בהרבה מאלה של הובס, ונותנות אמון בטוב שבאדם.

בכיתות שלמדו על המהפכה הצרפתית, אפשר לערוך השוואה בין הצהרת העצמאות האמריקנית והצהרת זכויות האדם והאזרח הצרפתית. ההצהרה הצרפתית, שנכתבה בהשראת הצהרת העצמאות האמריקנית,

נוסחה בידי האספה הלאומית בצרפת עם פרוץ המהפכה הצרפתית באוגוסט 1789. מאפיין משותף לשני המסמכים הוא השימוש ב'רטוריקה של זכויות' – דגש על זכויות הנשלטים, שאותן חייבים השולטים להעניק. ההבדלים בין המסמכים, שכדאי להדגישם, הם אלה:

1. הניסוח של המסמך האמריקני הוא מקומי מאוד, פרטיקולרי, קונקרטי ומחובר לנסיבות מסוימות. המסמך הצרפתי, לעומת זאת, עוסק באדם באשר הוא ומשתמש בניסוח אוניברסלי. זה יסביר את שני ההבדלים הבאים.
2. את המסמך האמריקני אופף הצורך להתנצל על ההתמרדות, וכולו מכוון לענות על שאלה: מדוע התמרדו בני המושבות בארץ האם שלהם? המסמך הצרפתי אינו מתנצל אלא עוסק רק בשאלה, מה הן זכויות האדם והאזרח. במסמך הצרפתי אין כמובן צורך להגדיר את האומה, שכן היא 'היסטורית'.
3. מבטו של הכותב האמריקני מופנה, במובן מסוים, לאחור. לטענתו השלטון הנוכחי של בריטניה עושה למתיישבים עוול, והם מבקשים (כביכול) לחזור אל ימים קדומים יותר, לפני 'מלך זה של בריטניה'. ההצהרה הצרפתית, לעומת זאת, היא מהפכנית במוצהר ובמודע. היא מבקשת ליצור דבר חדש שעוד לא היה, תוך ביטול מוחלט של הישן.

לא ייפלא אפוא, שהמסמך הצרפתי הוא זה ששימש השראה ומסמך יסוד למהפכנים ולוחמי חירות רבים כל כך בעולם, בבואם לדרוש את זכויותיהם. עם זאת כדאי לשים לב שהמסמך האמריקני נכתב ב-1776, כלומר 13 שנה לפני הצרפתי. אין ספק שהמהפכה הצרפתית בכלל וההצהרה בפרט, ניזונו במידה רבה מן המהפכה האמריקנית והמסמך האמריקני. ניתן כמובן לערוך השוואה גם עם הצהרת העצמאות של מדינת ישראל, 1948.

גיבוש חוקה לארצות הברית

מוקדים אפשריים

- מה היו העיוותים והעוולות שבמשטרים המוכרים לבני הזמן, שאותם ניסו המייסדים לסלק? כיצד עשויים מנגנוני החוקה האמריקנית לבצע את המשימה?
- כיצד אפשר לכוון ממשל שיהיה יציב ובעל כושר פעולה ועם זאת לא יוכל להידרדר לעריצות וישמור על חירויות האזרח?
- מה מרוויחה החברה האמריקנית ואילו סיכונים היא נוטלת על עצמה בהקימה מבנה כזה של משטר? או בניסוח אחר, מה המחירים שהאמריקנים מוכנים לשלם עבור השגת עקרונות אלה?
- איזו הכרעה עשתה החוקה במתח שבין מגמות הדורשות דמוקרטיזציה, לבין המגמות היותר אליטיסטיות, שאינן סומכות על ההמון ועל האדם הפשוט?

הקשיים הצפויים בהוראת פרק זה

1. במבט ראשון עלולה החוקה להיראות כמסמך מייגע. בכל זאת אנו ממליצים ללמוד אותה מן המקור, ולא להזין את התלמידים במסקנות שלנו בלי שהם עשו עבודת חקר עצמאית. יש לקוות שהמורה יוכל להוביל את התלמידים לחוויית ההנאה מן הגילוי ולתחושת יוקרה מקצועית הנובעת מעבודה קשה.
2. אנו מלמדים מסמך הנמצא בתוקף, ברציפות, כבר יותר ממאתיים שנה. זה מייצר שתי מערכות של מידע, שצריך להבחין ביניהן:
 - א. **החוקה המקורית** – מה היו כוונותיהם של האבות המייסדים, כיצד ביקשו להוציא עקרונות אלה לפועל, אילו חילוקי דעות עקרוניים רווחו ביניהם, מה הוחלט לבסוף, כיצד פעל הממשל בשנותיו הראשונות (ובעניינים מסוימים – בשונה ממה שנראה היום כמתחייב מהחוקה)?
 - ב. אילו **שינויים עקרוניים** עברה החוקה במהלך השנים, ובמה התנהלות הממשל היום שונה ממה שנחקק במקור או ממה שהיה מקובל במשך שנים רבות?

אנו מציעים להתמקד בהכרת החוקה המקורית, בשלב ראשון, שכן במהלך הקורס כולו, והחלק השני של יחידה זו בפרט, התלמידים ייחשפו לשינויים ולהתפתחויות שחלו בחוקה. (עם זאת הכנו תרגיל סיום לפרק, המוצע בהמשך למורה, ובו הדגמה להתפתחות החוקה בתחום זכויות העציר. בכל מקרה כדאי לתכנן שיעור סיכום לקראת סוף השנה, שבו נברר את ההתפתחויות והשינויים המרכזיים שחלו בחוקה במשך השנים).

רלוונטיות ואקטואליה – מדי כמה זמן עולה על סדר היום הציבורי בישראל ביקורת על סדרי הממשל, ובמסגרתה דיון באפשרויות להעתיק חלקים מעקרונות המשטר הנשיאותי. (כך כבר הועתק חלק כזה בתחילת שנות התשעים של המאה ה־20, כאשר הוחלט על בחירות ישירות לראש ממשלה, אך החידוש בוטל כעבור זמן קצר). מומלץ מאוד לקרוא את המבוא שכתבו רות גביוזן ואלן שפירא לספר **הפדרליסט** (ראו ברשימת הקריאה). בין השאר הם מעריכים את החוקה במבחן הזמן, ונותנים היבט אקטואלי בשאלת הרלוונטיות של החוקה האמריקנית לדיון ב'חוקה לישראל'.

האם תהליך גיבוש ההחלטות על החוקה וקבלתן היה 'דמוקרטי'? תלוי כמובן בנקודת ההשוואה ובשאלה, מה זה דמוקרטי? (האם הקובעים ייצגו את כל ההמונים? האם הדיונים היו פתוחים לציבור? מי ישב בוועדות אד־הוק שאשררו את החוקה במדינות שבהן אנו דנים?). בהשוואה לזמנה, תהליך יצירת החוקה האמריקנית היה מהפכני ביותר.

הצעה להיכרות בסיסית עם החוקה: כדאי לאסוף נתונים על סמכויותיה של כל רשות, והכללים שנקבעו לקביעת חבריה ואופני פעילותה. אפשר לשאול: מה ביקשו האבות המייסדים להשיג בעזרת כללים מבניים אלה? למשל – יצירת שני בתי מחוקקים, האחד עממי יותר והשני אליטיסטי (מי בוחר וכיצד, מה אורך הקדנציה?).

דוגמה לטבלה האוספת נתונים: **החוקה מסדירה את בחירת בעלי התפקידים בממשל המרכזי:**

התפקיד	כיצד נבחר	תקופת הכהונה	גיל מינימלי	מקום מגורים	דרישות של אזרחות
נשיא	דרך האלקטורים	4 שנים	35	14 שנים בארצות הברית	יליד ארצות הברית
סגן נשיא	דרך האלקטורים	4 שנים	35	14 שנים בארצות הברית	יליד ארצות הברית
שופט בבית המשפט העליון	הנשיא ממנה והסנט מאשר	ללא הגבלה	אין	אין דרישה	אין
סנטור	הממשל המדינתי	6 שנים	30	במדינה בה נבחר	9 שנים בארץ
חבר בית הנבחרים	בחירה ישירה על ידי כל בעלי זכות הבחירה באזור הבחירה	2 שנים	25	במדינה בה נבחר	7 שנים בארץ

פדרליזם

כאן כדאי לספר על ההבדלים הגדולים בין המדינות השונות שהרכיבו את ארצות הברית, ועל מאפייני חברה ותרבות הייחודיים של כל אחת. עם אישור החוקה, היו מדינות שאסרו על העבדות ואחרות התירו אותה. בכל מדינה היו כללים אחרים שקבעו את בעלי זכות הבחירה לכל אחד ואחד ממוסדות השלטון, ואת הזכאות להיבחר. היום, למשל, במדינות אחדות של ארצות הברית קיים ומוצא לפועל עונש מוות על עבירות פליליות מסוימות, ובאחרות הוא לא חוקי. יש מדינות שבהן הפלת עובר היא עבירה, ויש מדינות שבהן אין זו עבירה, ועוד.

יתרונות השיטה: בין השאר, רעיון הפדרליזם מבקש ליהנות מכל העולמות: מצד אחד לשמר את חיי הקהילה הייחודית למרחב הגיאוגרפי המסוים, ולהתאים את החוקים אל אורחות החיים המקובלים על תושביו, ומצד שני – ליהנות מיתרונות הגודל. מדינה גדולה, שהיא יחידה פוליטית

אחת, היא חזקה כלפי חוץ ויכולה לשמור על השלום והיציבות בפנים. כך, למשל, יראו את עצמן המדינות השונות כיחידה פוליטית אחת בכל עניין כלכלי. אחת המשמעויות החשובות הנגזרות מכך, היא שהן לא תוכלנה להטיל מכס זו על זו (החוקה, סעיף א פסקה 10).

יתרונות נוספים התבררו במהלך השנים, למשל: האפשרות לנסות רפורמה במדינה אחת (ולא בכל הארץ בבת אחת), ולאחר שהוסקו המסקנות – להרחיב אותה למדינות נוספות. לדוגמה, ואיומינג העניקה את זכות הבחירה לנשים ב־1869 (ערב התקבלותה לברית), ועד 1900 הלכו בעקבותיה עוד ארבע מדינות במערב הארץ. לאחר מכן הלכו בדרך זו עוד מדינות, שצפו בתהליך מן הצד ו'נרגעו' כשגילו שהדבר לא הביא לתוצאות הרסניות. בסופו של דבר הוכנס ב־1919 תיקון לחוקה, שהעניק את זכות הבחירה לנשים בכל ארצות הברית.

הפרדת רשויות, איזונים ובלמים

אחת ממטרות ההפרדה שהפדרליזם עושה בין שלטון מקומי ושלטון כלל מדינתי היא שלא כל הכוח ירוכז בידי גורם אחד. לצד זה דורשת החוקה הפרדות נוספות, כמו הפרדת רשויות ולצידה – מערכת של איזון ובלמים המזמינה את הרשויות השונות להתערב ולפקח בדרכים מסוימות (בלבד) זו על זו. שימו לב לסתירה הפנימית המובנית שבין שני העקרונות: הראשון מפריד ודואג **לעצמאות** של כל רשות, השני דואג **לתלות** בין הרשויות.

הצעת הפעלה: אפשר לתת רשימת סמכויות, שאלות ותרחישים אפשריים, והתלמידים יצטרכו לקבוע למי הסמכות לטפל בעניין. למשל: השיפוט הפלילי, קביעת תוכנית לימודים למערכת החינוך, קביעת חוקי תעבורה, החזקת משטרה, סלילת כבישים בין־עירוניים (המדינות). הנפקת מטבע, קביעת חוקים נגד מורדים ומסיתים בזמן מלחמה, קביעת מדיניות חוץ, הכרזת מלחמה, ניהול שירות הדואר (הממשל המרכזי). אפשר להרכיב על התרגיל משימה נוספת – איזו רשות מבין השלוש (המחוקקת, השופטת והמבצעת) תטפל בכל אחד מן העניינים?

במהלך ההיסטוריה האמריקנית חלה התחזקות של הממשל המרכזי, על חשבון הממשל המדינתי. בממשלה הראשונה שהוקמה שירתו שלושה שרים: מזכיר המדינה (שר החוץ), מזכיר האוצר, ומזכיר המלחמה (הביטחון). היום, לעומת זאת, כוללת ממשלת ארצות הברית גם שרי פנים

(מאז 1849), חקלאות (מאז 1889), עבודה ומסחר (מאז 1903), חינוך, בריאות ורווחה (מאז 1953) ועוד. כלומר, הממשל המרכזי עוסק היום גם בענייני פנים, ומחזיק בסמכויות שלא הוענקו לו בחוקה על פי הבנתה המקורית. בהמשך הלימוד נגלה **איך** זה קרה.

תיקונים לחוקה

מוקד אפשרי: קביעות וגמישות בחוקה – מהם המנגנונים המאפשרים את אריכות החיים של החוקה האמריקנית (היא הוותיקה ביותר בעולם)? מה מרוויחים מהתקיימותה של חוקה במשך זמן כה ארוך, והאם יש לזה מחיר?

הניסיון לאפשר גמישות בלי לפגוע ביציבות: המשותף לנהלים שהחוקה מציעה להכנסת תיקונים הוא שהם מורכבים משני שלבים: האחד שבו מוצע התיקון, והשני שמאשר אותו. לכל אחד מן השלבים מאפשרת החוקה יותר מדרך אחת, גם בעזרת מוסדות של ועידות חוקה שיכונסו אד־הוק לצורך קידום התיקון. האבות המייסדים חשבו על אפשרות שבה יהיה צורך בתיקון ויקשה להשיגו במוסדות המוסמכים. הם תיארו לעצמם מצב שבו רוצים לבצע תהליך יותר דמוקרטי ודומה למשאל עם, והחליטו להכין ערוץ שיאפשר את הדבר.

המורכבות שבפרוצדורה: תהליך תיקון החוקה הוא (בכוונה תחילה) ארוך, שקוף ולא ניתן להשגה בקלות. כל זאת על מנת להבטיח יציבות. החוקה תשונה רק כאשר יש קונצנזוס גדול הדורש זאת. לצד עקרונות יסוד מוצקים שאינם משתנים, יש אפוא דינמיות שכלליה מוכתבים באותה חוקה.

עד כה כל התיקונים הוצגו בידי הקונגרס ואושרו על ידי הרשויות המחוקקות של המדינות השונות, פרט לתיקון 21 משנת 1933, שאושר בשיטת הוועידה. (תיקון זה ביטל את 'תקופת היובש' – האיסור שחל על ייצור ומכירה של שתייה חריפה ברחבי ארצות הברית מאז 1919. לאור הוויכוח הציבורי הקשה שעורר חוק היובש, הוחלט לבצע תהליך יותר דמוקרטי לביטולו).

תפקודו של בית המשפט העליון במערכת זו, הוא של נדבך המספק יציבות ולגיטימיות. חבריו הם אנשי מקצוע, בעלי שפה טכנית משפטית, המתמנים לכל חייהם. זה מאפשר להם עבודה יסודית, משוחררת משיקולי

פופולריות ורחוקה מפזיזות. לפעמים עוברות כמה שנים מפתחת תיק ועד הפסיקה בו, לאחר שיקול דעת ארוך. עם זה בית המשפט העליון אינו גוף ביצועי. אם תתעורר התנגדות של ממש לפסיקה שלו, הוא יצטרך להישען על עזרת הגוף המבצע – הנשיא – שתלוי (במידה רבה) בדעת הקהל. בניגוד לבית המשפט העליון בישראל, המחויב לטפל בפניות מסוימות (בג"ץ), יכול בית המשפט האמריקני לבחור את המקרים שבהם יטפל.

מגילת הזכויות

באופן כללי נכון לומר שבארצות הברית מתקיימת שמירה קפדנית על זכויות האדם, יותר מאשר ברוב המדינות הליברליות האחרות. אולי דווקא משום כך, הדילמות המלוות שמירה זו מקבלות ביטוי חזק. הן נושא לדיון משפטי נוקב, שמצריך הכרעה מנומקת ומעוגנת בחוקה.

הבהרה: את מי מחייבים עשרת התיקונים? ובכן, הם באים להגן על האזרח הבודד מפני הממשל המרכזי. הנחת היסוד של המחוקקים היתה **שהגנה מפני ממשלי המדינות** תינתן במגילות זכויות שכל אחת מהן תנסח בעצמה. תפיסה זו באה אל קיצה עם התיקון ה-14, שצורף לחוקה אחרי מלחמת האזרחים, ושמשמעותו היתה שהממשל המרכזי לקח על עצמו את הזכות והסמכות להגן על האזרח גם מפני מדינתו.

כוחו וחולשתו של המשטר הנשיאותי בארצות הברית

להלן הצעה מפורטת להפעלת התלמידים בכתיבה. מובן שהדברים הבאים עשויים לשמש תשתית גם לשיעור פרונטלי, שבו נדון במבנה המשטר ונראה מה מחזק את כוחו ומה מחליש את כושר הפעולה שלו. נקודת הזמן שבה יתרכז הדיון צריכה להיות מוגדרת – עם כינון החוקה, או היום. אם התלמידים ירגישו שהם עומדים להצליח במה שרבים מתקשים בו, ניתן יהיה אף להקנות יוקרה למטלה. הדבר מחייב גם עבודה רבה מצד המורים, בהתייחסות אישית ובבדיקת החיבורים. ערוץ זה אפשרי במיוחד בכיתות מגמה, שהן בדרך כלל קטנות יותר מכיתות האם. להלן הדרכה אפשרית לתלמידים לכתיבת מאמר, בנייר הדרכה המופנה אליהם.

כוחו וחולשתו של המשטר הנשיאותי בארצות הברית

לפניכם הדרכה לכתיבת מאמר בנושא זה. אם תבצעו את ההוראות כסדרן תגלו שזה לא כל כך מסובך.

א. פתיחה: לפניכם הצעה לפסקת הפתיחה של מאמר זה. אתם יכולים כמובן לנסח פתיחה משלכם, אך אם אינכם מנוסים בכתיבת מאמר ייתכן שתעדיפו בשלב זה להשתמש בפתיחה מוכנה. הרי היא לפניכם: 'החוקה שהאמריקנים כוננו ב-1787 בנתה ממשל מרכזי שיהיה חזק, יציב ובעל כושר פעולה. עם זאת ביקשו האבות המייסדים למנוע מן הממשל להיגרר לעריצות, בכך שהגבילו את כושר פעולתו בדרכים שונות. ננסה לברר אילו מנגנונים יצרה החוקה לחיזוק הממשל המרכזי וכיצד הם אכן עשויים לחזק אותו. לגבי כל נתון שנעלה, נצביע על האפשרות שהוא דווקא מפחית מיכולת הביצוע של הממשל. לבסוף ננסה להעריך את השיטה'.

ב. ראשי פרקים לגוף המאמר: עתה נסחו את השאלות שעליהן תבקשו להשיב על מנת שהמאמר יהיה בנוי בסדר ובהגיון, והכינו להן גם **תשובות** (בראשי פרקים בלבד). **עתה** הציגו את שאלותיכם ואת ראשי הפרקים לבדיקת המורה או לדיון בקבוצת תלמידים, ולאחר שיפוץ ושכלול תוכלו לגשת לכתיבה.

ג. לב המאמר: זה יהיה בנוי כך שיענה על השאלות שהכנתם. שימו לב בשלב המענה – אתם עוסקים בהצגת טיעונים וביסוסם. כלומר, בכל עניין ועניין עליכם לטעון טענה, לבסס אותה על עובדות (במקרה זה, מנגנונים ונהלים בחוקה). לבסוף, עליכם לקשר כל נקודה שהעליתם אל המשימה שהוטלה, כלומר להגדיר במה עניין זה מחזק או מחליש את הממשל בארצות הברית. טיפ: אפשר להשתמש בשיטת ה'אור האדום': עצרו אחרי כתיבת שני טיעונים ועברו על מה שכתבתם. שאלו את עצמכם: 'האם השתמשתי באחת ממילות המפתח מתוך השאלה (במקרה זה "כוח", "חולשה")? אם לא, ייתכן שדברי נשארו בשלב הטיעון או הביסוס העובדתי ועדיין לא **ענו על השאלה**'. זה יהיה הרגע הנכון לטפל בכך.

ד. סיכום: בפסקת הסיכום אפשר לבצע שני דברים:

1. מ.ש.ל. – כלומר, מזכירים מה היתה המשימה ומראים שביצעתם אותה.
2. מחווים דעתכם בנידון ומנמקים אותה.

במשימה השנייה המורה עשוי לספק את השאלות בעצמו, הכול לפי יכולת התלמידים. למשימה זו אנו מציעים להלן את המבנה הבסיסי הזה (בהמשך נספק כיוון כללי לתשובות אפשריות אחדות):

1. מה מעניק לממשל המרכזי את כוחו?

- סמכויות ביצוע נרחבות לנשיא – האיש הבודד שאינו מחויב להתחשב בדעות ועמדות של אחרים. הוא יכול למנות את יועציו וממשלתו כרצונו, כמעט בלי תלות בשום גורם פוליטי אחר.
 - החוקה קבעה באופן נוקשה וחסר פשרות את אורך הקדנציה של המוסדות הנבחרים. במשטר כזה אין שום אפשרות לשנות את זמן הבחירות, וכן לא קיים כלי של הצבעת 'אי-אמון' או הקדמת הבחירות. תקופת הכהונה מובטחת מראש, מה שמאפשר למוסדות השונים לתכנן היטב את פעילותם ולהפעיל מדיניות ארוכת טווח (יוצא מן הכלל הוא תהליך ההדחה של נשיא, שאינו דומה לתהליכי 'אי-אמון' במשטרים פרלמנטריים). דבר זה מעניק יציבות וכוח לשלטון.
 - ההפרדה הגמורה בין הרשויות מתבטאת, בין השאר, בכך שהבוחר משלשל לקלפי פתקים נפרדים לרשות המבצעת ולרשות המחוקקת. במצב כזה של חוסר תלות, הנשיא הנבחר אינו כפוף לקואליציות (בניגוד למשטר פרלמנטרי), והוא חופשי לפעול כשהוא נעזר בממשלה מציינת.
 - תהליך החקיקה – איזונים ובלמים: אורכו ומורכבותו של תהליך החקיקה מאפשר בדיקה יסודית, מה שמגדיל את הסיכוי שהחלטות חקיקה לא יישלפו בפזיזות. זה עשוי להעניק יציבות ואורך חיים להחלטות. כמו כן החקיקה תהיה מבוססת על הסכמה רחבה, מעצם זה שכמה גופים מחויבים באישורה. אורכו של התהליך מאפשר לקיים דיון ציבורי בחקיקה, וכך גם גדלה מעורבות העם במעשה השלטוני. כל אלה עשויים לחזק את יציבות הממשל.
 - מגילת זכויות האדם – עשרת התיקונים הראשונים לחוקה: ממשל שמחויב להענקת חירויות לאזרחים, כמפורט במגילת זכויות האדם, עשוי לזכות באמון האזרחים ובשיתוף פעולה מצדם.
2. אילו מגבלות הטילה החוקה על הממשל המרכזי, ובמה הן עלולות להחליש את כוחו?

- תהליך החקיקה – איזונים ובלמים: התהליך הארוך עלול להיות מסורבל ולא תכליתי (באילו מצבים הדבר מחליש את הממשל ומסכן את המדינה?).
- ההפרדה הגמורה בין הרשויות מאפשרת מצב, שבו הרשות המבצעת והרשות המחוקקת נשלטות בידי שתי מפלגות יריבות. לפעמים עלול מצב זה לשתק את פעילות הממשל, כיוון שהנשיא והרשות המחוקקת יתקשו להגיע להסכמות ולשיתוף פעולה.
- הפרדת הרשויות וקדנציות מובטחות: במקרה שתואר בסעיף האחרון, עלול הממשל להישאר במצב של שיתוק וחוסר אפשרות לפעול במהלך **קדנציה שלמה**, דווקא משום שאין שום מנגנון לקצר את התקופה על ידי פיזור המוסדות הנבחרים.
- מגילת זכויות האדם – עשרת התיקונים הראשונים לחוקה: מגילת הזכויות מגבילה את הרשויות (בפעולתן כלפי האזרח) ובכך מפחיתה מכוחן.

שימו לב: אותם מנגנונים שמחזקים ומייצבים את הממשל, עלולים גם להחליש אותו במקרים או בנסיבות ותנאים מסוימים. כדאי לנסות להגדיר את הנסיבות האלה. למשל בשעת חרום, אין שום דרך – וגם לא נעשה דבר כזה מעולם – לדחות בחירות. ואכן – האמריקנים הלכו לקלפיות באמצע מלחמת האזרחים ובמלחמות העולם. חשבו: במה זה עלול לחזק או להחליש את כוח העמידה של המדינה?

אזהרה: נקודת הזמן שאליה מתייחס הדיון הזה צריכה להיות ברורה: האם הוא דן רק בחוקה המקורית, או בהתנהלות הממשל היום (או גם וגם?).

עצה למורים: נושא זה, שניתן כאן באופן מפורט למדי, עשוי לשמש לכם גם שלד לשיעור. שימו לב להנחת היסוד של השאלה, והיא שכוח הוא דבר חשוב לממשל. זה אינו מובן מאליו. הליברליזם המודרני העדיף 'ממשלים שימשלו כמה שפחות' (כאמרתו של ג'פרסון). הוא לא ראה בחירויות האזרח משהו שנועד לחזק את המדינה, כפי שראו זאת מנהיגי הדמוקרטיה האתונאית (וכפי שזה מועלה כאן כטיעון אפשרי), אלא ערך בפני עצמו ששם את האינדיווידואל בראש סדר העדיפויות. כדאי לברר את הנחת היסוד הזאת עם התלמידים, תוך כדי דיון. על כל פנים, ייתכן

שהאפשרות לממש משטר נשיאותי כזה היא סבירה ואפשרית למדינה שאינה מאוימת במלחמות על אדמתה ושקיומה מובטח – מאפיין קבוע למדי של ההיסטוריה האמריקנית.

משטר נשיאותי בהשוואה לפרלמנטרי

- דיון בשאלת כוחו של המשטר הנשיאותי אפשר לנהל גם דרך השוואתו אל המשטר הפרלמנטרי (הנהוג בבריטניה או בישראל). במשטר הפרלמנטרי:
- הפרדת הרשויות נוקשה פחות, מעצם זה שהבוחר מצביע רק לרשות אחת – המחוקקת, ומתוכה נקבע איוש הרשות המבצעת. אפשרי ואף רווח שחברים ברשות המחוקקת משמשים בו־זמנית גם בתפקיד שר בממשלה, דבר שמטשטש במידת מה את ההפרדה. מצב כזה אינו אפשרי בארצות הברית.
 - הממשלה מורכבת על ידי קואליציה, והמשא ומתן להרכבתה עלול להיות סחטני ולייצג אינטרסים סקטוריאליים. הממשלה מחויבת פחות לראש הממשלה וצייתנית פחות. היא עובדת בתנאים גמישים יותר, לטוב ולרע.
 - קיימת אפשרות לקיצור קדנציה: הרשות המחוקקת היא בעלת סמכות לפזר את עצמה על ידי חקיקה מיוחדת, ואת הממשלה על ידי הצבעת אי־אמון.

קולנוע

אפשר להשתמש בפרקים מתוך הסדרה 'הבית הלבן' – סדרת טלוויזיה המדמה נשיא בפעולה. השימוש בסדרה יעיל כדי להאיר את תפקודו וכוחו של הנשיא. היא מעלה בעיות כמו קבלת החלטות, היחס בין הרשויות השונות, השפעת התקשורת על הממשל וכדומה.

מה היתה פרשנותם של האבות המייסדים לערכי החירות והשוויון? החזון הרפובליקני הגדיר את החברה הראויה כזו ששומרת על חופש של יחידים מתלות, ומעניקה חופש לחיי קהילה אוטונומיים. על חופש זה יש להגן מפני מוקדי כוח חיצוניים. מבחינה פוליטית התפיסה היתה שהממשל הטוב הוא המינימליסט, כלומר ממעיט להתערב בענייני האזרחים.

החירות האישית נתפסה כקשורה ישירות עם בעלות על משאב ייצור: קרקע (המשאב העיקרי בחברה האגרארית) או מקצוע חופשי וכישורים

טובים כבעל מלאכה. אלו יבטיחו שאדם המחזיק בהם לא יהיה תלוי באחרים ויוכל להתקיים בכבוד. מכאן חשיבותה הערכית של זכות הקניין כמבטיחת חירות. אפשר לקשר עקרונות אלו אל הפתיחה לקורס, אל הרעיונות שהוצגו בעזרת קרבקר.

מתחילת ההתיישבות ולמשך תקופה ארוכה למדי, היו מרבית האמריקנים בעלי רכוש (אדמה, ברובם). בתודעת בני הזמן היה זה רכוש שכל אחד יכול להשיג. לכן, הרעיון שחסרי רכוש לא יוכלו להשתתף בחיים הפוליטיים לא נראה להם בעייתי. להיפך, בעיניהם היתה זו 'מסננת' מצוינת להענקת זכויות אזרח, שכן היא הוציאה את 'הבלתי אחראים' שהיו עלולים לקלקל את החיים הפוליטיים. שיטה זו אמנם יצרה מעמדות, אך לא ייחוסים כבאירופה. המעמדות נקבעו על סמך כישורים וביצועים, ונותרו פתוחים לכל. לכן השוויון יכול היה להתפרש קודם כל כשוויון הזדמנויות, וגם כפסילת כל אפשרות של קביעת מעמדות בחוק והקפדה על שוויון בפני החוק. אך השוויון בפני החוק לא הובן כמתן זכויות פוליטיות לכול. יש לזכור שכל זה (השוויון בפני החוק, ההשתתפות בחיים הפוליטיים) חל על גברים לבנים בלבד. רעיונות אלה עתידיים היו להתפתח ולהשתנות.

האזרח הטוב נתפס על ידי האבות המייסדים כמי שמעמיד את טובת הציבור מעל לאינטרסים פרטיים (בלשונו של קרבקר: 'הכרת טובה'). עליו לחיות בקהילה מתוך מחויבות לה, והיתה ציפייה שטובי הציבור יהיו מוכנים ליטול על עצמם תפקידים פוליטיים.

הערה: המצב שתואר בנוגע לרכוש עשוי להתווסף להסברים, מדוע רעיונות מהפכניים בדבר חלוקת העושר אף פעם לא הכו שורש בחברה האמריקנית. בדרך כלל חסרי הרכוש הם אלה שדורשים שוויון כלכלי, ובארצות הברית (של תקופת המייסדים) לא היו מספיק כאלה.

הצעה לתרגיל מסכם

להלן סיפור שניתן להגיש לתלמידים, דרכו תתבצע פעילות סיכום להבהרת תפקודי החוקה ופרשנותה בארצות הברית. תרגיל זה חורג מתקופת גיבוש החוקה ומשתמש בארוע מן המאה ה-20. לכן עדיף להשתמש בו בשלב יותר מתקדם, למשל בהקשר של פעילות בית המשפט בשנות הששים (או אפילו כחזרה בסוף השנה), משום שכאן הוא מפריע ברצף הכרונולוגי.

תרגיל וחקר מקרה: זכויותיו של עציר

בלילה אפל בשיקגו, בחורף 1960, נורה אדם בגבו ונהרג. תוך זמן קצר נעצר על ידי המשטרה גיסו, דני אסקובדו, ונחקר ארוכות בתחנת המשטרה. במהלך הלילה חזר העציר מספר פעמים על בקשתו להתייעץ עם עורך דינו, אך לא נענה. לאחר לילה ארוך בחדר החקירות, הוא הודה בכמה האשמות ואף חתם על הצהרות מפלילות. במשפט שנערך לו יותר מאוחר השתמשה התביעה בהצהרות אלה והביאה להרשעתו ברצח. אסקובדו החל לרצות את ענשו בבית הכלא, ובתוך תקופת המאסר ערער על הרשעתו (*Escobedo vs. Illinois*) בפני בית המשפט העליון של ארצות הברית. ב-1964 זיכה בית המשפט את אסקובדו מכל אשמה, ברוב של חמישה נגד ארבעה. הטענה היתה שהראייה העיקרית – הודאת הנאשם (שכן, לא היו מספיק ראיות אחרות) – נגבתה בדרך לא חוקית, ולכן אינה קבילה בבית המשפט.

שאלות

1. שערו מה עשויים היו להיות נימוקי השופטים שזיכו את אסקובדו. בססו את הנימוקים על סעיפים מתוך מגילת הזכויות.
 2. ארבעת השופטים האחרים חלקו על הזיכוי, וחשבו שאסקובדו צריך להמשיך ולרצות עונש מאסר. על סמך מה? איזה פירוש עשויים היו הם לתת לאותם סעיפים שעליהם התבססו השופטים שזיכו אותו (שאלה 1)?
 3. כיצד עשויה החלטת בית המשפט העליון משנת 1964 להשפיע על התנהלותה של המשטרה בעתיד?
 4. רבים תקפו את הפרשנות הזאת של בית המשפט העליון. שערו באילו נימוקים. במילים אחרות, אילו סיכונים נוטלת על עצמה חברה שבוחרת להטיל על הרשות המבצעת שלה מגבלות כאלה?
- שנתיים אחר כך, נקט בית המשפט העליון מהלך נוסף באותו כיוון: הפעם היה זה סביב המקרה של ארנסטו מירנדה, צעיר חסר כול שנעצר בחודש

מרס 1963 ונלקח מביתו בפיניקס, אריזונה לחקירה במשטרה. הוא הועמד למסדר זיהוי עם קבוצת בחורים. צעירה בת שמונה עשרה שנפלה קרבן למעשה חטיפה ואונס התבוננה בשורת הבחורים והצביעה על מירנדה כמי שביצע את הפשע. הוא הובל אל חדר החקירות, שם נשאל על הפשעים הנזכרים. בתחילה הכחיש כל קשר אליהם, אך לאחר שעתיים של חקירה יצאו החוקרים מן החדר ובידם הודאה בכתב, חתומה בידי הנאשם. בראש הדף הודפסה הצהרה שעל פיה ההודאה נגבתה 'מרצונו החופשי ובידיעתו המלאה של החשוד את זכויותיו'. מירנדה הועמד לדין והורשע. בערעור בפני בית המשפט העליון ב־1966, בוטלה פסיקה זו ומירנדה זוכה מכל אשמה. קצין אחד העיד שהוא אמנם הקריא בפני מירנדה את המשפט המצוטט, אך רק לאחר שהנ"ל הודה בעל פה כי הוא שביצע את הפשעים. זאת ועוד, מהבירור שנערך עלה שהחוקרים לא פירטו ולא הודיעו לחשוד את זכויותיו – הזכות לשתיקה והזכות להתייעץ עם עורך דין – לא לפני החקירה ולא במהלכה. גם הפעם ההצבעה של בית המשפט העליון היתה חמישה מול ארבעה.

גם באשר למקרה זה אפשר לשאול ולהשיב על אותן שאלות שעליהן עניתם בנוגע לסיפורו של אסקובדו. על כל פנים, בוודאי מוכרת לכם השפעת הפסיקה על התנהלותה של המשטרה. מאז מקרה מירנדה קיבלו השוטרים ברחבי ארצות הברית הוראות ברורות: בזמן ביצוע מעצר עליהם למסור לחשודים את המידע הבא על זכויותיהם כעצירים:

1. זכותם לשמור על שתיקה.
2. עליהם לדעת שכל הצהרה שימסרו עלולה לשמש נגדם במשפט ('חקירה תחת אזהרה').
3. זכותם להיעזר בשירותיו של עורך דין מרגע המעצר, ולדרוש את נוכחותו בעת חקירתם במשטרה.

לדיון: אילו עקרונות חוקתיים באים לביטוי במקרה כולו, וכיצד? מהו הממד החוקתי הקבוע הבא לביטוי באירועים שסופרו, ומהו הממד המשתנה?

בחרנו לתרגל תוך שימוש בסיפור קונקרטי ורלוונטי לתלמידים. הבחירה היא במקרה שמתייחס לתחום הפלילי, משום שבנושא זה אין כמעט הזדמנות לטיפול משמעותי במהלך הספר.

מוקד: שמירת הסדר והגנה על החברה מפני פשיעה, מול שמירה קפדנית על זכויות וצדק לפרט – מה גובר במקרה של קונפליקט?

לפנינו דיון בהתנגשות בין ערכים **ששניהם מקובלים עלינו** (=דילמה). בסיטואציה מסוימת נוצר מתח בין זכותו של חשוד לא להפליל את עצמו לבין תפקידם של שומרי החוק לחשוף את האשמים ולהביא לידי הרשעתם והענשתם. אנו חייבים להעדיף את האחד על חשבון השני.

הפעלה: הכיתה תיכנס לתפקיד המשפטן. תחילה יש להבהיר כי החשוד הורשע בעקבות הודאתו. בשלב ראשון נברר באיזו טענה ערער הנאשם לבית המשפט העליון. בשלב שני ייכנסו חלק מן התלמידים לנעלי השופטים שזיכו את הנאשם, והשאר יהיו בעמדת המיעוט. כל אחד מן השופטים יתבקש לנמק את עמדתו, במשימה ששאלותיה מובאות למעלה. לבסוף אפשר יהיה להעלות לדיון: מי מהצדדים נתן פרשנות צרה או רחבה לנוסח התיקונים? איזו השקפת עולם עומדת מאחורי כל אחת מן העמדות? במה כל אחת מן העמדות מסתכנת? בניסוח קצת בוטה אפשר לנסח את הדילמה כך: מה עדיף, שתהיה הקפדה מרבית על כללי הצדק (ויתאפשר מצב שבו אדם שהוא אולי פושע יסתובב חופשי), או שהחברה תהיה מוגנת היטב (אך ייתכן שכמה חפים מפשע ישבו בבתי הסוהר)?

הערה: במשפט נוסף שנערך למירנדה יותר מאוחר, הוא נמצא אשם בידי חבר מושבעים, לאחר שבת זוגו העידה כי הוא התוודה בפניה על ביצוע הפשע. האם תרצו להוסיף נתון זה אל המידע שנמצא בידי הכיתה? באיזה שלב של הדיון?

אילו תפקודי חוקה באו לביטוי בסיפור המקרה?

1. בית המשפט העליון יושב כבית משפט לערעורים.
2. הפעלת זכויות האדם – אם מדינה פגעה בזכות אזרח, יש לו אפשרות לפנות לאינסטנציה גבוהה יותר ולדרוש צדק. כלומר, זרוע של הממשל המרכזי מוגוננת על אזרח מפני מדינתו, והיא עליונה על הממשל המדינתי. דבר זה התאפשר רק אחרי קבלת תיקון 14 לחוקה, שאותו התלמידים עדיין אינם מכירים. תיקון זה אפשר גם את הדברים האלה:

3. על ידי פרשנות של בית המשפט העליון, ניתן להכניס חידושים שיחייבו את משטרות כל המדינות.
4. רמה חדשה של איזונים ובלמים: בית המשפט העליון יכול לבלום את אחת הזרועות של רשות מבצעת מדינתית (המשטרה).

חקירת הרקע לשינוי – אפשר לשאול: איזה אופי יכלה חקירה משטרתית לשאת לפני פסקי הדין בעניין אסקובדו ומירנדה? על איזו פרשנות של **אותם** חוקים היא התבססה? מדוע שונתה הפרשנות דווקא בשנות השישים? החידוש הפרשני המשמעותי הוא בכך, שהכללים המנוסחים בתיקונים 5 ו-6 כמתייחסים אל מהלך המשפט – האירוע הפומבי – יחולו מעתה גם על חדר החקירות, המתנהל הרחק מעיני הציבור. בכך ניתנה פרשנות מרחיבה למילים הכתובות בתיקוני החוקה. עד שנות השישים של המאה ה-20 היה מקובל על הכול, שבעלי סמכות אכיפת החוק (המשטרה) רשאים להשיג הודאות מנאשמים בשיטות שלא היה עולה על דעתו של איש להפעיל בעת המשפט. הרחק מאולם המשפט ומעיני השופט וכל הנוכחים באולם, הם יכלו כמובן להשיג יותר. על הכלל האומר שהנאשם 'לא יאולץ להעיד במשפט פלילי נגד עצמו' שמרו כמובן גם קודם, ואף כלשונו, אך הבינו אותו כפשוטו – כאוסר כפייה כזו על נאשם **במהלך המשפט**. בניגוד למעמד המשפט, בחדר החקירות הנאשם אינו תחת שבועה, והדבר נתפס עד אז כסיטואציה שאינה נכללת בגדר כפייה. במקרים המתוארים לעיל לא טען איש שההודאה התקבלה באלימות ובכפייה. אולם מעתה ניתנה פרשנות מרחיבה למילה 'יאולץ', וכן למילה 'במשפט'. כך נימק השופט וורן את עמדת הרוב:

אדם שנקטף מסביבתו הטבעית והמוכרת אל תא המעצר במשטרה, מוקף בכוחות עוינים ונתון לניסיונות שכנוע [המתוארים בכמה מסיכומי חקירות משטרתיות, שהובאו בפני בית המשפט באריכות] נמצא תחת **לחץ לדבר**. למעשה, בסיטואציה המבודדת של תחנת משטרה, הכפייה לדבר גדולה וחזקה מזו שבאולם בית המשפט או בחקירה רשמית אחרת, שבהם תימצא נוכחות של גורמים אובייקטיביים, חסרי פניות [=השופט]. הימצאותם מגנה על הנחקר מפני הטלת אימה או הערמה ותכסיסנות [...] גם ללא הפעלת אלימות במהלך החקירה, בעצם העובדה של חקירה במעצר יש משום מטלה כבדה על חירויות הפרט, והיא נשענת על חולשות האנוש (Burke Marshall [ed.], *The Supreme Court and Human Rights*, Washington 1982, pp. 196–7).

ניתן כמובן להשתמש במקרה דומה, שקשור באחד התיקונים האחרים ושהובא בפני בית המשפט העליון. התיקון הראשון – חופש הביטוי וחופש הדת – מעלה את שאלת גבולות החופש, ולהדגמתו ניתן להשתמש בתופעות מייצגות, כמו שימוש בחופש הביטוי לשם הסתה והמרדה; ההפגנה הנאצית בסקוקי; וספרות תועבה (האם היא מוגנת על ידי חופש הביטוי והדפוס אפילו כשהיא פוגעת בערכי קהילות מסוימות בארץ?). התלמידים יתבקשו לנמק את עמדות השופטים החולקים זה על זה, באופן דומה למה שהובא בחקר המקרה. העמדת חופש הביטוי מול ערך ביטחון הציבור היא דילמה המובאת בספר לתלמיד בסוף יחידה 2 (וליברליזם בצל אימפריאליזם), וניתן להרחיב דרך המקרים המתוארים שם. עוד מידע וחומר מעניין למחשבה אפשר למצוא בספרו של קולקה (וראו להלן ברשימת הקריאה), עמ' 325–357.

אפשר גם לקחת דוגמה אקטואלית, ככל שהחדשות והאקטואליה מזמנות. למשל, אפשר להשתמש בסיפור הקשור בסמכויות הנרחבות שבהן השתמש הממשל (צווי חיפוש, האזנה ומעקב אחר חשודים, תוך כדי פגיעה חמורה בזכויות הפרט) מאז נפילת מגדלי התאומים בפגוע טרור (2001). ההקשר במקרה כזה יהיה האיום הביטחוני.

לקריאה

מרטין אדלמן, 'החוקה והאומה האמריקנית', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**,

זמורה ביתן, תל אביב 1986, עמ' 9–24.

יהושע אריאלי, 'המורשת החוקתית של ארצות הברית', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **הדמוקרטיה האמריקנית: הממשל, המדומה והכוזב**,

זמורה ביתן, תל אביב 2002, עמ' 22–47.

ארנון גוטפלד, 'עקרון הפרדת הרשויות ותביעת מרברי נגד מדיסון', בתוך גוטפלד, **הדמוקרטיה האמריקנית**, עמ' 310.

איתן גלבע, 'מסורת ותמורה בדמוקרטיה האמריקנית', **סקירה חודשית**, ירחון לקציני צה"ל, גליון 7–8 (יולי-אוגוסט 1976).

אלכסנדר המילטון, ג'יימס מדיסון וג'ון ג'יי, **הפדרליסט**, עם מבוא מאת

רות גביוון ואלן שפירא, שלם, ירושלים תשס"ב (המבוא הוא בגדר קריאת חובה).

צ'רלס הרמן פריצ'ט, **החוקה האמריקאית: תולדותיה ופירושיה**, זמורה ביתן, תל אביב 1982.

גיורא קולקה, **חירויות הפרט והמבנה החוקתי בדמוקרטיה פדרלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשמ"ז.

גיורא קולקה, 'צמיחתה של רפובליקה חוקתית: השורשים הקולוניאליים של הדמוקרטיה האמריקנית', בתוך גוטפלד, **הדמוקרטיה האמריקנית**, עמ' 286.

קולנוע

באולינג לקולומביין, מייקל מור, 2002 (בנושא התיקון השני – הזכות להחזקת נשק).

מר סמית הולך לושינגטון, קולומביה, 1939.

חלק שני: הממשל והחוקה האמריקניים במבחן הזמן – המתח שבין שימור ושינוי

לדיון זה נבחרו מספר אירועים חשובים בהיסטוריה האמריקנית. בבחירתם היו מספר שיקולים: היותם סלע מחלוקת, גם חוקתית וכך שיוכלו להתחבר לנושא המרכזי; היותם כאלה שממרחק זמן ניתן להשקיף ולהעריך שאכן גרמו לשינוי; והיותם מרכזיים במהלך ההיסטוריה האמריקנית (נושאים שאי-אפשר לדלג עליהם).

במהלך הלמידה רצוי לשים לב לכל המטרות האלה, וללמד את הנושאים בהקשר של זיקתם לבעיות הנובעות משמירה על החוקה ורוחה. כדי לא להיקלע לערוץ משפטי פורמליסטי בלבד, מומלץ ללמד אותם גם כעומדים בפני עצמם, ולהתעמק – במידה האופטימלית – בסיפור עצמו. בסופו של דבר, יש תמיד לחזור אל החוט המקשר: התפתחות הממשל בארצות הברית לאור החוקה והאתוס המכונן.

הקושי בהוראת חלק זה, הוא שכל אחת מן הפרשיות שנבחרה **עוסקת בעניין אחר**, ואין ביניהן רצף של ממש. שאלת שיתופם של ההמונים אינה מובילה בהכרח לשאלת האיחוד, וזו קשורה רק באופן עקיף לשאלת הגזענות, שאינה קשורה לליברליזם בשעת חרום. לכל אחת מן היחידות הבאות ועל הכלכלה ועל מדיניות החוץ) **יש שאלה גדולה אחת** שהיא חוט מקשר ברור ורציף בתוך הסיפור הכרונולוגי, ואילו ביחידה זו השאלה הגדולה – התפתחות הממשל – היא רחבה מדי, ובכוונה נבחרו פרשיות שבודקות – כל אחת בנפרד – **רק היבט אחד שלה**. זו הסיבה שביחידה זו בחרנו להגיש תקציר בסוף כל פרק לתלמיד. למורה תינתן 'הצעה לארגון ההוראה' בחלק זה בנפרד לכל פרק.

חשוב לציין שגם בפרקים האחרים בספר עולות פרשיות והתפתחויות הנוגעות לחוקה ולפרשנותה. באופן מיוחד מדובר בהתחזקות הממשל המרכזי על חשבון המדינת, והתחזקות הנשיאות על חשבון הזרוע המחוקקת – תהליכים שבמלחמת האזרחים קיבלו חיזוק עצום, ונמשכו במאה ה-20 עם השפל הכלכלי ומלחמות העולם. יש אם כן מקום לחזור מדי פעם בהמשך הקורס לשאלה הגדולה: כיצד נערכים שינויים בתחום הממשל בארצות הברית, ואיך להסבירם.

פרק 6

הגברת מעורבותם של ההמונים בפוליטיקה: ימי הנשיא ג'קסון

בפרק זה רצוננו להציג שינוי חשוב: הדמוקרטיזציה של ארצות הברית בתקופת ג'קסון שהתבטאה בהרחבת ההשתתפות האזרחית במעשה הפוליטי. אמנם נוהגים לקרוא לתופעה על שם הנשיא ג'קסון, אך היא כמובן לא היתה תלויה לגמרי רק באיש אחד. דור שרצה שינוי – השיג אותו בדרך חוקתית.

מוקדים אפשריים: חברה אליטיסטית מול חברה שוויונית – באילו מובנים יכלו חידושי התקופה להגביר את השוויוניות בפוליטיקה האמריקנית? מהם מחירי השוויונות? באילו דרכים הושגו החידושים ועד

כמה היו דרכים אלה מתואמות עם הכללים החוקתיים הפורמליים? האם הן תאמו גם את רוח החוקה ואת כוונות המייסדים?

הצעה לארגון ההוראה

- **הוויכוח על הרחבת זכות הבחירה** – האליטות מול ההמונים, סיכון וסיכוי בדמוקרטיזציה (שיעור אחד).
- **חדשנות והמוניות בהתארגנות המפלגות** – כיצד החידוש יגביר את השפעת ההמונים ויגרום לממשל להיענות להם יותר? והאם החידוש ראוי ומיטיב עם החברה? (שיעור אחד).
- **דמותו של ג'קסון** – כיצד השתלבו במדיניותו הכוחניות והרעיונות הדמוקרטיים גם יחד? (שיעור אחד).
- **לסיכום: ההיבט החוקתי** – באילו דרכים שינתה הפוליטיקה האמריקנית את פניה ונעשתה יותר דמוקרטית? האם לגיטימי לסטות כך מעקרונותיהם של האבות המייסדים? (שיעור אחד).

האליטות מתבססות ומתחזקות בשנותיה הראשונות של המדינה

מוקד: מה היו כוונות המייסדים, והאומנם התפתחות האליטות מהווה סטייה מהן? (במה היא סוטה מעקרונות השוויון?).

הרחבת זכות הבחירה והגדלת כוחם של הבוחרים

העמדות יוצגו באמצעות המקורות. קישור אל נושא הממשל: לפנינו דוגמה מצוינת להבנת הפדרליזם ויתרונותיו. שינוי שעלול היה להפחיד את המייסדים, התבצע ברמת המדינות 'מלמטה'. המדינה הבודדת בארצות הברית היתה תמיד המסגרת שבה הרצון העממי קיבל יותר ביטוי. השינוי – הרחבת זכות הבחירה – התפשט במהירות, משום שהמדינות קשורות זו בזו בברית, ובסופו של דבר, בשלב יותר מאוחר בהיסטוריה האמריקנית הוא נכנס לחוקה כתיקון המקובל על הכול.

התפיסה הרפובליקנית של מחברי החוקה ראתה בגורם העממי רק את אחד ממקורות השלטון, לצד הגורם האריסטוקרטי (שנתפס כאחראי יותר). בחירות 1824 חידדו את המתח בין תפיסה זו לבין מי שראה בגורם הדמוקרטי – רצון הרוב העממי – את מקור הלגיטימיות העיקרי של

השלטון. במקרה זה עמדת הרוב העממי נדחתה בידי הקונגרס, מעוז האריסטוקרטיה, שגבר עליה במה שנראה כקנוניה מניפולטיבית.

המפלגות: לקראת פוליטיקת המונים

כיצד הרחיבו והשביחו אופני ההתנהלות החדשים של המפלגה את יישום הרעיונות הדמוקרטיים, וקירבו בין ההמונים לבין השלטון? איזה פוטנציאל לסיאוב רעיונות בסיסיים אלה הכילו המנגנונים החדשים? (האומנם יוכל האדם הפשוט להשפיע? ואיזה מחיר תצטרך החברה לשלם על כך?).

פערים חברתיים מתעצמים בזמן שפל כלכלי: אפשר לשאול כיצד העצים השילוב של כוח פוליטי ותחושת קיפוח את יכולתם של ההמונים? או, כיצד עלו תחושות הקיפוח והתחזקו דווקא עם הרחבת הזכויות הפוליטיות?

האמון בשלטון הרוב ובאדם הפשוט

מוקד: במה שונה התפיסה המוצגת ע"י ג'קסון (עמ' 57) מזו המסורתית, של המייסדים, ומה הן סכנותיה של ההשקפה החדשה?

כדאי לעמוד על השינוי התפיסתי שהתחולל בתקופה הג'קסונית. הוא הציג את התפיסה הרומנטית האופטימית, הרואה בכל אדם, באשר הוא, יצור חיובי בעל יכולות טבעיות. הרומנטיזציה העלתה את הרעיון הזה לדרגת דוגמה נוצרית, המזכירה את האמרה: 'האפיפיור לעולם אינו יכול לטעות'. אפשר לתת לכיתה להתווכח על תקפות הטענה (הרווחת גם היום), שכולם שווים בשיקול הדעת שלהם. האומנם? והאם נכון יהיה להטיל מגבלות כלשהן על יישום ההשקפה?

'חלוקת השלל': הרחבת הרעיון שהממשל צריך להיות בידי העם, כך שיכלול גם גישה אל הפקידות הממונה, היא דבר שאפשר להתווכח עליו.

מוקד: האומנם הרחבה זו מקדמת את הדמוקרטיה? (או שמא היא מעניקה כלי בידי יחידים כוחניים וחסרי מעצורים, במסווה דמוקרטי?).

המצדדים טענו לחוכמת האדם הפשוט, שאינה נופלת מזו של אחרים. במציאות של תחילת המאה ה-19 היו תפקידי הממשל פשוטים הרבה יותר מאלה של היום, והטענה היתה ריאלית. הרוטציה עשויה היתה להבטיח את רגישותו והתמסרותו של פקיד הציבור, ולבלום את הידרדרותו לקהות

חושים מול צורכי האזרח. הרוטציה יכולה להבטיח שהרבה אנשים יעברו את מסלול התפקיד הציבורי, וכך יכירו מקרוב את עבודת הממשל. גם זו דרך לדאוג שהממשל ייענה לצרכי האזרחים. בניגוד לעבר, מעתה גם עניים יוכלו להקדיש זמנם לפוליטיקה ולא רק בעלי יכולת, שכן הם יוכלו לקוות למשרה מכניסה. כך יקורב הציבור הרחב אל הפוליטיקה. מה הן הסכנות שעלולות להתפתח בשיטה זו (ולו גם לטווח הרחוק)? למשל, השמת בלתי מתאימים בתפקידי ממשל, רק משום שהמפלגה 'חייבת להם'. המפלגה תתחזק משום שהיא מחלקת 'ג'ובים', והיא עלולה לנצל זאת בדרכים שונות: הפקידים יישמעו לה, ותפתח תופעה של העברת תשלום קבוע משכרם אל המפלגה כ'תרומה', כדי לתחזק את קיום הארגון המפלגתי. היחס אל השכר עלול להשתנות אצל יחידים רבים, שיראו בו מקור להשביע את רעבונם על חשבון משלמי המסים. תופעה חמורה שהתפתחה מכל זה היתה 'מכונת המפלגה' (מוסבר בסעיף 'קשרי הון-שלטון', יחידה 3). יש להטעים כי ג'קסון לא יכול היה לדעת מראש על כל העיוותים האלה. הוא עצמו נאבק בתופעות של שחיתות, ואפילו בשימושים של ניצול 'חלוקת השלל' לטובת בניית המפלגה. בעזרת יועצו הקרוב הוא הציג רשימת דרישות וכללים מחמירים שעל פקידי הציבור לעמוד בהם.

חיזוק מוסד הנשיאות

במה שונה התנהלותו של הנשיא ג'קסון ממה שהיה מקובל עד אז? כדאי לערוך זה מול זה רשימה של ישן מול חדש (אפשר בטבלה על הלוח) כדי להבין את גודל השינוי והחידוש בארצות הברית ואת משמעותו (רוב החידושים קיימים עד היום). פרמטרים להשוואה: שליטה בפקידות (חלוקת השלל), אופני איסוף כוח בידי הנשיא (יצירת הכוח לחלק משרות וניצול הכוח לחיזוק הנשיאות), אופן השימוש בסמכויות הנשיא (וטו), מידת הכפיפות לקונגרס, מיהם היועצים האמיתיים של הנשיא (הממונים על ידו, או נבחרו הציבור – הקונגרס).

הסבר להצלחתו של ג'קסון: שילוב של כמה דברים – יכולת ארגון וגיוס המונים (המפלגה), בחירת נושא טוב למאבק (בלימת האליטות), אישיות המנהיג (כריזמטית וכוחנית).

לשיפוט: מבקריו של ג'קסון גינו אותו בין השאר בכינויים 'המלך אנדרו

הראשון' ו'מלך האספסוף'. מה הביקורת הטמונה בכל אחד מהם, ואילו פחדים שונים הם מכילים? מה ההבדל בין שניהם?

הרחבה: מאפיינים של התנהלות המערכת המפלגתית בארצות הברית היום

מערכות הבחירות בארצות הברית מקבלות סיקור תקשורתי נרחב בישראל. אם תרצו להתחבר לאקטואליה, ייתכן שתמצאו את המידע שלהלן שימושי, בהקשר של הקמת המערכת המפלגתית ע"י ג'קסון, וכן בהקשר של מוקדי כוח לא פורמליים המשפיעים בפועל על הממשל (עמ' 49).

המערכת הדו-מפלגתית

בשיטה הנוהגת בארצות הברית, רק שתי מפלגות מצליחות לאייש את הקונגרס ואת הנשיאות. מאפיין זה הוא ייחודי לארצות הברית, שכן ברוב המדינות הדמוקרטיות מספר גדול יותר של מפלגות נוטלות חלק בשלטון. המבנה הדו-מפלגתי מוסבר כנובע משיטת הבחירות בארצות הברית. הנציגים נבחרים לייצג אזור בחירה או מדינה, באופן שרק נציג אחד נבחר – זה שקיבל יותר קולות מן המתחרים האחרים. המנצח 'לוקח את כל הקופה', בניגוד למדינות שבהן הבחירות הן יחסיות.¹ בשיטה כזו רק למפלגות גדולות וחזקות יש סיכוי לזכות, ואך טבעי הוא שמפלגות חדשות וקטנות יתקשו מאוד לפעול בה. מדי פעם מנסות את כוחן מפלגות נוספות אך הצלחתן מזערית.

העדר אידיאולוגיה נוקשה

ריבוי הקבוצות האתניות והדתיות, ומגוון הדעות והארגונים, צריכים בדרך כלשהי למצוא את ביטויים גם במערכת בת שתי מפלגות בלבד. אחת התוצאות היא שהמפלגות בארצות הברית התפתחו למסגרות גדולות האוספות אליהן קבוצות ואינטרסים רבים, שכרתו ביניהם ברית למען השגת היעד הפוליטי של כיבוש השלטון. זוהי מעין 'קואליציה טרם

1 בבחירות יחסיות יתחרו מפלגות אחדות על מספר גדול של מושבים. הן יחלקו ביניהן את המושבים לפי האחוזים שכל אחת תשיג.

בחירות², והיא יעילה במיוחד בבחירות לנשיאות. היא גם מסבירה את העובדה ששתי המפלגות בארצות הברית מחזיקות בעמדות של 'מרכז' פוליטי. כדי למשוך כמה שיותר בוחרים, מנסה כל אחת מהן להציג חזות מתונה, ואפילו להכיל בתוכה מועמדים בעלי עמדות שונות. למרות שהמפלגה הרפובליקנית היא היום היותר שמרנית, יש בה גם נציגים בעלי דעות אחרות, הקרויות היום 'ליברליות'. ובדומה לזה, במפלגה הדמוקרטית יש גם נציגים שמרנים. המשמעות המעשית של שיטה זו, היא שבכל שלב של העברת חוק יש לגבש קואליציה חדשה. כך אין בארצות הברית סיעות קשיחות, שאפשר לסמוך על שיתוף הפעולה של חבריהן מלכתחילה, והדברים נבדקים יותר לגופו של עניין.

פיצול וחוסר משמעת

כפי שסמכויות הממשל מפוצלות בין ממשל מרכזי למדינות, כך גם פעילות המפלגות והבסיס לכוחן בכל אחת מן הרמות האלה הם נפרדים. הדבר מקשה על השגת לכידות ואחדות במפלגה. דבר זה מאפיין אף את הפעילות המפלגתית בממשל המרכזי, שם קשה להשיג ציות של חברי המפלגה המכהנים. לעתים קרובות קורה שהם מצביעים ופועלים בניגוד למצע הרשמי של המפלגה או אף בניגוד לעמדת הנשיא, חבר מפלגתם. עצמאות נבחרת הציבור מן המפלגה קשורה בכך שתקופת הכהונה שלהם מובטחת, שהרי אין בארצות הברית מנגנון של 'אי-אמון'. חברי הבית אינם חוששים, שבהצבעתם שלא לפי הקו המפלגתי הממשלה תיפול. משום שאין קשר בין משמעת מפלגתית לבין אורך הכהונה, הנבחרים עצמאיים יותר, והם מצביעים בכל נושא לפי שיקול דעתם. כדי להיבחר שנית עליהם ליהנות מתמיכת הרוב באזור הבחירה שלהם בלבד, והדבר יוצר קשר הדוק בינם לבין ציבור הבוחרים הישיר שלהם, שלו הם נשמעים הרבה יותר מאשר לקו המפלגה. גם הנשיא עצמו עשוי להפעיל מדיניות שאינה תואמת את מצע הבחירות של מפלגתו. בתנאים כאלה קשה לצפות למפלגה מאוחדת.

תהליך מינוי המועמדים

בתקופה הג'קסונית התקבל החידוש של ועידת המפלגה, שמינתה את

2 בניגוד לרוב המשטרים הפרלמטריים, שבהם מפלגות רבות מתמודדות בבחירות בנפרד, ומתאגדות בקואליציה ממשלתית רק אחרי שנבחרו לפרלמנט.

נציגיה למועמדות לתפקידים השונים לפני בחירות. בתחילת המאה ה־20 טענו רבים כי השיטה הזאת מפלה לרעה את הבוחר הפשוט, שכן ועדות מסדרות קבעו את משתתפי הוועידה. המבקרים חשבו שאי־אפשר לסמוך על יושרם של מנהיגי המפלגות, ששיקוליהם לא תמיד היו ענייניים וראויים. מתוך ביקורת זו פותחה שיטת הבחירות המקדימות ('פריימריס'), והיום היא השיטה הרווחת. בשיטה זו בסיס הכוח של המועמד הם תומכיו בציבור, ולא המפלגה. בחלק מן המדינות החוקים קובעים שרק חברי מפלגה יכולים להשתתף בפריימריס, ובאחרות הבחירות האלה **פתוחות לכל מעוניין**. עם זאת, במערכות הבחירות בסוף המאה ה־20 היו שיעורי ההשתתפות בבחירות המקדימות נמוכים מאוד ולא מייצגים.

למחשבה: האם צורת הפעילות של המפלגות בארצות הברית היום, עשויה לגרום לממשל להיות יותר מחובר לאזרחים ולהיענות לרצונותיהם? האם המפלגה עשויה לשפר את הקשר בין הציבור לבין נציגיו בשלטון, או שהיא דווקא משמשת חיץ ביניהם?

פרק 7

משבר הברית: מלחמת האזרחים בין הצפון לדרום

מוקד העל של הדיון הוא המשבר ביכולתן של המדינות לחיות בברית כפי שעוצבה בהקמתה. לצדו עומדות שאלות מוסריות הנוגעות לחירות האישית (העבדות). שאלות אלה נקשרו ישירות בחזון שעליו קמה האומה, ונגעו בלב הבעיות העמוקות שכבר הציקו בעבר: האם ערך החירות חל על הכול? מיהו הקובע הסופי כשיש מחלוקת בין רצונה של מדינה לבין קביעת הממשל המרכזי? ועד כמה מחייבים הברית והאיחוד בין המדינות? נגלה שבארצות הברית התקיימו דרכים שונות (ואף מנוגדות) לפרש את האתוס הרפובליקני (אף באופן שיכול להכיל גם שיעבוד ודיכוי). נשאל אילו ניגודי אינטרסים אזוריים עמדו מאחורי מתח רעיוני זה ומדוע נכשלו כל מנגנוני הפישור של הממשל ולא הצליחו לגשר בין הצפון והדרום?

את הנושא אפשר לדרוך בעזרת השאלה: אילו סיבות יכלו להביא

אנשים, שתפסו עצמם כבני אומה אחת ושהיו עד אז בברית משותפת, ליציאה למלחמה זה בזה?

קשיים בהוראת הנושא: לפנינו התנגשות טעונה, אלימה ומלאת שנאה, בין מי שבמשך עשרות שנים תפסו עצמם כבני אומה אחת. לא קל להבין את הסיבות למלחמה. יש קושי להבין את היחס שבין אינטרסים לבין ערכים. המחלוקת היתה במישור כלכלי ותרבותי, קיבלה אופי של מאבק כוחות פוליטי, והיתה כל הזמן בעלת תשתית ערכית ורטוריקה משפטית. בנקודה זו כדאי להעיר, שערכים יכולים לשמש כלי כוחני דווקא משום שנוטים לייחס להם הילה מכובדת. התלמידים עלולים להתקשות בהבנת הפלפול המשפטי-הפורמלי בוויכוח, במיוחד כאשר זה משמש להצדקת עוולות.

נטיית לבנו הליברלית בוויכוח זה די ברורה, ודווקא משום כך מומלץ מאוד להתאמץ ולהבין את ה'ראש הדרומי', ואף לספק לו הצדקות (בנות הזמן) ככל שניתן, אחרת לא עסקנו בחקירה היסטורית אלא בתעמולה שטחית. צריך להיזהר משיפוטיות (מרוחקת) בטרם לימוד ה'היסטוריה מבפנים' – בנעליים של בני הזמן ובמושגים שלהם.

הצעה לארגון ההוראה

- **מהי חברת עבדות, וכיצד ניתן היה להצדיקה? (2 שיעורים).**
- **הפיצול הבסיסי בין הצפון לדרום בארצות הברית, והמחלוקות הפוליטיות והאינטרסנטיות בין הצפון לדרום עד מחצית המאה ה-19.** כיצד קיבלו אלה ממדים של מחלוקת קיומית? (שיעור אחד).
- **חילוקי דעות אידיאולוגיים בין הצפון לדרום:** כיצד התבסס כל צד על עקרונות היסוד של האומה? האומנם יכלו שני הצדדים להצדיק את עמדותיהם באופן מוסרי ומשפטי-פורמליסטי באותה מידת שיכנוע? (2 שיעורים).
- **פשרה או מלחמה:** מה היו האופציות השונות לפשרות, ומדוע התקשו לחיות אתן? (2 שיעורים).
- **להרחבה – אברהם לינקולן:** מה סוד מנהיגותו? מהי האמת שמאחורי המיתוס? מה פועלו בזמן המלחמה ובעת הכרזת שחרור העבדים? (2 שיעורים).

- **תוצאות מלחמת האזרחים:** איזה חותם הטביעה המלחמה על התפתחות הממשל והחוקה? (שיעור אחד).

על אופי המחלוקות בין מדינות צפוניות לדרומיות

שאלת מוקד (להבנת האינטרסים של הצפון והדרום): כיצד הלכו ונעשו נקודות המחלוקת יותר ויותר קיומיות ומאיימות (עד שלא נותרה דרך ליישוב המחלוקות אלא בשדה הקרב)?

אפשר לחבר לדיון זה את המושג 'הייעוד הגלוי' (כפי שהוא מופיע ביחידה 4). כל אחד מן האזורים (הצפון והדרום) חשב שהמבנה שלו הוא הנכון להתפתחות הלאום, ושהשני מפתח שיטה הרסנית ושלילית. במהלך המאבק, כל צד תפס את עמדות השני כאינטרסים צרים המכוונים נגדו, ולא – כפי שהציגו האחרים את עמדתם – כאינטרס לאומי כולל, לטובת כל ארצות הברית.

התנגדות הצפון להתפשטות העבדות נראתה לדרומיים כמקפחת אותם גם במונח הבסיסי, של מימוש האתוס הלאומי. מי שגדל בדרום ורצה להמשיך ולפתח את פנים הארץ, על פי האתוס האמריקני, אמור היה לעבור מערבה ולבנות שם את חוות חלומותיו בשיטה שהכיר וידע – המטעות. והנה, לזה בדיוק התנגד הצפון. הוא לא היה מוכן לאפשר לדרומיים את מה שלצפוניים היה מותר – לעבור מערבה ולפתח שם את הכלכלה שהכירו. ועוד, העבדים מטבעם מתרבים, מה שעלול להוריד את מחירם. אם לא יהיה שוק למכירתם (מערבה), ירד הביקוש וייווצר נזק כלכלי גדול בירידת שוויים של העבדים (דבר שרבים בצפון אכן היו מעוניינים בו). סיכון גדול עוד יותר עלול לנבוע ממספרם ההולך וגדל של השחורים במחוזות הדרום. כאשר אין לאן 'לנקז' את יתרתם – הם עלולים להתמרד כשירגישו שכוחם גדל. מספר התקוממויות רצחניות אכן אירעו (ודוכאו), והדרומיים הרגישו שחסימת ההתפשטות מערבה בדרכם שלהם היא אקט שמאיים אפילו על הביטחון האישי שלהם.

האם מוסד העבדות הוא אנטי־מוסרי?

תומכי העבדות טענו לעתיקות המוסד וללגיטימיות המוענקה לו בכתבי הקודש. הם ראו בחווה הדרומית מעין אחוזה פיאודלית, שבה היחסים בין האדון לעבדיו מבורכים בחמימות אנושית, בחובות הדדיים, בערכים

אביריים ובנאמנות לאדמה ולדם. חלק מדוברי הדרום אף יצאו נגד השיטה הקפיטליסטית בצפון, המנוכרת לצורכי השכבה העמלה. היה בעבודת ממד של פטרנליזם (האדון כאב חונך), שהדרומיים אהבו להדגישו. זה העניק לאדוני העבדים ממד של כבוד עצמי, ואפשר להם לחיות עם המוסד הזה ולהדוף את הביקורת על האלימות הכרוכה בו. מתנגדי העבודת ראו בכל אדם באשר הוא יצור חופשי מטבע בריאתו. הם האמינו ביכולתו של כל מי שנברא בצלם אלוהים להיות אחראי למעשיו, ולכן כשיר לממשל עצמי. מטרתם היתה לשחרר את העבדים ולא לאפשר שינהגו בהם כבחפצים. בקבוצה זו היו קיצונים שביקשו מעשה דרסטי, והיו מתונים שחיפשו דרכים לשחרור הדרגתי של העבדים בדרך הרפורמה. הדוברים נגד העבודת הרבו להשתמש בסיפורי זוועה על חיי העבדים, ביניהם היתה גם הרייאט ביצ'ר סטואו, שפרסמה בהמשכים את פרקי ספרה 'אוהל הדוד תום' בעיתון של האגודה לביטול העבודת (ניתן להשתמש בקטעים ספרותיים בכיתה). היו בין דוברי הזמן כאלה שנטו לערבב בין דיון עקרוני (האם השעבוד ראוי ונכון, ויכול להשתלב בערכי החופש) לבין דיון ברמת החיים החומרית של העבדים. בהקשר זה אפשר לשאול את התלמידים: כיצד לדעתכם היה גאריסון, מראשי התנועה לביטול העבודת (מקור 2), עשוי להגיב לדברי קלהון (מקור 3)? הטענה העובדתית, שהעבדים זכו ליחס משפיל ואכזרי, עמדה אף היא לוויכוח. הדרומיים הגנו על עמדתם בטיעונים אפולוגטיים (יחסם לעבדים טוב ואבהי), וגם בהתקפה על החברה הצפונית ויחסה אל בני השכבה העירונית העמלה.

מה עשתה העבודת לאיש הלבן – גם לזה שאינו בעל עבדים?

האומנם יכלו הלבנים לפתח חיי חירות מלאים ולהישאר חופשיים תוך כדי מיסוד העבודת? הצורך להגן על מוסד העבודת בכל מחיר מול ההתקפות שהיו עליו, גרם לכך שעד אמצע המאה ה-19 כבר לא היה שום מקום לוויכוח פתוח על כך בדרום. גם המערכת הדור־מפלגתית שפרחה שם הלכה והצטמצמה. אם בשנות השלושים והארבעים היה ויכוח פנימי בשאלות הבנק, המכס וזכות הבחירה, הנה לקראת אמצע המאה נוצרה בדרום מין אחידות מחשבתית (אף כי כוזבת). התופעה נשארה כך למשך תקופה ארוכה – כמאה שנים – בה דבק הדרום במפלגה הדמוקרטית בלבד, ולא

איפשר דיון ציבורי פתוח בנושאים חשובים. מה זה עשה לחופש הדיבור? במדינות אחדות הוטל איסור על הפצת תעמולה נגד העבדות. זה כלל, למשל, איסור על הפצת הספר 'אוהל הדוד תום' (בניגוד גמור לתיקון הראשון לחוקה). אפשר לומר שבמובן מסוים התפתחה בדרום צרות אופקים קולקטיבית. אנשים שביקשו רפורמות (זכויות לנשים, קידום שלום בינלאומי וכדומה) נרדפו ואף סולקו צפונה, משום שנתפסו כמצדדים גם בשחרור העבדים ולכן כמאיימים על אורח החיים הדרומי. כך התפתחה תודעת השונות והעוינות של הדרום (כלפי רעיונות ליברליים), וזה עשוי להצטרף להסברים לרצונו להיפרד מהצפון.

לקראת אמצע המאה ה-19 נחקקו בדרום יותר ויותר חוקים מגבילים, ואחת התוצאות הטרגיות היתה שהם פגעו לבסוף גם בחברה הלבנה. למשל, כשפרופסור ג'ורג' וייט מאוניברסיטת ויליאם ומרי הורעל למוות על ידי אחיינו, לא הצליח בית המשפט להרשיעו מכיוון שהעד המרכזי לפשע היה שחור, והחוק לא אפשר לשחור להעיד נגד לבן. הרוצח המשיך להסתובב חופשי והצדק לא נעשה.

מדוע הגנו גם העניים הלבנים בדרום על מוסד העבדות? מתברר שהשכבה הנמוכה לקתה בשנאה תהומית אל העבדים. ההסבר לכך יכול להיות שהיה חשוב להם לשמר לצדם מעמד נמוך משלהם.

שאלה: 'העבדות היתה קללת הדרום. הטרגדיה התפתחה מכך שהדרומיים החלו לראות בה ברכה'. כיצד קרה הדבר, ומה הממד הטרגי בהתפתחות זו?

דיון מושגי: מהי עבדות? **ודיון אקטואלי:** מיהם העבדים היום, ובאיזה מובן? כאן אפשר לקיים דיון עכשווי, ולהשתמש בנתונים מזעזעים על קבוצות משועבדות (ברחבי העולם או בישראל), המקופחות מזכויותיהן הטבעיות: עובדים זרים שהמעביד נוטל מהם את הדרכון (צעד זה כבר אינו חוקי בישראל), סחר בנשים, מכירת ילדים בעולם השלישי לשימושים מפוקפקים. איך נסביר שחלק מסממני העבדות יכולים להתקיים אפילו בחברה ליברלית, ושהרשויות משלימות עם זה?

כדאי להשוות את המעמד החוקי. לפעמים החוק בכל זאת הגן על העבדים, ולו במובנים מסוימים כרכוש. ואולם לגבי מהגרי עבודה לא חוקיים, אפילו המעט הזה נעלם. נתון נוסף להשוואה הוא העלויות ומצב

כוח העבודה הכללי בחברה. במקומות רבים בעולם המערבי העובד הזר אינו עולה למעביד דבר. המעביד לוקח אותו ומשליך אותו לפי צרכיו ונוחותו בלבד. הוא לא יממן לו טיפול רפואי, כי באותו סכום יביא בקלות פועל חדש. העבדים לעומת זה היו מצרף יקר למדי ולא כל כך נפוץ, ואדוניהם היו תלויים בעבודתם. זה העניק להם בכל זאת מעמד מסוים.

דיון משפטי-פורמלי

זה מוקד הדיון שלנו. אנו מתעניינים בשאלה: כיצד מסמכי היסוד, שנועדו לשמר את הברית ואת זכויות אזרחיה, תפקדו בשעת מבחן? נגלה שהצפוניים, ולינקולן כמיצגם, נפנפו ללא הרף בהצהרת העצמאות, בעוד הדרומיים הצביעו על החוקה כעוגן לזכויותיהם וטענותיהם.

שימו לב: החוקה הבטיחה את מעמדם של העבדים כרכוש, והתחייבה להגן על המוסד במסגרת הבטחת זכות הקניין, ואף להסגיר עבדים נמלטים בכל רחבי ארצות הברית (החוקה, סעיף ד פסקה 2 [ג]).³ כאשר במלחמת האזרחים שחרר לינקולן את כל העבדים ללא פיצוי, הוא עשה כן למרות הפגיעה בזכות הקניין. הדבר התאפשר עקב מצב המלחמה, תוך שימוש בסמכויות החירום של הנשיא, שבמסגרתן מותר לו להפקיע רכוש. בעתות שלום לא היה דבר זה עולה על הדעת. בסיום המלחמה היה צורך בתיקון לחוקה כדי לשנות את מצבם המשפטי של העבדים ולשחררם.

דיון מוסרי: אילו ערכים יכול היה כל צד לגייס לטובתו בפולמוס שהתפתח סביב המשך העבדות והתפשטותה, ובאיזו מידה הם שקולים זה כנגד זה? הדרום נשען על רעיון ה'ממשל העצמי', שפסל הכתבת מדיניות פנים של המדינות על ידי גורם חיצוני כלשהו. גם בנושא זה החוקה היתה לצדם. הצפון נשען על ערכים הומניסטיים, הרואים בכל אדם באשר הוא – בעל זכויות טבעיות. מכאן שגם לשחור יש לתת חירות ושוויון. הצפוניים נשענו על הצהרת העצמאות, וטענו כי בנושא הזכויות הטבעיות יש לממשל זכות להתערב, בוודאי לגבי מדינות חדשות. הם טענו כי הדרומיים מנופפים בעקרונות 'זכויות המדינות' לחופש על מנת לדכא חופש אישי של קבוצה מסוימת בתוכם.

3 הערה לגבי סעיף זה בחוקה: שימו לב לניסוח המעורפל שנבחר. הסיבה ברורה – המייסדים לא רצו להשתמש במילה המפורשת 'עבדים'. האם זה מרמז על תחושותיהם הפנימיות, ולמה הן משמעותיות?

על הצהרת העצמאות אפשר לשאול: למי היא נועדה, האם לכל אדם או רק ללבנים? ואם לכל אדם – האם עבד, שמעמדו המשפטי הוא כשל רכוש, הוא בבחינת אדם לצורך הדיון הפורמלי? האם ההצהרה היא מסמך חוקי מחייב, כמו החוקה, או רק הצהרת כוונות? (בגדר מסמך היסטורי שאין לו כל תוקף מעבר לזמן ניסוחו וייעודו – סילוק הבריטים מהארץ ב־1776).

זכויות המדינות: בפלפול משפטני שפיתחו בני הזמן, הם התווכחו בשאלה עובדתית לכאורה: מה היה קודם – הברית (שהקימה את המדינות) או המדינות (שהקימו את הברית). העמדה הדרומית היתה שהמדינות הן שהקימו את הברית, ולכן זכותן לפרוש ממנה בכל עת, אף בצעד חד־צדדי. מעבר לזה הם חלקו על עצם הבנת רעיון הפדרליזם: בעיניהם היו המדינות עצמאיות בכול – חוץ ממספר עניינים מצומצם, שעליהם הוסכם מראש. משום כך אסור לממשל המרכזי בשום אופן להתערב בענייני הפנים של המדינות.

שאלות אפשריות: (1) עמדת הדרום נבעה ממצוקתו של מי שהרגיש כי נדחק לפינה, הראו זאת ובססו; (2) האם הטיעונים של הצפון ושל הדרום משכנעים? כיצד אפשר לערער או להפריך את טיעוני המתווכחים? מה נקודות החולשה של הטיעונים? (3) לדיון: במה כוחן ובמה חולשתן של הטענות שהושמעו בעד המשך העבדות והתפשטותה באמצע המאה ה־19?

למה מלחמה?

לא כל חילוקי דעות בתוך לאום הופכים למלחמת אזרחים. אך לפעמים מתפתחים תנאים שמאפשרים זאת ואף מובילים לקראת מלחמה, וכדאי לזהות אותם. למשל, כאשר חילוקי הדעות אינם חוצים את הקבוצות אלא מתפתחות שתי קבוצות שכמעט בכל עניין חשוב הן נשארות באותו הרכב – משני צדי המתרס. אם שתי הקבוצות שרויות בטריטוריות נפרדות, הדבר ממש מזמין ומאפשר את המלחמה – שאולי לא היתה יכולה לקרות אילו היו הקבוצות מעורבות זו בזו. תנאי נוסף הוא שכל אחת משתי הקבוצות מרגישה שהקבוצה השנייה מהווה איום קשה על השקפת עולמה ועל אורח החיים שלה. והדברים מחריפים במדינה הנמצאת בצמיחה ובהתפשטות טריטוריאלית, שבה יש מקום נרחב להשפעה על פני החברה הנבנית, וברור שכל צד ימשוך לכיוון שלו. האירוע האלים שבו סנטור דרומי הוכה על ידי חבר בית הנבחרים, יכול להעיד על עומק סערת הרגשות ועד כמה התבצרו שני הצדדים בעמדותיהם.

אפשר לנסות ולהבין את האירועים גם במבט כלל עולמי:

א. **מעמד העבדות בעולם:** האימפריות הקולוניאליות ביטלו ואסרו על העבדות בכל רחבי העולם, ונותרו רק פינות בודדות שבהן עדיין היתה העבדות חוקית. הציפייה שארצות הברית תיכנס למהלך הפוך, ותאפשר את התפשטות העבדות למקומות חדשים בתחומה, היתה בבחינת עמדה קצרת ראות וחסרת סיכוי.

ב. לקראת אמצע המאה ה-19 גאה באירופה **גל של לאומיות**. במחצית השנייה של המאה נפתחו תהליכים של איחוד לאומי בכוח ובמלחמות, תוך התפשטות טריטוריאלית (גם באיטליה ובגרמניה כפה הצפון על הדרום את ההצטרפות לאיחוד מדיני). האירועים באירופה נתנו כוח לצפון בארצות הברית, שהזדהה עם הרעיונות הנאורים והמתקדמים של הזמן. ואילו הדרומיים נתפסו בתודעת בני הזמן כשמרנים וריאקציונים. יש לשים לב להבדל חשוב בהקשר זה: מלחמות האיחוד באירופה נעשו בין מדינות שונות, ולא בתוך הלאום. מלחמת האזרחים האמריקנית, במובן זה, היתה 'סכסוך בתוך המשפחה' שבו נלחמו על עקרונות היסוד המשותפים והמכוננים של האומה. לסכסוך זה היה פוטנציאל להיות חמור וטעון מאוד, כי כל אחד מן הצדדים הרגיש מאוים, צודק ומוכן לחרף נפשו למען צדקתו, יותר מאשר במלחמות האיחוד במרכז אירופה. ואמנם המלחמות האירופיות היו קצרות, נקודתיות, ויחסית לא תבעו קרבנות רבים (בניגוד למלחמת האזרחים האמריקנית).

שאלות נוספות שעולות מן הדברים: מה קורה כשמשנתנים יחסי הכוחות במדינה? איך נכון לנהוג בקבוצה שהופכת להיות מיעוט ומרגישה מאוימת? עד כמה יש להתפשר, לוותר ולבוא לקראתה, אם בכלל? ואולי נכון לוותר ולתת למי שרוצה בכך פשוט לפרוש? האם יכולה מדינה להרשות זאת לעצמה, ובמה היא מסתכנת (ובמה זה שונה מבני זוג, שאחד מהם מבקש גירושין והשני מסרב)?

דיון מושגי במלחמת אזרחים באשר היא – האם זה פתרון לגיטימי? מה היחס הפנימי למלחמה כזו – מה בין מלחמת אחים לבין מלחמת אזרחים?⁴

4 שימו לב להנחת היסוד בשאלת הדריכה שפתחה את הפרק לתלמיד. היא מניחה שאחים לא יוצאים למלחמה זה בזה אלא במקרה קיצוני ביותר. האם זו הנחת יסוד 'יהודית', שפשוט הועתקה לעם אחר ושאינה במקומה?

מה חושבים על המלחמה דור אחד אחריה (על שנאת חינם הרבה ירושלים)? ההקשר החינוכי ברור. כדאי להתעכב על החרדות של היהודים, שיסודן בטראומות עתיקות יומין. הן עשויות להסביר את ההימנעות של קבוצות לאומיות מפתיחה במלחמת אחים. כך נהג בגין בזמן הסזון ואף אחרי אלטלנה, וכך נהגו מפוני גוש קטיף ב־2005. (התופעה קיימת כמובן גם אצל עמים אחרים). לצדה כדאי להצביע על תפיסות המנבאות מלחמת אזרחים ומעודדות אותה כהכרח בל יגונה במהלך מהפכני. זה טיפוסי במיוחד במהפכות מרקסיסטיות.

מהן הסכנות הגדולות ומהו הסבל הכרוך במלחמות כאלה? מה בכל זאת ניתן 'להרוויח' בהן? אפשר להשתמש בדוגמאות ממלחמות ידועות, כגון אלו של ספרד (1936–1939) ורוסיה (1917–1920), וכן ממלחמות בהיסטוריה של עם ישראל: פילגש בגבעה, המאבק בין המכבים למתייוונים, המרד הגדול.

מקור 11: הצהרת שחרור העבדים – 1863

מוקד: האומנם נבע אקט שחרור העבדים ממניעים הומניסטיים? האם מיתוס 'הנשיא המשחרר' הוא מבוסס ומוצדק?

האם ניסוח ההצהרה הוא כשל מסמך אוניברסלי משחרר? מדוע הניסוח המתפתל הזה? ההצהרה אינה כוללנית. היא אינה חלה על כל שטחה של ארצות הברית אלא רק על שטחי המרד, כפעולת עונשין לגבי המורדים (בהחרמת רכושם ושחרורו). היא אינה חלה על 'מדינות הגבול' – מדינות עבדות שבכל זאת בחרו שלא לפרוש מן האיחוד. מדינות אלה נמצאו במעמד רגיש ולינקולן לא רצה לאבד את נאמנותן, לכן לא שחרר את עבדיהן. הוא חשש להרגיז ולגרום בכך לפרישתן ולהצטרפותן לדרום. יש להצביע על האפקט המצומצם שהיה לפעולת שחרור העבדים בזמנה ועל האופי החד־צדדי של הפעולה. האם קריאת המסמך בהקשרו ההיסטורי (המעמידה אותו באור פרגמטי) פוגמת במיתוס ההומניסטי?

שינוי במטרת המלחמה – מתוך תרגיל זה אפשר לשפוך אור על תובנה חשובה: קשה להחזיק אומה דמוקרטית במלחמה קשה וארוכה בלי סיבות טובות מאוד. עם התארכות הלחימה חלה התרופפות בחזית וגם בעורף, וכוחות 'תבוסתניים' בצפון הסיתו נגד הגיוס ובעד שלום בכל מחיר, כלומר להסכמה לפרישת הדרום. למה פורסמה ההצהרה דווקא בשלב זה של

המלחמה? ובכן, באמצע 1862 לינקולן כבר נואש מן האפשרות שהדרום יחזור בו וישוב אל האיחוד ולכן כבר לא חשש ששחרור העבדים עלול להרגיז את הדרומיים). בהדרגה הבשילה גם התובנה, שהמלחמה לא תהיה הרפתקה קצרה ומהירה.

הנאום בטקס הקדשת בית הקברות בגטיסברג

נאום זה נחשב בארצות הברית פנינה רטורית. המסר היה ברור לבני הזמן: המילים הסוגרות ('של העם' וכו'), מצביעות על הפרשנות הצפונית, שהעם כולו הקים את האיחוד. הן מרמזות למילות הפתיחה של החוקה (We the people). והן בגדר תשובה לטענת הדרום (שאינן דבר כזה 'עם אמריקני' אלא יש מדינות שלכל אחת מהן זהות ו'עם' משלה). הדגש בנאום הוא על הזכויות הטבעיות (של השחורים) לחירות ולשוויון. הנאום קיבל פרסום עצום והדהד ברחבי הארץ, עד שיש הסוברים שבזכותו קמה הצהרת העצמאות 'לתחייה' וקיבלה בשנים הבאות מקום של כבוד כמסמך מכונן ואף מחייב, אולי לא פחות מהחוקה.

פרשנות נוספת רואה במסמך כלי בידי המאחד הלאומי ויוצר האומה האמריקנית, לינקולן. ברוח הלאומיות האירופית, היה הוא ה'ביסמרק' של ארצות הברית, אשר איחד אותה בכוח מלחמה ודם. 'זכר הנופלים' הפך את האמריקנים לעם, כפי שלינקולן אומר בנאום זה. בכך ניכר סימן חשוב ל'דת האזרחית' שצמחה בתרבות המערבית אחרי המהפכה הצרפתית, ומטפחת את הקורבנות, מתוך הבנה שעם זקוק לנופלים בקרב לגיבוש הזהות שלו.⁵

הפעלה – מנהיגותו של לינקולן: אפשר לשחק בסימולציה את הקבינט שבו מתקיים ויכוח לפני החלטה חשובה. כל בעל הצעה יצטרך להתכונן להתנגדויות (וכך יעבור תהליך לימודי של התמודדות עם שני הצדדים). החומר הניתן בספר הוא סביב השאלה של שחרור העבדים. אפשר לקיים דיון דומה גם על יוזמת המלחמה, שבה אמנם הדרום ירה את הכדור הראשון, אך זה היה בתגובה לפרובוקציה צפונית. היו כמובן צפוניים

5 הקשר ציוני: מספר ימים לאחר קרב תל־חי שיתף הסופר משה סמילנסקי את קוראי עתון הארץ בדאגה שקיננה בו עד אז לנוכח חסרון מקומות קדושים לחינוך הנוער העברי. עתה הכריז ברגשנות כי אתר קדוש נברא סוף סוף, וכי מעתה בכל שנה, ב"א באדר, יעלו תלמידים ומורים לרגל לגליל העליון, לתל חי ולכפר גלעדי. תוך מספר שנים התגשם חזונו. (משה סמילנסקי, "מקום קדוש", הארץ, 14 מרס 1920, עמ' 1).

שהתנגדו למלחמה: מה הם הציעו לעשות (לקבל את הפרישה ולא להילחם בה) וכיצד נימקו זאת? בניתוח ההצעות כדאי להבחין בין בסיס אינטרסנטי, פרגמטי ואידיאולוגי לכל אפשרות.

להבנה טובה יותר של המצב, אפשר לשאול זאת גם על הדרום: מה הציעו מתנגדי המלחמה? כמובן – לשוב אל הברית ולהשלים עם חסימת המערב בפני התפשטות העבדות. זה יבהיר עוד משהו מעשי מאוד – למפסיד במלחמה צפוי שמצבו יורע הרבה יותר ממצבו ערב יציאתו אליה. המנצח עשוי 'להרוויח' יותר ממה שדרש אי-פעם לפניה. שאלה נוספת שניתן לדון בה באופן כזה, היא שאלת החירויות בזמן מלחמה. יש על כך מידע קצר וברור אצל מוריסון (ראו ברשימת הקריאה), עמ' 295.

אפשרות אחרת לנהל את המשחק: לחלק את המשימות השונות לקבוצות בכיתה, ולקיים דיון כללי על מנהיגותו של לינקולן, כשכל קבוצה מתבססת על פרשה אחרת (והחלטה לצאת למלחמה, שחרור העבדים, חירויות בזמן מלחמה). כך יתבהר אילו החלטות כבדות היה עליו לקבל, ומה אופי השיקולים שלבסוף גברו והכריעו. להדגשה: האירועים האלה מייצגים מצבים שבהם הנשיא הפעיל את מלוא סמכויותיו החוקתיות, והחלטות היו אכן שלו. כך נבהיר כמה כוח ואחריות יש לבעל תפקיד הנשיא, העומד יחיד במערכה.

לדיון זה אפשר להוסיף את הרובד האישיותי בעזרת פרטים על לינקולן שנמסרים בחלון, ומהתרשמות מדבריו המצויים במקורות שבפרק.

האם עמדה החוקה במבחן?

עצם העובדה שהאמריקנים נאלצו לאחוז בנשק אלה מול אלה מעידה כמובן על כישלון המערכת, שהרי מטרת החוקה היתה לייצר מנגנונים שבמסגרתם ניתן יהיה לגשר על פני מחלוקות ולאפשר חיים משותפים ללא אלימות. אך המנגנונים שהחוקה העמידה לא הצליחו לעשות זאת, והמלחמה היתה בגדר 'שבירת הכלים'. אבל לאחר המלחמה שבו הצדדים לחיים משותפים תחת אותה חוקה – שעברה מספר שינויים (אותם לא ניתן היה לבצע ללא המלחמה, כמובן)⁶ – ולפי כללי המשחק שנקבעו ב־1787. את זה אפשר לראות כניצחון לחוקה. מדינות אחרות שעברו מלחמות

6 הם אושרו במוסדות ללא שיתוף הדרום, שהיה עדיין תחת ממשל צבאי בשנים שמיד אחרי המלחמה.

אזרחים, נאלצו אחריהן להחליף חוקה (ראו למשל המהפכה הצרפתית). יש טוענים כי מה שכשל לא היה החוקה אלא האיחוד עצמו. ואכן באופי האיחוד נעשה שינוי אחרי המלחמה.

לקריאה

מריו מ' קואומו והרולד הולזר (עורכים), **לינקולן על דמוקרטיה**, כרטא, ירושלים 1994.

אייל נווה, 'רצח מנהיגים אמריקנים: טראומה, טרגדיה ומשמעות', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **הדמוקרטיה האמריקנית**, זמורה ביתן, תל אביב 2002.

מיכל סובל, 'עבודות בצפון-אמריקה, סקירה קצרה', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית**, זמורה ביתן, תל אביב 1986, עמ' 83-94.

ספרות יפה

חלף עם הרוח, ג'ורג' קוקור, 1939
אלכס היילי, **שרשים**, רמדור 1977.
מרגרט מיטשל, **חלף עם הרוח**.
וויליאם סטיירון, **וידויו של נט טרנר**, ספריית מעריב 1983.
הריאט ביצ'ר סטואו, **אוהל הדוד תום**.
טוני מוריסון, **חמדת**, הקיבוץ המאוחד 1994.
פרדריק דאגלס, **עבד אמריקני: סיפור חייו**, נהר ספרים, 2006.

קולנוע

חלף עם הרוח, ג'ורג' קוקור, 1939
גלורי, אדוארד ז'וק, 1989 – מספר על גדוד של אפרו-אמריקנים ששירתו בצבא הצפון (ביקורת על מסרי הסרט ניתן לקרוא ב**קולנוע וזיכרון**, עמ' 29-31).

מלחמת האזרחים, קן ברנס, ארצות הברית 1990.
אמיסטד, ארצות הברית 1997 – על אניית עבדים בשם זה, שנוסעה התמרדו והובאו למשפט.
קולד מאונטון, אנטוני מינגלה, 2003.

המאבק לשוויון זכויות גזעי

בפרק זה נתעניין לדעת כיצד תפקד הממשל בעת שינוי והתפתחות בהשקפה ובפרשנות ערך השוויון. האם שימש הממשל כלי לקידום ושחרור, או כלי לשימור האפליה על רקע גזעי? כן נתוודע לפעילות של קבוצות לחץ חוץ-פרלמנטריות ולאופני פעילותן.

שאלות דריכה: כיצד התמודדו החברה והממשל האמריקניים עם אתגר זכויות החירות והשוויון לאפרו-אמריקנים? האם בדרך להגשמת ערך השוויון אפשרה החברה האמריקנית עצירה במחסום הגזע? ובניסוח בוטה יותר: האם היה ראוי וניתן, בעיני הלבנים, להכליל גם את השחורים בזכאים לחלום האמריקני וחלום החירות והשוויון הפוליטיים וההצלחה הכלכלית?

קשיים בהוראת הפרק

- א. **מילוי פערים** – מה קרה מאז תום מלחמת האזרחים ועד המאבק לשוויון זכויות באמצע המאה ה-20? בספר ניתנת סקירה קצרה בלבד, המתמקדת בדיכוי האפרו-אמריקנים, ואפילו לא מסבירה התפתחויות חשובות לנושא כמו הפרוגרסיביזם, מלחמות העולם והשפל הכלכלי. אלה יילמדו רק ביחידות הבאות, ואז אפשר יהיה לחזור ולהבין איך הם השפיעו על האפרו-אמריקנים.
- ב. **כרונולוגיה** – מטעמים דידקטיים בחרנו לפתוח את הפרק בתרגיל, שנושאו החקיקה מאמצע המאה ה-20. לאחר פתיחה זו אנו פונים אל סדר כרונולוגי, שבו רק תוזכר החקיקה במקומה הנכון.
- ג. **אקטואליזציה** – הנושא טעון באנלוגיות למתחים בחברה הישראלית. למי שיבחר לטפל ב'כאן ועכשיו' אנו מייעצים להצטייד מראש בהגדרת הדמיון, ובאבחנות בין הסיטואציות (מה השוני).

הצעה לארגון ההוראה

- הצבעה על גילויי אפליה ואלימות נגד אפרו-אמריקנים מאז שחרורם מעבדות בעזרת תרגיל פותח: החקיקה כ'מראה הפוכה'. מוקד: למה לא כוּבדו תיקוני החוקה לפי רוחם? (1-2 שיעורים).

- המאבק המשפטי לביטול ההפרדה הגזעית: כיצד עשוי בית המשפט העליון לתפקד כמשמר מצב קיים (הגזענות), או כמוביל שינוי אקטיבי?
- **משחק סימולציה** – בעד ונגד אינטגרציה בחינוך. חקר מקרה: המשבר בליטל רוק, ארקנסו (1957) (2 שיעורים).
- הפעילות העצמית של האפרו-אמריקנים להשגת השוויון. למה עכשיו? על העיתוי של ההתעוררות והשינוי דווקא באמצע המאה ה-20 (שיעור אחד).
- מוקד: מהי המדיניות העדיפה להשגת זכויות לשחורים, רפורמה הדרגתית במסגרת החוק או פעילות לוחמנית, תוקפנית ומאיימת? הדילמה המוסרית ושאלת התועלת (2 שיעורים).
- **שינוי בתנועה**: ממחאה להעצמה – מהן המטרות הראויות שאליהן צריכה הקהילייה השחורה לחתור, האם השתלבות יחידנית או בידול קהילתי? (שיעור אחד).
- **שיעור סיכום**: באילו דרכים התמודד הממשל עם אתגר שוויון הגזעים בארצות הברית? (שיעור אחד).
- הרחבה (לפי נספח בהמשך המדריך, להלן): האומנם השתפר מעמד השחורים לקראת ראשית המאה ה-21? (שיעור אחד).

הבנת הקיפוח והאפליה של שחורים בארצות הברית

תרגיל: חשיפת מציאות מתוך מידע על חקיקה

הנחת היסוד של תרגיל זה, היא שהחוק נועד מעצם מהותו לשנות משהו קונקרטי במציאות. אם חברה מחוקקת 'לא תגנוב' – הדבר מבוסס על הנחת היסוד **שקיימת** בה תופעת הגניבה, ואת התופעה הזאת מבקש החוק לבלום. במובן ידוע, אפשר להתבונן בחוקים ולומר משהו (הפוך) על המציאות. זה נכון במיוחד לגבי **הזמן שבו מחוקקים ומחדשים חוק מסוים** (ביחידה על הכלכלה נשלב שוב תרגיל דומה). לסוג תרגיל זה נקרא "תרגיל המראָה ההפוכה".

אפשר לשכלל את התרגיל לכלל משחק: 'דמה בנפשך שאתה שחור הבא להפגין בווינגטון הבירה, ובידך רשימת עוולות המתבצעות נגד בני עמך שאותה תבקש להגיש לנשיא. מה רשום ברשימה זו?'. אפשר לבקש מהתלמידים להפיק את הרשימה בעזרת התבוננות בחוקים. התלמידים

שיבצעו את התרגיל הפותח פרק זה יתוודעו כך אל העוולות, שרווחו בחברה האמריקנית במהלך תקופה ארוכה מאוד. על המורה לספק עובדות שיתמכו בהשערות שיעלו מן העבודה של התלמידים. לדוגמה: מבחן שהשתמשו בו לקביעת זכות ההצבעה היה מבחן 'הסבא החופשי', שבו נשאל האזרח אם סבו היה איש חופשי או עבד. אם התברר שסבו היה חופשי, הוא קיבל פטור מן המבחנים השונים. סעיף זה בחוק אִפשר להשאיר בידי לבנים בלתי משכילים את זכות הבחירה, ולהשאיר את השחורים בחוץ. יש להבהיר שעל פי החוקה, קביעת הקריטריונים להענקת זכות בחירה שמורה למדינות, ואכן החוקים והנהלים היו שונים ממדינה למדינה. כן יש לעמוד על המשמעות של חוסר היכולת להשתתף בבחירות: נגזר ממנה, קודם כל, שלא היה שום סיכוי לשחורים להיבחר לתפקיד ציבורי. כמו כן נותר חוסר מחויבות של הממשל לקבוצה זו של אזרחים. היה מי שחשב, שמצבם של השחורים לא הוטב עקב שחרורם מעבדות אלא אף הורע. שהרי בזמן השעבוד דאגו רוב האדונים לצרכי המינימום של עבדיהם, ואילו לאחר השחרור לא היה אף גורם או גוף אחד אחראי עליהם, ונמצאו דרכים לניצול עבודתם ללא דאגה כלשהי לרווחתם ולזכויותיהם (לא רק מצד המעביד אלא גם מצד הממשל – שבו הם לא היו מיוצגים).

מדוע לא כובדו התיקונים במלואם לפי רוח החוק? ובמילים אחרות: מדוע במשך תקופה ארוכה סבלו בני הארץ את האפליה הגזעית, ולא קמו מי שיערערו על השיטה? לאחר העמדת רשימת העוולות, נוכל לעמת אותה עם מסמכי יסוד שבהם עשוי ה'מפגי' שלנו להשתמש: הצהרת העצמאות ותיקוני החוקה שהתקבלו מיד אחרי מלחמת האזרחים. בכך נגרום לתלמידים להתקומם ולשאול. ובכן, איך יוסבר הפער? הדברים הבאים שאמר לינקולן על היחס בין הגזעים, עשויים לשפוך אור על הסוגיה:

אין בכוונתי לדרוש שוויון פוליטי וחברתי בין הגזעים – השחור והלבן. ישנו הבדל פיזיולוגי ביניהם, אשר לדעתי לעולם לא יאפשר חיים משותפים על בסיס שוויון מוחלט. ומאחר שכך, אני – כמו השופט דאגלס – בעד הענקת המעמד המועדף לגזע שאלי אני שייך. מעולם לא אמרתי את ההיפך. אך בלא כל קשר לדברים אלה, אין שום סיבה בעולם מדוע לא יהיה הכושי זכאי לכל הזכויות המנויות בהצהרת העצמאות: הזכות לחיים, לחירות ולבקשת האושר [קריאות היד]. אני טוען שזכותו זו אינה נופלת מזכותו של האיש הלבן. אני מסכים עם

השופט דאגלס שהכושי אינו שווה לי בכמה עניינים – בוודאי לא בצבע, ואולי גם לא בסגולותיו המוסריות והאינטלקטואליות. אך באשר לזכותו לאכול לחם בלי לבקש את רשותו של איש, לחם אשר הרוויח בעצם ידיו שלו, בכך הוא שווה לי ולשופט דאגלס, ולכל אדם חי [תשואות רמות]. (מדברי לינקולן בוויכוח הראשון עם השופט דאגלס, לפני קהל, כחלק ממסע הבחירות לקראת ההתמודדות על תפקיד סנטור, אוטווה, אילינוי, 21 באוגוסט 1858).

ובהקשר דומה:

אינני תומך בשינוי שיאפשר לכושים להצביע, לשמש כשופטים, להתמנות לפקידי ציבור. וכן איני תומך בנישואי תערובת (שם, הוויכוח הששי, קווינס, אילינוי, 13 באוקטובר 1858).

בקריאה ראשונה עשויים דברי לינקולן להפתיע (במיוחד אם נפתח בהקראה שתעצור לרגע אחרי המשפט הרביעי). האם לינקולן היה גזען? לכאורה זה מרסק את הדמות שהכרנו בפרק הקודם! לאן מוביל אותנו הדיון? הטיפול המוצע יהיה בשני ערוצים:

הערוץ הראשון ינסה לברר את עמדתו של לינקולן מתוך ההקשר המידי של דבריו: באיזו סיטואציה הם נמסרו, באיזה מקום, מי קהל המאזינים ומה מטרות הנאום. במובן זה, זהו גם תרגיל חשוב בהסקת מסקנות מתוך מקור ראשוני (אפשר לבקש מן התלמידים להכין את רשימת השאלות שהם מבקשים לשאול על המקור, ואשר יעזרו להם לגבש ממנו מסקנות בעלות תוקף). הערוץ השני ינסה להבין את **ההקשר הכולל – האקלים התרבותי**, ומתוכו אנו עשויים לקבל תשובה לשאלתנו.

מדובר בקטע נאום הלקוח מתוך ויכוח פומבי, הראשון בסדרה עם השופט דאגלס (יריבו של לינקולן), כחלק ממסע הבחירות לקראת ההתמודדות על תפקיד סנטור מטעם המדינה. דברי לינקולן מהווים תשובה לדאגלס, שפתח את הוויכוח בו ניתנה לכל אחד מהשניים חצי שעה להציג את דבריו ולהשיב ליריבו, לסרוגין. האירוע נערך כמובן לפני קהל, במתכונת הדומה לוויכוח טלוויזיוני בן זמננו. יש לשים לב למקום: אוטווה, אילינוי היתה אז מוקד של התנגדות לשחורים, וברור שהדובר, המבקש את תמיכת הבוחרים, יאמר להם דברים שהם מסוגלים לשאת ואף לאהוד. בהינתן כל זה, ברור ההבדל בין הדברים שלינקולן עשוי לומר בסיטואציה כזו, לבין דברי ההגות שהוא עשוי לכתוב בנחת ליד שולחן הכתיבה שלו. ובכל זאת, גם אם כל ההסתייגויות האלה במקומן, עדיין תישאל השאלה: מה דעתו (האמיתית) של לינקולן על שוויון הגזעים? האם דבריו בפני

הקהל הזה אינם משקפים את עמדתו כללי? להבהרה – אין מדובר כאן בפליטת פה, שכן בדיקה מדוקדקת מעלה שהוא חזר על דברים אלה והסביר אותם מספר פעמים, במיוחד בניסיון להדוף את התקפותיו של דאגלס, שטען כי לינקולן אינו עקבי ואומר לקהלים שונים דברים סותרים. בתגובה לדברים אלה, חזר לינקולן והבהיר את מורכבות עמדתו. הערוץ השני, של ההקשר הכולל, הוא היותר חשוב. בהנחה שללינקולן דיבר אל הקהל כפי שהקהל רצה לשמוע, נאום זה הוא בעל ערך רב. הוא מאפשר לנו להבין את רוח הזמן: הנה גם במדינה צפונית, שאזרחיה החזיקו (באופן כללי) בעמדה עוינת לעבדות ולכל הכרוך בה, והתנגדו להתפשטות העבדות, נראה שלא היה אפשר ב-1858 לצפות לאהדה לרעיון השוויון הבין גזעי. **גם אלה שהתנגדו לעבדות, ואפילו פעלו לשחרור העבדים, ברובם היו בכל זאת בעד הפרדה.** במילים אחרות, **בין העמדה שדרשה שחרור וחופש לעבדים, לבין העמדה הדורשת שוויון אזרחי ושיתוף חברתי מלא, היה מרחק גדול** – כפי שהציטוט המלא של לינקולן משקף היטב. לינקולן היה צריך להרגיע את קהל שומעיו, שאין כוונתו ללכת עם הרעיון שלו רחוק יותר ולהבהרה – לינקולן התנגד אז רק להתפשטות העבדות, ולא דרש את ביטולה במקומות שבהם היא היתה קיימת מזה שנים). על המרחק הזה צריך לעמוד עם התלמידים, ולנסות להבינו 'מבפנים', בשלב ראשון ללא שיפוטיות וללא אנכרוניזם, כלומר לא להכניס לדיון את אמות המידה המוסריות המקובלות היום.

זאת ועוד, היו שטענו כי המעבר מעבדות לחירות צריך להתבצע בהדרגה מסוימת, לה נזקקו הלבנים והשחורים כאחד. במובן זה, היה במדיניות ההפרדה משום התקדמות ביחס למצב הקודם. שהרי כעבדים היו מוסדות רבים חסומים בפני השחורים לחלוטין. ועתה, אחרי השחרור, נפתחו מוסדות רבים לשימוש השחורים, אף כי לא בשילוב עם הלבנים.

הסבר נוסף: לאחר הקרע של מלחמת האזרחים, היה הממשל מעוניין בפיוס בין הצפון לדרום. אף אחד לא רצה לגעת שוב בפצע העמוק שהותירה המלחמה, ולנסות שוב להתערב בענייני פנים. ולכן לא התערב הממשל בסוגיית האפליה והקיפוח.

ובכן, העלינו שאלה (וכיצד נסביר את הקביעות הגזעניות של לינקולן?) ובמהלך הדיון הפרכנו את הנחות היסוד שלה, על ידי שגילינו שהן מבוססות על ערכים שהתקבלו בהדרגה ונעשו רווחים רק מאוחר יותר

(דרישות של שוויון בין לבנים ושחורים). חשוב להבין ולהסביר מציאות היסטורית קודם כל מתוך עצמה ובהבנת האקלים התרבותי של הזמן. רק בשלב שני אפשר להעלות שאלות של שיפוט והערכה, תוך מודעות לכך שהן באות מהתבוננות מרחוק, וממערכת ערכים שכבר התפתחה לכיוון חדש ואז לגלות את האפשרות שדיון זה מיותר.

בהמשך, כשנשאל על התנאים שבהם אנשים לא יצאו למאבק על זכויותיהם (למרות שהמטרה – השגת אותן זכויות – צודקת), נוכל לחזור אל הבנות אלה (באמצע המאה ה-19 הגזענות לא נתפסה כדבר שלילי), ולחזק אותן בתיאור הדיכוי והאלימות כלפי השחורים, שבעזרתם ניסו לבנים להבטיח את הנצחת הפער. נשאל, למשל, כיצד תופעות כמו הלינץ' השפיעו על יכולתם של אפרו-אמריקנים ליזום ולפעול להטבת מעמדם, ואיזו השפעה פסיכולוגית היתה לתופעות אלה עליהם?

הגזענות 'מפּרנסת את עצמה'. בדרכים שונות דאגו בדרום (כמובן, גם בתקופת העבדות) לפתח את הדוקטרינה על נחיתות השחורים. השעבוד, החוקים המפלים, ההשקפה הרווחת – כל אלה לימדו את השחור להתנהג בנחיתות. אחר כך הובאה התנהגותו זו כראייה לנחיתותו.

דיון מושגי: מיהו גזען?

מהותו של המונח 'גזען' עשויה להשתנות ולהתפתח מעת לעת. בהגדרתו המצומצמת הוא מצביע על שנאה מכלילה אל בני גזע ביולוגי אחר, ועל ניסיון לשעבדם. כך הכרנו אותו בביטוי הנאצי. היום יש מי שמשתמשים במונח בפרשנות מרחיבה מאוד, ויגדירו אותו כשנאה ודחייה של כל מי ששונה מ'עצמי' (מעין נרקסיזם קיבוצי).⁷ היום זה לחלוטין לא תקין פוליטית לבטא גזענות, והכול נזהרים בזה מאוד, אך במאה ה-19 ועד מחצית המאה ה-20 הדברים היו אחרים לגמרי.

גזענות בתוך הגזע הלבן: להבנת הגזענות כדאי להסביר שהתופעה התקיימה במובנים מסויימים (ואולי עוד קיימת) גם בתוך הגזע הלבן. למשל במאה ה-19 נתפסו האירים בארצות הברית כבני גזע אחר. בהשוואה לבני המוצא האנגלוסקסי, האירים (שהיו קתולים) היו 'אחרים' בדם, אחרים בדת' (כפי שנטען במאמר מלומד מ-1876). היחס הזה יובא

7 לדיון מומלץ להיעזר בספרון 'הגזענות כפי שהסברתי לבתי', מאת טאהר בן ג'לון.

מבריטניה, שם הושוו האירים לקופים והתייחסו אליהם כאל זן של תת-אדם. במאה ה-19 סבלו האירים יחס מחפיר בארצות הברית, גם על רקע גזעי. החברה האמריקנית לא ראתה בכל הלבנים גזע אחד, אלא חילקה אותם לקבוצות בעלות מעמד שונה זו מזו. באותו זמן לא היה נכון לדבר על 'הקהילייה הלבנה', כפי שיש מי שעושים היום, ומונח זה היה חסר משמעות (יהודים היו כמובן קבוצה נוספת שסבלה מגזענות). סביב 1900 נפתחה תקופה של יתר עמימות, ובהדרגה התפוגגו במאה ה-20 ההבדלים בתוך קבוצת הלבנים שאינם אנגלוסקסים והגזענות שינתה פניה (ולא נעלמה).

הצעה לדיון מושגי ורגשי: במונח 'סגרגציה', או 'הפרדה'. (היכן אנו חווים אותו בחיינו?)

המאבק המשפטי לביטול ההפרדה הגזעית

מוקד: מהי התשתית המשפטית שעליה עשויות היו להישען העוולות שמנינו בתחילת הפרק, וכיצד הופרכה תשתית זו לבסוף? כיצד תפקד בית המשפט העליון, האם כגוף משמר ומעניק לגיטימציה למצב קיים (מדיניות גזענית), או כמוביל מהלך אקטיבי (אף מעבר לסמכויותיו) לשינוי? לפנינו שתי פסיקות שבהן נדרש בית המשפט העליון לסוגיה זו. בשנייה הוא הפך את פסיקתו. אפשר לבקש מהתלמידים, בתרגיל קריאה בין השורות, לחשוף את עמדת העותרים ואת נימוקיהם. בשני המקרים נדרש בית המשפט העליון לשאלה: האם העיקרון 'נפרד אבל שווה' הוא חוקי? הבדיקה נעשתה בשתי דרכים:

1. האם העיקרון 'נפרד אבל שווה' עולה בקנה אחד עם תיקון 14? אפשר לראות פער בהבנת התיקון בין שני המקרים. הפסיקה הראשונה מבינה את התיקון כדואג לשוויון זכויות פוליטי בלבד, ולכן מקבלת את העיקרון הזה כלגיטימי; ואילו במקרה השני הרחיב בית המשפט העליון את משמעותו של תיקון 14 והבין אותו כדורש שוויון בכל תחום, גם חברתי, ולכן פסל את הלגיטימיות של העיקרון.
2. האם 'נפרד אבל שווה' הוא עיקרון שוויוני מיסודו? הפסיקה השנייה טוענת שלא, ופוסלת אותו מכל וכל. למעשה, בפסיקה הראשונה כבר טמונים זרעי ההרס של עצמה. שכן כשהניחה את העיקרון היה ברור שהוא דורש 'שווה', כלומר שהתנאים שיסופקו לשחורים יהיו שווים

לאלה של הלבנים. אבל הלוא כל מהותם של חוקי ההפרדה נועדה לקפח את השחורים! ואכן פעילי NAACP הגישו עתירות על בסיס טענה זו, ומשנות השלושים הצליחו להוכיח בבתי המשפט את חוסר השוויון, שמעתה עמד בניגוד לעיקרון שקבע בית המשפט העליון.

בית המשפט העליון הופך פסיקה קודמת שלו. הפוך פסיקה קודמת של בית המשפט העליון עשוי לעורר שאלה קשה: מהו תפקידו של בית המשפט העליון? האם עליו לשקף את הלך הרוחות המשתנה בחברה, שאותה הוא מייצג, או שהוא אמור להיות המצפן ומורה הדרך המוסרי של החברה? (האם הוא מונהג או מנהיג?). בירור השאלה עשוי להוביל לתובנה (אולי לא קלה לעיכול), שסולם ערכים מוסרי הוא במידה מסוימת (מה הגבול?) תלוי הקשר חברתי ותרבותי, ולכן עשוי להשתנות ולהתפתח עם הזמן. ההיסטוריון יתעניין לדעת מה השתנה ולמה. דיון זה ישמש כדריכה לשאלה 'למה עכשיו?' בנוגע לעיתוי שבו פרץ המאבק למען קידום זכויות האזרח.

הפעלה ומשחק סימולציה: בעד או נגד אינטגרציה בחינוך

ניתן לחלק את הכיתה לקבוצות, חציין מייצגות את השחור המבקש להתקבל לבית ספר לבן, וחציין מייצגות את מנהל החינוך העירוני, המסרב לאפשר זאת (עמ' 87, 88). בנקודת זמן נתונה כל קבוצה תתבקש להתכונן לזכייה ציבורי, (למשל – ויכוח טלוויזיוני דמיוני) על ידי הכנת נימוקים וביסוסם. חשוב שכל קבוצה תקיים דיון מכין בשאלה: מהם הנימוקים שעשוי להעלות בדיון הצד היריב? כדי להתכונן אליהם מראש, ככל שניתן. הדברים יתבססו על פסקי הדין בנושא 'נפרד אבל שווה', על חקר המקרה (המשבר בליטל רוק), וכן על כל ידיעותינו עד כה בנושא סמכויות וזכויות המדינות.

נתון סטטיסטי: במדינות הדרום היה ב־1916 ממוצע הוצאות המדינה לחינוך לתלמיד לבן פי 3.2 מאשר לשחור. סך כל התקציב שעמד לרשות בתי הספר ללבנים ברחבי הארץ היה בשיעור של בין פי שניים לפי עשרה מזה של בתי ספר לשחורים (לכל בית ספר).

לאחר ששיחקנו את הדיון הציבורי, אפשר לקיים שיעור (אנליטי ומרוחק יותר) שמוקדו יהיה: אילו 'ערכים מתנגשים' באים לביטוי במסגרת המאבק על אינטגרציה בחינוך? ומי הוא המייצג של כל אחד מהם במהלך האירועים? נגלה שהזכייה היא לא רק על העיקרון 'נפרד

אבל שווה' (האם חוקי? האם מוסרי?), אלא גם בשאלה הישנה: האם מותר לממשל המרכזי להתערב בעניין פנימי מובהק של מדינות, במקרה זה – החינוך? מי שמחייב התערבות כזו, יטען שהדבר חיוני וחוקי כאשר מדינה מפרה זכויות אזרח בסיסיות, ושבדיוק למצב כזה נחקק תיקון 14. היריב יטען (כבעבר) שבנקודה זו בית המשפט העליון מבקש לפסוק מעבר לסמכויותיו ופוגע בזכויות המדינות. טענה נוספת שהושמעה היתה בנוגע לחובות הממשל – האם חובתו העיקרית היא לשמור על הסדר הציבורי (כטענת המושלים הדרומיים), ולכן אין להסכים לערבוב כפוי של הגזעים, שיעורר לדבריהם מהומות איומות; או שחובתו הראשית היא להגן על זכויות האזרח (כפרט) באופן שוויוני, ללא שים לב לסכנות ולמחיר שהדבר עלול לגבות.

לסיכום אפשר להדגיש: במשך שנים השתמשו בדרום בטענת 'זכויות המדינות' (שהיא טענה חזקה בפני עצמה), על מנת לדכא את האוכלוסייה השחורה שם, לגרום עוול לקבוצה מסוימת, ולשלול ממנה את מלוא החירות, השוויון והזכויות שלה. לא פלא אפוא, שכאשר בשנות השישים תוקן סוף-סוף העוול הזה, היה זה על חשבון חירויות המדינות.

תוצאות חוקתיות של הפסיקה החדשה ומערכת האירועים הקשורים בה

- מתן יתר תוקף לזכויות האזרח, ונקיטת עמדה ברורה של הממשל בנושא, במיוחד בנוגע לאפליה גזעית (אך לא רק).
 - בית משפט אקטיביסטי –
1. פסיקה תקדימית: פסיקה זו היתה בבחינת פריצת דרך לקראת מתן יתר תוקף לתיקון 14 ולכוחו של הממשל המרכזי להגן על זכויות האזרח (בעמידתו מול הממשל המדינתית). בנקודה זו אפשר להיזכר בחקר המקרה מן הפרק על החוקה, שעסק בזכויותיו של העציר (ולעיל במדריך להוראה, סוף יחידה 2). הוא יהיה שימושי לכיתות שלמדו אותו. גם שם השתמש בית המשפט העליון בפרשנות מרחיבה לתיקון 14, בהתערבותו לטובת אזרח שנפגע מהתנהלות הממשל המדינתית. עתה יובן הדבר בהקשר חוקתי רחב יותר, שכן פנייתו של אסקובדו התבצעה לאור השנוי שערך בית המשפט העליון בתפיסת תיקון 14.

2. בית המשפט העליון, בעל האופי הליברלי, נטל על עצמו תפקיד 'לחנך' את החברה לקבלת תפיסה יותר שוויונית. בפסיקה המוקדמת (פרגוסון) גילה בית המשפט במפורש את דעתו ההפוכה, שאין זה מתפקידו או יכולתו של בית המשפט העליון לטפל בדעות קדומות של האזרחים. במובן זה – הוא שימש אז כגוף שתפקידו לתת משענת של לגיטימציה למצב הקיים ולשמרו. (ולראייה יותר רחבה, ניתן להשתמש בחלון על הפעילות הליברלית של בית המשפט העליון).
- התחזקות נוספת של הממשל המרכזי על חשבון הממשל המדינתית, עד כדי התערבות הממשל המרכזי במדיניות החינוך, שללא ספק היתה שמורה למדיניות על פי החוקה.

אבחנה מועילה: בין חוק הקיים דה־יורה (רשום כחוק), לבין זה המתקיים גם דה־פקטו (מופעל במציאות). על מה המאבק שלפנינו?

מתח בין זכויות לחירויות

תרגיל: עברו שנית בספרכם על חוקי זכויות האזרח משנות השישים, ונסו למיין אותם לפי הקטגוריות של דרישה לפעולת הממשל או דרישה ממנו להימנע מעשייה. כך יתברר למשל, שהדרישה לאפשר הצבעה ללא אפליה היא מסוג ה'חירויות': היא מבקשת מן הממשל שלא להפריע ולא להתערב (במדינות דרומיות פקידי הממשל הפריעו לשחורים להצביע); אך הדרישה לאינטגרציה דורשת 'זכויות' באופן פעיל: על הממשל לקום ולעשות, להקצות תקציבים ולשנות מצב קיים על ידי פעולה שלו, כמו הסעת ילדים משכונה לשכונה כדי להבטיח את השילוב. על פי התפיסה הקלאסית של חירות (הג'פרסונית), **האזרח שוחר החירות** מבקש מן הממשל: **אל תעשה!** ומגביל את פעילות הממשל. כך היה בדרישת הזכויות הפוליטיות – ההצבעה. לצד זה נפתחה עתה מערכת אחרת של דרישה לזכויות, זכויות חברתיות (כמו אינטגרציה). זו מבקשת להרחיב את סמכויות הממשל ואומרת לו: **עשה!** (האבחנה תתבהר עוד ביחידה על הכלכלה).

התנועה העממית להשגת שוויון

מוקד: מהי המדיניות שעדיף היה לשחורים לנקוט – האם ללכת בדרכי שלום במסגרת החוק, ולפנות אל המצפון והיושר של הממשל והחברה, במטרה

להשיג רפורמה במסגרת החוק; או לפנות אל הכוח והאלימות, תוך הפגנת זעם, איום והפחדה? האומנם בדרך הכוח ישיגו יותר? (או לפחות – יותר מהר?) פעילותם של השחורים להטבת מצבם (בשיתוף עם לבנים ליברלים) מהווה דוגמה מצוינת לקבוצת לחץ, המפעילה השפעה חוץ-פרלמנטרית על הממשל (אף כי לא היה מדובר בקידום אינטרס צר המיטיב עם חלק קטן מהחברה אלא **בזכויות אדם יסודיות**).

הדילמה המוסרית

עמדתו של מרטין לותר קינג תוביל לעיסוק בשאלה העקרונית על אודות הלגיטימיות של אי-ציות לחוק במדינה דמוקרטית. על קינג היתה מקובלת סמכות המדינה ועקרונות פעולתה. הוא גם קיבל את כללי המשחק הדמוקרטיים ופעל בתוכם. איזו הצדקה אפוא מצא לכך, שהפגין גם אם המשטרה לא נתנה לכך אישור, השתתף במחאות נגד חוקים שהתקבלו באופן דמוקרטי ועל פי הכללים הפורמליים, ותמך בהפרת חוקים אלה בהפגנות (למשל, ישיבה במקומות המיועדים ללבנים בלבד באוטובוס)? הדיון עשוי להוביל אל הדילמה העקרונית, העולה לא פעם אל סדר היום הציבורי במדינה דמוקרטית: **האם נכון יהיה לקבל כל הכרעה שהתקבלה על פי כללי המשחק הדמוקרטיים כמחייבת את כל האזרחים בכל מקרה – או שלכל פרט, הרואה סתירה בין החוק לבין מצפונו האישי, יש זכות לנהוג לפי צו מצפונו?** אם ננהג לפי האפשרות הראשונה, אנו מעניקים מעמד אבסולוטי לכל הכרעה חוקית, יהיו תכניה אשר יהיו; ואם, לעומת זאת, נבחר בשנייה, מסקנתה הסופית עלולה (אף כי אינה חייבת) להיות: 'איש הישר בעיניו יעשה', ובלבד שיוכל להסמיך את עמדותיו ומעשיו אל צו מצפונו. נוסף על דבריו של קינג, המנמקים את מעשיו ומגדירים את גבול הציות שלו, כדאי לתת את הדעת לעניין עקרוני נוסף: למעשה יכול היה קינג לטעון, כי מיעוט של לבנים במדינות הדרום של ארצות הברית מנצל את הכוח הניתן למדינות במבנה הפדרלי לשם הפרת עקרונות היסוד של הדמוקרטיה עצמה. למעשה, **הם** אלה שפועלים נגד 'דעת הרוב האמריקני', ואף 'השכילו' לעשות זאת תוך שימוש מעוות – ולעתים אף אלים – בכללי המשחק הדמוקרטיים. האם חייב בית המשפט העליון לתמוך אוטומטית בכל חוק שהתקבל במדינות – אף אם הוא פוגע בזכויות – רק משום שהוא התקבל בדרך תקינה פורמלית? **בדיוק נגד**

האפשרות של עיוות כזה נוצר תיקון 14! בהצגה כזו של הדברים קינג אינו דוגמה לאי־ציות לדעת הרוב אלא אולי להפך – הוא יצא במחאה נמרצת נגד מיעוט, שניצל את יכולתו לתמרן את החוקים במדינות מסוימות לשלילת זכויות השחורים שם.⁸

הערה: העמדה המוסרית שנקט קינג היא בעצמה כלי במאבק הכוח, והוא ידע זאת. יש להיזהר מהצגת הכוח והמוסר כאילו הם בדיכוטומיה מוחלטת זה מזה!

רפורמה או מהפכה – איזו טקטיקה תישא פרות באופן מועיל יותר? הדיון הבא עולה מדברי קינג, אך ניתן לקיימו גם בשילוב הרעיונות של 'הכוח השחור' (ראו בהמשך). כאן אנו עשויים לעסוק בדילמה הקלאסית של בחירת טקטיקה לשינוי: רפורמה או מהפכה? חלק מדובריו ומנהיגיו של ציבור האפרו־אמריקנים היו חשודים במגמות מהפכניות (ניתן לשמוע זאת בדברי קרמיקל), וההתפרעויות הקשות נחשדו כפתיח למרד. ואולם – זהירות! האומנם מהפכנים לפנינו? יש טוענים שלאפרו־אמריקנים, כמיעוט, לא היתה יומרה למרוד ולהשתלט על המדינה, ולשנות את הממשל מיסודו; כוונתם היתה רק לדרוש מהממשל (אף כי בתקיפות) להעניק להם את הזכויות המגיעות להם.

המעוניינים בדיון מושגי יוכלו להיעזר בדברים הבאים: הרווח בכל שיטה הוא מחירה בעיני נאמני השיטה המתנגדת לה. יתרונה של דרך הרפורמה הוא בכך שהיא משיגה דברים לאט, תוך חשיבה ושיקול דעת, תהליך שעשוי להקנות להישגיה יציבות ואורך ימים. בעיני תומכי המהפכה, זה בדיוק החיסרון הגדול: דרך זו אורכת זמן ואף פעם לא תגיע לטוטליות. כלומר, ההליכה צעד־צעד תמיד תשאיר בחוץ קבוצות מסוימות שלא ייהנו מכל הזכויות, ויאלצו להסתפק בהבטחות עתידיות על כך שבהמשך הדרך יקבלו את המגיע להם. ואולם חסרונה הגדול של שיטת המהפכה היא בדיוק במקום זה, של הטוטליות. המהפכה הופכת את האלימות ללגיטימית ('המטרה מקדשת את האמצעים', 'הכול או לא כלום'), וניתן להטיל סימן שאלה גדול על היכולת המעשית (היומרתית) לשנות את המצב מן השורש (באופן רדיקלי). לרוב יהיה זה במחיר

8 דברים אלה מתבססים על המאמר של אבינרי (ראו להלן ברשימת הקריאה).

היציבות, מה שעלול לערער בסופו של דבר את ההישגים. ועוד, השיטות הרדיקליות נוטות, במצבים קיצוניים, לפסול ולדרוך על זכויותיהם של מי שבעבר רמסו את המתקוממים. סימנים לכך אפשר למצוא בקבוצות של שחורים קיצונים, הדורשים הפרדה בטענות עליונות שונות (עמדות שני הקצוות המנוגדים מתלכדות כביכול), ובכך הם מאמצים את עקרונות העמדה הגזענית.

יש להצטייד בעובדות מתחום תולדות יחסי הגזעים בארצות הברית. למשל, רק לאחר כמה שנים של מהומות קשות, כמתואר בספר לתלמיד, החליט הנשיא להקים ועדת חקירה בנושא האלימות וסיבותיה. האם זה היה עשוי לקרות כתוצאה המחאה הבלתי-אלימה שהנהיג קינג? ספק.

הרלוונטיות של הדיון לתלמידים: ראשית, הרלוונטיות היא בדמיון שיש בין סיפור מאבק זה לבין סיפור מאבקן של קבוצות מקופחות בחברה הישראלית. ברמה כללית יותר, הדיון רלוונטי לכל התלבטות על מדיניות פעולה במאבק ציבורי – גם זה הקרוב לחיי היום-יום של התלמידים, כמו למשל בחיי בית הספר. ולבסוף, אפשר למתוח קווי דמיון אל התלבטויות שעושה כל אדם הבא לדרוש את זכויותיו – בפני פקיד הרשויות (האם כדאי 'להפוך שולחנות?') או אפילו בפני בעל סמכות קרוב יותר (הורים, מורים, חברי ועד התלמידים הקובעים את צביון מסיבת הסיום וכדומה).

התפתחות ושינוי בתוך תנועות החופש

בתוך תנועות החופש ובין הפעילים במהלך שנות השישים עמדו במחלוקת מספר שאלות (עמ' 93): אינטגרציה או בידול – מה המטרה? האם נכון יותר לשאוף אל חברה 'עיוורת צבעים', המתייחסת לכל פרט כאינדיווידואל וגם דורשת ממנו לפעול ולהתקדם כפרט, או להפך, לעודד את הקבוצות השונות לפתח חיי קבוצה (ולשים לב לצבע, למשל שחורים יחיו עם שחורים, או – שחורים יזכו בהעדפה מתקנת) ולמדוד את ההישגים של הקבוצה?

בהקשר זה כדאי לציין, שהנאום 'יש לי חלום' של קינג פנה אל הערכים הליברליים הקלאסיים. הוא מצטט את הצהרת העצמאות ומבקש שוויון זכויות לפרט. מזה נגזרה הדרישה לאפשר לכל אזרח להתפתח כיכולתו, כמיטב כישוריו וחריצותו, ולמעשה לבסס את התקדמותו כאינדיווידואל. בשנים מאוחרות יותר הגיעו רבים למסקנה, שדרישה זו לא היתה מעשית ואולי אף לא רצויה לחברה (ראו דברי קרמייקל). רבים ביקרו גם את

מנהיגותו המתונה של קינג ודרשו להשתמש בכוחה של הקבוצה – קבוצת השחורים – על מנת לקדם את מצבם.

קינג ביקש להשיג שוויון זכויות וקיווה שבעקבותיו יושגו השתלבות ואינטגרציה של היחיד, שיאפשרו חיים משותפים בין לבנים ושחורים. בתנועתו היו פעילים לבנים רבים, חלקם מסורים מאוד למטרה, ומהם היו שאף הוכיחו את מסירותם בחזית המסוכנת של הדרום המאיים. במהלך העשור נשמעו יותר ויותר קולות בתנועה שביקשו לשלוח את הפעילים הלבנים לעבודה קהילתית בקבוצות חלשות רק באוכלוסיית הלבנים, ואף היו שדרשו לסלק אותם לחלוטין מחברות בארגונים (דבר שקרה לבסוף). התפיסה החדשה בתנועת החופש של השחורים היתה לכיוון בידול – ולא לאינטגרציה. כן היו מספר מנהיגים שחורים שהיו מקורבים אל קבוצות קומוניסטיות, טרוצקיסטיות ועוד. אלה הביאו אתם רטוריקה מהפכנית ואולי אף רצון להוביל את המחאה לכיוון מהפכני, שהורגש בסוף שנות השישים ולא ברור עד כמה הצליחו קיצונים אלה להשפיע בכיוון המהפכני. יש מי שחושבים שעמדה זו נותרה בשוליים).

מידת האמון בממשל הפדרלי: בתחילת שנות השישים יכול היה קינג להסתמך בכל נושא קידום הזכויות על תמיכת הממשל המרכזי, בניגוד לממשלי מדינות 'הדרום העמוק'. ואולם במהלך העשור אירעו כמה וכמה מקרי רצח ואלימות נגד פעילי זכויות האדם במדינות דרומיות, שלא טופלו ע"י הרשויות המדינתיות שהיו מופקדות על בטחון הפנים. בכך לא היה משום הפתעה, אבל כשהתברר שגם הרשויות הפדרליות חסרות אונים מול אלימות זו, נוצר אבדן אמון, שהצית (ביחד עם גורמים נוספים) את התפשטות ההתפרעויות המתוארות בפרק.

הצעה להפעלה בסימולציה: אפשר לחלק תפקידים בתוך קהילת השחורים בנקודת זמן נתונה (למשל אחרי ניסיון הרצח של מרדיט), ולפתוח בדיון שבמוקדו החלטה על מדיניות וקביעת הטקטיקה – מה הם היעדים הנכונים לנו עתה, אחרי השגת חוקי שוויון הזכויות? ומהי הדרך הנכונה להשגתם? אפשר להציג את עמדת קינג מול עמדת קרמייקל, ואפשר להוסיף עמדת ביניים או עמדת קצה אחרת. כל קבוצה תצטרך לייצר 'נייר עמדה' המכיל: (א) את תיאור הבעיה; (ב) את החלופות המוצעות לפתרונה (ואת היתרונות והחסרונות של כל אחת מהן); (ג) את ההמלצה של הקבוצה, ונימוק משכנע מדוע היא הדרך המועדפת.

העמדה הרדיקלית תוקפת

יש מי שמפרשים את מצב השחורים, אפילו היום, כנובע עדיין מדיכוי גזעני מכיוון ורע לב (ועל גבול הקונספירציה) של לבנים, החוששים מאבדן ההגמוניה שבידם. אלה טוענים כי אפילו מה שנראה כהתקדמות, איננו אלא מכניזם לשימור הדיכוי. למשל, העובדה שרוב ההתקדמות בשכר חלה אצל אותו שלישי מן האפרו־אמריקנים שהוא למעשה החזק כלכלית, איננה מעידה אלא על כך שהשחורים מתקדמים בשני מסלולים מנוגדים: החזקים מתחזקים יותר ואילו העניים לכודים במעגל נורא וחסר סיכוי של עוני מנוול ושל ניכור, ונחלשים יותר. כל זה נעשה במכוון ועל מנת שחלק מן הקהילייה השחורה (שהצליח) יהיה נאמן לסדר הקיים וירצה בהמשכתו. בעצם קיומם עוזרים השחורים 'שהצליחו' לשמר את המיתוס של האפשרות להשתלבות, והוא שבולם את ההמונים מלמרוד ומשאר אותם בעמדת המתנה לדבר שלעולם לא יקרה. גם מדיניות הרווחה מתפרשת באופן דומה: מטרתה האמיתית אינה שילוב הנזקקים בחברה אלא הנצחת הדיכוי. הדבר נעשה על ידי אספקת קצבאות מינימליות, אשר ניתן לעצור אותן בכל רגע (אם למשל הנזקק 'לא יתנהג יפה'), ועל ידי השפלה ובידוד של הנזקקים. התוצאה היא תלות נמשכת של השכבה הנמוכה בממסד, המשך חוסר האונים שלה, והבטחת שקט מצד העניים. הממסד גם אינו מעוניין לחסל את תופעת הגזענות, שכן הוא מבין שניתן לנצל אותה כדי לשלוט.

לתשומת לב: יש להיזהר משחיטת פרה קדושה – קרי, האמון הבסיסי במערכות חברתיות – עוד לפני שהיא קיימת בציבור התלמידים. ייתכן שכיתתכם (או אתם) לא מתאימים לדיון זה. מצד שני, באוירה הצינית שבה אנו חיים אולי דווקא כדאי להביא גישה 'חתרנית' זו בפני הכיתה ולדון בה. בכל מקרה מומלץ לעמוד גם על נקודות החולשה שלה. מדובר בהשקפת עולם הרואה בכל כוח גורם בעל כוונות רעות וזדוניות, ובזה אפשר להטיל ספק. וכן, מי שכל כך חושד בבעלי הסמכות, אך מבקש להקים קהילה מועצמת של החלשים, מזמין אותם בעצמם להקים מערכת של שליטה, אף כי פנימית. מי ערב לכך שזו לא תתפתח להיות דכאנית, אולי לא פחות מאשר מערכת השליטה של הלבנים על השחורים?

קישור בין פרקים: מעמד השחורים בחברה האמריקנית מתקשר לפרק הקודם על גיבוש האומה. ניתן להשתמש במונחים שהתלמידים כבר מכירים: הטמעה או פלורליזם. מה עשויה לתרום ההשקפה, המעודדת חיי

קהילה נפרדים, לרווחתם של השחורים? במה מיוחד מצבם של השחורים מכל הקהילות האתניות האחרות? שאלת מעמד השחורים יכולה לעלות שוב בפרק הבא, על הכלכלה, ואפשר יהיה לנסות לברר שם, האם החלום האמריקני של קידום כלכלי ומוביליות (ניעות) חברתית נעצר במחסום הגזע? פרק זה יעלה גם את שאלת מדינת הרווחה, ואפשר יהיה לתהות למה קבוצות אתניות של מהגרים חדשים, הנמצאות בתחתית הסולם, עוקפות תמיד את העשירון התחתון של אפרו־אמריקנים ומצליחות להתרומם מעל לקבוצה חלשה זו.

נספח: האומנם השתפר מעמד השחורים לקראת ראשית המאה ה־21?

רבים בארצות הברית עסוקים בשאלה, מה באמת השתנה במצבם של האפרו־אמריקנים מאז מלחמת העולם השנייה? **תרגיל:** נסו לתת תשובה על סמך הנתונים הסטטיסטיים שלפניכם, ונמקו את מסקנותיכם.

הכנסה שנתית ממוצעת למשפחה, לפי גזע ולפי סוג המשפחה

בדולרים (מחושב על בסיס ערך הדולר ב־2001)

שנה	כל המשפחות	משפחות לבנות	משפחות שחורות	כלל המשפחות עם בני זוג נשואים	משפחות עם רעיות עובדות	משפחות חד־הוריות שאישה בראשן
1950	20,668	21,452	11,638	21,458	24,927	11,968
1960	28,464	29,553	16,359	29,746	34,947	15,032
1970	38,954	40,411	24,789	41,516	48,465	20,107
1980	42,776	44,569	25,788	47,086	54,691	21,177
1990	46,429	48,480	28,135	52,394	61,432	22,237
2000	52,310	54,742	35,146	60,836	71,402	26,514

תמותת תינוקות (מתחת לגיל שנה), לפי גזע

מספר מקרי המוות לכל 1000 לידות של תינוקות חיים

2000	1999	1998	1997	1995	1990	1980	2001
6.8	6.9	7.1	7.2	7.6	9.2	12.6	תמותת תינוקות באוכלוסייה הכללית
5.7	5.7	5.8	6.0	6.3	7.6	10.9	לבנים לא-לבנים:
11.3	11.4	11.9	11.9	12.6	15.5	20.2	שחורים ואחרים
14.0	14.1	14.6	14.3	15.1	18.0	22.2	שחורים

השכלה, לפי גזע (באחוזים)

שחורים	לבנים	שך הכול באוכלוסייה ⁹	שנה
א. בוגרי תיכון או יותר ¹⁰			
20.1	43.2	41.1	1960
31.4	54.5	52.3	1970
51.2	68.8	66.5	1980
66.2	79.1	77.6	1990
78.5	84.9	84.1	2000
80.0	85.1	84.6	2003
ב. בוגרי קולג' או יותר ¹¹			
3.1	8.1	7.7	1960
4.4	11.3	10.7	1970
8.4	17.1	16.2	1980
11.3	22.0	21.3	1990
16.5	26.1	25.6	2000
17.3	27.6	27.2	2003

9 כולל גזעים אחרים שלא פורטו בנפרד.

10 מאז 1990, השלמת ארבע שנים או יותר בבית ספר תיכון.

11 מאז 1990, השלמת ארבע שנים או יותר בקולג' (ולאו דווקא השגת תואר).

שיעורי אבטלה באחוזים, על פי גזע (מגיל 16 ומעלה)

שנה	שחורים	לבנים
1972	10.4	5.1
1980	14.3	6.3
1990	11.4	4.8
2000	7.6	3.5
2004	10.4	4.8

שאלה לדריכת הנושא: ב־2 באפריל 1978 ציטט ה'ניו-יורק טיימס' את אחד ממנהיגי השחורים: 'מה התועלת במושב בקדמת האוטובוס אם אין לך כסף לקנות את כרטיס הנסיעה בו?'

טיפול בסטיסטיקה עשוי להרתיע, אך הוא גם יכול לפתוח דיון פורה ולשחרר מחסומים. להלן הצעה לטיפול במיומנות:

שלב א: אתם חוקרים ומונחת לפניכם השאלה שבכותרת הנספח. איך אתם ניגשים אליה? ערכו רשימת שאלות שאתם מבקשים לברר, כדי להגיע בעזרתן למסקנות. דוגמאות אפשריות: מה השתנה באחוזי השתתפות בבחירות, בשיעור בוגרי חינוך גבוה, במצב הבריאות, בשיעורי ההכנסה.

שלב ב: למה שאלתם את השאלות האלה, ומה ביקשתם להשיג בעזרתן? אילו השערות יש בידכם? האומנם הן עשויות לספק כיוון אמין?

סטיסטיקה היא כלי שעלול להטעות. לדוגמה, אם ממוצע השכר נשאר דומה, האם זה מעיד שלא קרה דבר? לא בהכרח, ייתכן שקרה הרבה! למשל, ייתכן שחלה הקצנה של הפערים: רבים מרוויחים היום יותר, אך רבים גם מרוויחים פחות, מה שמשאיר את הממוצע במקומו. את זה הלוח לא יוכל לשקף. ועוד, האם ממוצע השכר הוא נתון מספיק? היום טוענים לחשיבותו של נתון אחר – סך כל ההכנסות לאדם בוגר במהלך כל שנות עבודתו. נתון כזה יכסה 'פער' משמעותי במידע – כי הוא מודד כמה אדם עבד בפועל לאורך השנים וייתכן שהוא יגלה משהו, שלוח הבודק שכר ממוצע ברגע נתון לא יכול לגלות. למשל, יכולת עמידה בתקופות של שפל כלכלי.

שלב ג: על אילו ציפיות והנחות יסוד מעידות שאלותיכם? לדוגמה: מה

ייחשב 'הצלחה' – האם יש למדוד את התקדמות השחורים לאורך זמן ביחס לעצמם, או גם ביחס ללבנים (כשהערך החשוב הוא שוויון), ולמה? מהו היעד – האם שוויון הזדמנויות (ואז מספיק להגיע למצב שבו בשתי הקבוצות יש אחוז דומה של בוגרי אקדמיה, למשל), או – שוויון בתוצאות, כלומר בתנאי החיים כפי שהם בפועל (זה ידרוש דמיון מספיק בשיעורי ההכנסה, תוחלת חיים, רמת דיור וכו')? האם יש חשיבות לקצב השינויים? (אולי קצב גבוה יותר אינו ריאלי או אינו בריא? ואולי הקצב אינו מספיק?). האם נכון להסתפק בצמצום הפערים בין שחורים ללבנים או שיש להגיע לשוויון? ובכלל – מי אמר שיש לשאוף להגיע לשיעורים שקיימים בחברה הלבנה, שאולי מתנהלת בעצמה באופנים לא נאותים ובתוכה פערים גדולים? האם היא צריכה להיות אובייקט לחיקוי?

אפשר לעמת הנחה זו של הסטטיסטיקה עם דברי קרמייקל, שביקר את המטרה שהוצבה בפני השחורים – להישאב אל המעמד הבינוני. קרמייקל כלל לא הסכים עם מטרותיו של מי ששואל: 'עד כמה השתפר מעמד השחורים', והמביא נתונים המעידים על הצלחתם לחדור למעמד זה.

לאחר פתיחה כזו ייתכן שהתלמידים יוכלו, בעבודה עצמית, לנסות להגיע למסקנות בעזרת הלוחות שניתנים כאן. לחילופין, ניתן לשלב בדיון התיאורטי את הנתונים הקונקרטיים. חשוב להדגיש, שיש להיזהר מהסקת מסקנות על סמך נתונים מעטים. (מטרת דיון זה היא גם ההיכרות עם תחום הסטטיסטיקה והבנת מגבלותיו והנחות היסוד שלו). כדאי לחפש עם התלמידים הסברים **אחדים** אפשריים לכל תופעה. לדוגמה: אם השכר הממוצע של לבנים גבוה משל שחורים, על מה זה עשוי להצביע? תשובות אפשריות: (א) על הבדל באחוז המובטלים; (ב) על הבדל ברמת המשרות; (ג) על פערים מפלים בגובה השכר בין לבן ושחור המועסקים בתפקיד זהה. כדאי לבדוק התאמה בין המידע שהלוחות מספקים לבין נתונים נוספים שהמורים יכולים לספק. למשל בשאלה, כיצד באה לביטוי בלוחות החדירה הגדולה של שחורים אל המעמד הבינוני מאז שנות השישים?

שאלות לדיון

- מה לדעתכם עשוי להיחשב בעיני מנהיגי השחורים כהצלחה, ואיך הייתם מציעים למדוד זאת? (לדוגמה: שאיפה לריבוד סוציו-אקונומי זהה ללבנים והתפלגות זהה של מקצועות ותעסוקה).

2. האם יש למדוד את מצבה של קבוצת השחורים לאורך זמן, ולהיות מרוצים כאשר מוצאים שהמצב השתפר? או שיש לדרוש במפגיע את צמצום הפער בינה לבין הלבנים?
3. אילו מסקנות מתבקשות מתוך הנתונים ומה עשוי להיות מטעה בהן?
4. לפנינו נתונים של מחקר כמותני. אילו שאלות עשוי מחקר איכותני לשאול, ומה הסיכוי שיסיק מסקנות הפוכות? אפשר לבקש מהתלמידים לחבר שאלון לראיון ושיחה דמיוניים עם אפרו-אמריקנים ש'עלו במדגם'. שאלות אפשריות הן, למשל, האם ובאיזה אופן אתה ממשיך להרגיש אפליה או קיפוח? האם אתה מרגיש שחלו שינויים מאז שנחקקו חוקי השוויון האזרחי? אילו הם? אל מי אתה מקושר בחיי קהילה (שחורים? לבנים?), ואיך זה מקדם או מסיג את מעמדך? הערה: חשוב לעגן את הסימולציה בזמן ומקום.

לקריאה

שלמה אבינרי, 'ציות ודמוקרטיה', בתוך יהושע ויינשטיין (עורך), **אי-ציות ודמוקרטיה**, שלם, ירושלים תשנ"ט (על מאבקו של קינג).
 ארנון גוטפלד, 'פסיקת "בראון נגד מועצת החינוך של טופיקה" ומקומה בהיסטוריה האמריקנית', בתוך דניאל גוטווין ומנחם מאוטנר (עורכים), **משפט והיסטוריה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ט.
 חגי הורוביץ, 'חוקה, דמוקרטיה וגזענות', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **הדמוקרטיה האמריקנית: הממשי, המדומה והכוזב**, זמורה ביתן, תל אביב 2002, עמ' 48.

בת'עמי צוקר, 'מאבק לשוויון: דרכו של השחור מן החוק המשעבד אל החוקה המשחררת', בתוך **בעקבות קולומבוס: אמריקה 1492-1992**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, עמ' 425-440.

Stephen Burman, *The Black Progress Question*, Sage Series, London 1995.

Thomas R. Frazier (ed.), *Afro-American History: Primary Sources*, 1970.
 נתונים סטטיסטיים באתר ממשלת ארצות הברית - www.census.gov.

ספרות יפה

הרפר לי, **אל תגע בזמיר**, הוצאת עם עובד.
טוני מוריסון, **חמדת**.

קולנוע

לאדוני באהבה, ג'יימס קלאוול, 1967.
לזכור את הטיטנים, יכין בועז, 2000.
מות הזמיר (עיבוד קולנועי לספר 'אל תגע בזמיר'), רוברט מוליגן, 1962.
מיסיסיפי בוערת, אלן פרקר, ארצות הברית 1988 (מבקש לתאר את 'קיץ החירות' של 1964. ביקורת על מסרי הסרט ניתן לקרוא ב'קולנוע וזיכרון', עמ' 28–29).
מלקולם X, ספייק לי, 1992.
נחש מי בא לסעוד, סטנלי קריימר, 1967.

פרק 9**ליברליזם בצל אימפריאליזם****'ציד המכשפות' – מסע נגד חתרנות קומוניסטית מבית**

מוקדים אפשריים: (1) כיצד קרה שמדינה דמוקרטית, שחרתה על דגלה את עקרונות חופש הדעה והביטוי, יצאה למסע של דיכוי אידיאולוגי ופעלה במודע להאחדה רעיונית בקרב תושביה? (2) באילו סיטואציות עלול ציבור (שפוי בדרך כלל) לסטות מעקרונותיו ולהאשים בנושא מסוים – בלי חיפוש מדוקדק אחר האמת – אפילו חפים מפשע (ומה ניתן ללמוד מזה על האווירה והלוחך הרוחות בחברה האמריקנית)? (3) אילו גורמים בחברה האמריקנית היו עשויים להזין את 'ציד המכשפות' ולהרוויח ממנו, ואילו מנגנונים יכלו לבלום את התופעה?
ציד המכשפות באירופה של ראשית העת החדשה נתן את השם לתופעה, שיש לה גילויים אחדים בהיסטוריה. למשל עלילות הדם נגד יהודים החל

במאה ה-12 ועד למאה ה-20; שלטון האימים של רובספייר בצרפת; הטיהורים שערך סטלין בברית המועצות (ועוד).

לצד הייחוד של כל אחד מאלה, יש להם כמה קווים כלליים משותפים, שעשויים לשמש תשתית להסבר פסיכולוגיסטי: ציבור זה או אחר שמשוכנע בפשע מסוים, הנתפס כמאיים באופן קיומי על אושיות החברה, חייב להצביע על 'אשמים', שכן רק כך יירגע ויקבל תחושה ש'מישהו עושה סדר ושולט בעניינים'. הצורך הזה עשוי להיות כה חזק, עד כי החברה תאפשר את קיומו של הליך שאינו 'משפטי', ושמטרתו אינה חיפוש אחר העובדות והאמת אלא אישוש – ולו מאולץ – לפחדים ולאשמה. לתופעה הזאת יש כמה מנגנוני פעילות אופייניים, כמו ניסוח מעורפל ולא קונקרטי של האשמה, הכפשות בוטות וחסרות בסיס, הלשנות וכך יכול החשוד לטהר את עצמו) וחיסול חשבונות, ובמקרים קיצוניים – הוצאת הודאות מחשודים בדרכים אלימות. טיפוח הודאות פומביות בחטא ו'חזרה בתשובה' מגבירים את תחושת הצדק של הקונצנזוס – ומנגד, התעקשותם של יחידים הדבקים בדרכם ואמונתם מערערת על האמת המוחלטת של הרוב, ולכן נלחמים באותם יחידים בנשק כבד, עד כדי 'חיסול פולחני'.

רוב הדוגמאות שהוזכרו למעלה צמחו בחברות שלא היו מחויבות באופן עמוק לזכויות אדם בניגוד למקרה של ארצות הברית. ובכל זאת, אם נשווה את ההתנהלות, נגלה דמיון בין התופעות (אף כי בארצות הברית אופיין היה 'רד' הרבה יותר, ועל כל פנים בסופו של דבר סולק הגורם שנתפס כראשי בעניין: הסנטור מקארתי). בחברה שוחרת חופש הפומביות היא חרב פיפיות; היא היתה נשק בידי מקארתי, אך גם הביאה לנפילתו. כך מתברר שגם חברה שוחרת זכויות אדם אינה מחוסנת, והיא עלולה להתעלם מכללים מסוימים כאשר היא מרגישה מאוימת. מאילו כללים התעלמה המערכת האמריקנית?

1. הפרדת רשויות – הרשות המחוקקת הפכה להיות שופטת של יחידים. אמנם יש לה סמכות לחקור את ביצועי הרשויות האחרות, אך היא הובילה את החקירות לזירה הפרטית של השקפות העולם של יחידים.
2. החשודים שנחקרו כך לא קיבלו את זכויותיהם ואת הערבויות המקובלות בבתי המשפט (דיני ראיות, הזכות להתעמת עם המתלונן, סנגוריה, שמירה על כבוד הנאשם ופרטיותו, העיקרון שכל אדם הוא זכאי כל עוד לא הוכחה אשמתו, ועוד).

3. הוועדה לא חקרה פשעים פליליים המוגדרים ומפורטים בחוק, אלא משהו מעורפל מאוד: 'פעילויות לא אמריקניות'. זה אפשר חטטנות תוקפנית בתחום אמונות ודעות, בדרך מנוגדת לחלוטין לעקרון חופש הדעה הליברלי.

4. התהליך הפדרלי של בדיקת הנאמנות של פקידי הממשלה חרץ את גורל החשודים, שכן הם לא יכלו לקבל עבודה בשום מסגרת לאחר שהוכרו כ'לא נאמנים למדינה'. הדבר נעשה בהליך שאינו שומר על זכויות יסוד, כלומר ללא האלמנטים הבאים: הליך משפטי אובייקטיבי, בית משפט עצמאי שאינו תלוי ברשות המבצעת, דיון בפני חבר מושבעים, כתב אישום מפורט וקונקרטי, עדויות על פי דיני הראיות, משפט פומבי והנחת היסוד בדבר חפותו הבסיסית של כל חשוד (כל עוד לא הוכח אחרת).

עד כמה היה הפחד מריגול רציונלי ומבוסס? אף כי אנו מתרשמים כי הפחד היה אי־רציונלי (ואת זה אנו מנסים להבין), יש להיזהר ממסקנות חפוזות – לפעמים רחשי הלב האלה הם בבחינת אינסטינקט בריא של הגנה עצמית, ולפעמים הם נפילה לפרנויה מטורפת חסרת בסיס של ממש. משטר שוחר זכויות אמור לדעת לשים את הגבולות בכל אחד מן המצבים. פעילות השלטונות באותה עת חרגה הרבה מעבר לחיפוש אחר מרגלים. היא חיפשה מרגלים בפוטנציה, מי שעוד לא פשעו ולכן גם אי־אפשר להוכיח נגדם דבר. מעבר לכך, היא ביקשה לתקן את החברה האמריקנית ולהפוך אותה ללכידה ואחידה בהשקפותיה ואורח חייה. זה ניזון מפחדים עמוקים (ולא רק מפני פצצת האטום). את הפחדים הזינו שינויים מרחיקי לכת בתחום החברה והתרבות, שאמריקנים רבים לא יכלו לעכלם.

לדיון: יש טוענים שאנשים פשוטים כללו במונח 'קומוניסט' רשימה ארוכה של תופעות 'מפחידות': אתאיזם, השכלה גבוהה, חופש מיני, מבטא זר, דרישה לזכויות אזרחיות מופלגות, וכל מה שנתפס כמאיים על המוסר המקובל ועל הממסד המסורתי (ואילו מניעים לא ענייניים של מקארתי משתקפים בקטע שהובא מנאומו, וכיצד הם עשויים לתמוך בטענה זו?). כאן ניתן לערוך חיבור אל ידע קודם: ביחידה 1 למדנו על אודות שנאת הזרים, והפחדים שעוררו. לאחר כל אחת משתי מלחמות העולם התפרץ פחד היסטרי מדעות חריגות, והוא בא לביטוי בפעולות של דיכוי חוקי (כגון חוק היובש, 1920), ובדיכוי לא חוקי (כמו גידול עצום של הקו־קלוקס־קלאן, עד לחמישה מיליון חברים באמצע שנות העשרים). חוסר הסובלנות

הרקיע שחקים בניסיון לסלק בעלי דעות והשקפות שנחשבו לסטייה, וזה הקשר בין פחדים אלה לבין הסכנה האדומה והמקארתיזם. אירועים נוספים שאפשר להכליל ברשימת חוסר הסובלנות היו: (א) ההוצאה להורג של סאקו וונצטי, שמשפטם התנהל באופן תמוה והשקפת עולמם (האנרכיסטית) היתה גורם כבד משקל בשיקולי המושבעים והשופטים, ששלחו אותם למוות בעוון רצח (1927); (ב) העמדת מורה לדין, על ידי מדינת טנסי ב-1925, על שלימד את תורת האבולוציה של דרווין.

שאלות על החלון (עונש המוות)

1. באילו מן העובדות שדווחו כאן משתקפת התחשבות מוסדות הממשל בדעת הקהל בארצות הברית?
2. כיצד ניתן להסביר את הפער שבין עמדת בית המשפט העליון לעמדת הציבור בשנות השבעים, ומדוע התעקש בית המשפט על דעתו ב-1972? נסו לנסח את נימוקי השופטים שאסרו על עונש המוות – מה הם היו עשויים לענות למי שהתקיף אותם על שפסקו בניגוד לדעת הקהל בסקרים?

לקריאה

קולקה, עמ' 503–518.

קולנוע

לילה טוב ובהצלחה, 2006 – מתאר את פרשת מקארתי מנקודת ראותה של התקשורת. זה היה המקרה הראשון שבו הטלוויזיה הפילה נבחר ציבור, אף אם עדיין לא במודעות מלאה. הטלוויזיה חשפה את הגיחוך שבדמותו ובמעשיו לעין כול. אפשר לקיים דיון על האתיקה של התקשורת ותפקידה, והמחיר שמשלמים על כך הגורמים השונים.

פרשת ווטרגייט

מוקד: כיצד עשויות הרשויות השונות לבלום את התעצמות היתר של נשיא, במיוחד לנוכח התירוץ של הכרח ביטחוני? ובאיזה מחיר?

יש החושבים שניקסון הביא על עצמו את סופו. הוא שאף לשליטה אדירה במערכת הפוליטית, שאם לא כן מדוע שתל מכשירי האזנה במטה המפלגה היריבה, מצבו הרי היה טוב והוא עמד לנצח בבחירות? כאמור, יש החושבים שהוא רצה יותר ויותר, שהוא שאף לנצח בהפרש שעוד לא היה כמוהו, ובכך קיוה לקבל יד חופשית לנהל את ענייני המדינה. ועוד, הוא יכול היה להשמיד את הקלטות של הבית הלבן ברגע שנודע על קיומן, אבל הוא לא עשה כן, אולי מעודף ביטחון. נראה שהוא האמין כי היוקרה והעוצמה של מוסד הנשיאות יעמדו לו, ולא יאפשרו חקירה מצד הרשויות האחרות. להבנת התעצמות כוחו של הנשיא, והקשר של התעצמות זו עם המלחמה הקרה, קראו במדריך ליחידה 4, פרק 23.

קולנוע

כל אנשי הנשיא, אלן ג' פאקולה, 1976 – סיפורם של שני העיתונאים שחשפו את פרשת ווטרגייט.

יחידה 3: התפתחותה הכלכלית של ארצות הברית

יחידה זו מתארת ומסבירה את הצמיחה חסרת התקדים של המשק האמריקני, ועומדת גם על המחיר שהיא גבתה. נעסוק במעבר שהתחולל בארצות הברית מחברה אגרארית לחברה מתועשת. בתוך כך יוסברו תהליכים בסיסיים בכלכלה, ותובן התועלת שבפיתוחים ושכלולים (טכנולוגיים, תעשייתיים, ומוסדיים) בהקשר האמריקני. נברר את מדיניות הממשל ואת ההתנהלות הפוליטית המגיבה לכלכלה ואף מובילה אותה. נבדוק לאורך זמן, בכמה צמתים חשובים שנבחרו, את ההתפתחות והשינוי באתוס המוביליות הכלכלית. יהיה מקום גם לשיפוט ערכי מן הצד, אחרי שהדברים ייבחנו 'מבפנים', מנקודת מבטם של בני הזמן.

הצעות למוקדי-על

1. בזכות מה התפתחה בארצות הברית כלכלה כה חזקה, שהביאה אותה למעמד של מעצמה כלכלית מספר אחת בעולם במאה העשרים?
2. מעלותיו ומחיריו של הקפיטליזם – האם נכון להניח לכלכלה להתרחש מאליה, או שיש להפעיל מעורבות של הממשל להסדרתה? (מה מחירה של כל שיטה?). שאלה זו תישאל מבחינת התועלת (איזו מן הדרכים תגביר את השגשוג?) וגם מן הזווית הערכית (קפיטליזם דורסני או קפיטליזם הוגן?).
3. ממשל פסיבי ומינימליסטי או ממשל פעלתן – מה הסיכוי והסיכון בכל אפשרות? אילו ערכים עשויה כל אפשרות לייצג, וכיצד?
4. ערכים מתנגשים: היוכלו חירות ושוויון לדור יחדיו? (ומה השפעת התיעוש על היחס ביניהם?).
5. אילו תמורות חלו לאורך ההיסטוריה האמריקנית בתפיסת ערך החירות (ובהבנת הקפיטליזם) וביישומו של ערך זה בשדה הכלכלה, וכיצד התחוללו שינויים אלה?
6. אילו קשרים התקיימו, במהלך עשרות שנים, בין המציאות ובין האתוס האמריקני? כיצד הזינו זה את זה, וכיצד היו לעתים מנוכרים האחד לשני? אילו התפתחויות ושינויים חלו באתוס עצמו?

הצעה לארגון ההוראה של היחידה

1. **החזון האגרארי** – איזה פוטנציאל כלכלי מונח בבסיס האתוס והחלום האמריקני (קרברק)? מהו האופי הכלכלי של החברה הראויה (ג'פרסון – איזו דיכוטומיה מצטיירת מדבריו בין חקלאות לתעשייה)? (2 שיעורים).

2. העידן המוזהב

- הקדמה: מהו תיעוש, ובמה שיפר התיעוש את דרכי הייצור?
- עליית העסקים הגדולים – אילו נתונים עשויים להסביר את הצמיחה הכלכלית המרשימה אחרי מלחמת האזרחים? (שיעור אחד).
- אילו יתרונות העניקו החידושים המבניים, וכיצד הובילו לצמיחה הגדולה? (2 שיעורים).
- חיי הפועלים: כיצד צמח מעמד מדוכא ומנוצל דווקא בחברה שוחרת חירות ושוויון? (2 שיעורים).
- הערכת הקפיטליזם: כיצד הוביל האתוס והחלום אל קפיטליזם דורסני? ובמילים אחרות: האם צריכה החברה לעשות מאמץ לגשר על פני הפערים שנתגלעו בין חלקיה, או שנכון להניח לחלשים ליפול? (2 שיעורים).
- קשרי הון-שלטון במאה ה-19: האם החלת עקרונות הדרוויניזם החברתי על יחסי הממשל עם אזרחיו מסכנת את העקרונות הרפובליקניים, וכיצד? (החזקים יצליחו לפטור עצמם מכבלי החוק). (שיעור אחד).
- התקוממות החקלאים: מהי הברכה שהביא התיעוש לחקלאות, ובאילו סיכונים וקשיים חדשים הוא העמיד את החקלאים? (שיעור אחד).
- מה הסיכוי ומה הסיכון שבהצעת הפופוליסטים להתערבות הממשל בכלכלה? (2 שיעורים).

3. **הרפורמה הפרוגרסיבית**: מהי התפיסה החדשה בפעילות זו, וכיצד ניתן לקשור אותה אל האתוס המסורתי? (2 שיעורים).

4. השפל הכלכלי

- כיצד ניתן להסביר את גורמי השפל ואת מהלכו? (להבנת עומק השפל והתסכול אפשר להשתמש בקטעי סרט קולנוע כגון 'ענבי זעם', 2) שיעורים).
- ניידיל: מה ביקש הממשל להשיג בצעדים השונים, וכיצד? (2 שיעורים).
- הוויכוח: כיצד עלול היה ה'ניידיל' לסכן את הישגיה של ארצות הברית,

וכיצד ניתן היה לטעון להגנתו? האם התוכנית היא בבחינת ניפוץ האתוס או דווקא הצלתו? (2 שיעורים).

5. מדיניות ציבורית במחצית השנייה של המאה ה־20

- הממשל כמכוון ומפקח על תהליכים כלכליים: מהם המנגנונים שבעזרתם יכול הממשל לכוון ולמנוע משברים, וכיצד הם אמורים לפעול? (שיעור אחד).
- מדינת רווחה: מהו האיזון הנכון בין האתוס המאמין ש'כל אחד יכול' ומבקש לעודד יזמה ופעלתנות, לבין המציאות הקשה של חברה עירונית מנוכרת ובלתי שוויונית – האם נכון שהמדינה תתערב ותשמש סוכן המעביר משאבי קיום מן החזק אל החלש? מה הגבול לכך? מה המחירים של כל הצעה? (שיעור אחד).
- שיעור סיכום: מה הם גלגוליו וגורלו של החלום האמריקני? מהו ההסבר ההיסטורי לשינויים שחלו בו? (שיעור אחד).

מבוא: בירור המושג 'כלכלה'

מומלץ להשתמש במונחים שיוצגו להלן בכיתה. אפשר להציגם בדיון כללי פותח, אך עדיף ללמד אותם במקומות הרלוונטיים. לדוגמה, כאשר דנים במדיניות ציבורית במאה ה־20 (סדרי עדיפויות של תקציב הממשלה – לרווחה או לסבסוד החקלאות?).

כלכלה מהי? ניתן להגדירה כחקירת כל הפעילויות של יחידים, קבוצות וממשלים, בבואם להשתמש במשאבים זמינים לשם ייצור ושיווק של טובין ושירותים.

בעיית המחסור – המחסור הוא הבעיה המרכזית והנצחית שמפעילה את הכלכלה. הוא נתון תמידי, תמיד נרצה יותר ממה שיש באפשרותנו לרכוש. הרצונות הם אינסופיים, אבל המשאבים מוגבלים. הפתרונות שאנשים מוצאים עשויים לקדם ולפתח את החברה האנושית. לדוגמה, גילוי אמריקה נעשה כשבאירופה היה יותר ביקוש מהיצע של סחורות מן המזרח (תבלינים למשל). מי ששלטו על שוק זה החזיקו במונופול וגרמו למתחריהם – מלכי ספרד ופורטוגל – לחפש מסלול אלטרנטיבי אל הודו. הצעתו של קולומבוס להפליג בדרך חדשה שכולה בים, התאימה להם. וכך גילוי אמריקה הוא (בין השאר) תוצאה של מחסור. בדומה לזה, מחסור בידיים עובדות גרם לייבוא עבדים ליבשת החדשה לאחר

גילויה. אפשר כמובן לחשוב על דוגמאות נוספות, גם מחיי היום-יום שלנו (מחסור בדלק הוביל לפיתוח אמצעים לניצול אנרגיית השמש).

סדרי עדיפויות – מאחר שתמיד קיים מחסור, צריכים יחידים, קבוצות וממשלות להכריע בעניין העדיפות. בבואם לרכוש מוצר או שירות, תמיד הם צריכים לוותר על משהו אחר. השאלה היא: איך מחליטים? לפי איזה קריטריונים? זה כמובן עניין של מדיניות. לדוגמה, בשנות השישים של המאה ה-20 נתנה ארצות הברית עדיפות גבוהה להנחתת אדם על הירח. היא הפנתה עבודת מדענים, מהנדסים, רכישת פלדה, נחושת ודלקים לפרויקט זה. באותו זמן היא ויתרה על אופציות אחרות, למשל שיפור התחבורה הציבורית בערים, מפני שהתקציב שלה לא היה אינסופי.

השאלות הבסיסיות שבעזרתן נגדיר שיטה כלכלית

הכלכלן פול סמואלסון טען שיש בסיס משותף לכל צורות ההתארגנות של חברה אנושית. מדינה קומוניסטית ריכוזית, שבט של אינדיאנים, מדינה קפיטליסטית מתועשת, רובינזון קרוזו או משפחת רובינזון השוויצרית – כולם עומדים בפני שלוש בעיות בסיסיות (אך כל אחד ייגש לפתרונן באופן אחר):

1. **אילו מוצרים ושירותים נייצר?** יש להכריע אם ניתן עדיפות לנשק או למזון, למוצרי צריכה או לתעשייה כבדה וכדומה.
2. **כיצד נייצר אותם?** מה יהיו היחסים בין המשאבים השונים שלנו? מדובר ביחס בין (א) אדמה וחומרי גלם; (ב) עבודה; (ג) מיכון; (ד) ארגון וניהול. לדוגמה, האם החקלאות תהיה **אינטנסיבית** – כלומר תשתמש בפחות אדמה אך ביותר עבודה ומיכון לכל יחידת שטח – או **אקסטנסיבית** – כלומר תשתמש ביותר אדמה אך בפחות עבודה ומיכון לכל יחידת שטח?
3. **למען מי נייצר?** למשל, איזה חלק של המוצרים ייוצר למען הממשלה ואיזה חלק למען יחידים ומשפחותיהם. האם הטובין המיוצרים יחולקו באופן שוויוני פחות או יותר? אם כן, כיצד? האם החברה תחליט לטפל בעניים? לדאוג למינימום שיזרום אליהם? או לא לטפל בהם בכלל?

התפתחותה הכלכלית של ארצות הברית עד אמצע המאה ה-19

החזון האגרארי – האתוס הבסיסי ותשתיתו הערכית

שאלות

- אילו תנאים אפשרו לרבים להגשים חלום, לרכוש אדמה וחירות ולהתבסס כלכלית ברחבי ארצות הברית? על מה הסתמכו מי שראו בארצות הברית את 'ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות'?
- אילו ערכים הומניסטיים עומדים בבסיס החלום או החזון? מה התנאים שיאפשרו לערכים אלה להחזיק מעמד (או חלילה להתרסק)?
- מהו הקשר העמוק בין בעלות על משאב הייצור העיקרי (קרקע) לבין שימור ערך החירות?
- כיצד תיאור של מציאות קיימת עשוי להלהיב אנשים וליצור דגם שמתווה דרך לרבים והופך לאתוס (from description to prescription), ומה כוחה של המציאות בהתוויית ה'חלום'?

החלום האמריקני – מתיאור מציאות קיימת אל ניסוח של 'מרשם' או דגם. ידועה התופעה שחלום משמש השראה ליצירת מציאות חדשה, בבחינת חזון. האם ייתכן גם ההפך, שמציאות חדשה תיתן השראה ועל פיה יגובש חזון (או 'חלום')? שישמש לרבים אחרים משאת נפש ויניע אותם לפעולה בניסיון להגשים את החלום? כך קרה למעשה (ועדיין קורה) בארצות הברית. בהמשך אפשר יהיה להגיע גם לתובנה, שהמציאות והחזון האלה עשויים גם להפוך לאתוס, כלומר למערכת של ערכים, עקרונות ואמונות שאנשים מוקירים, מכבדים ומחנכים לאורם ולקראת הגשמתם. האתוס הזה אינו סטטי אלא מתפתח כל הזמן, ויש לו היסטוריה משלו. הוא גם מתפקד כגורם מניע בהיסטוריה האמריקנית.

בכיתה שדילגה על התרגיל הפותח לקורס, נפתח בהבנת החלום המרכזי שהוביל כה רבים אל חופי הארץ המובטחת. בכיתה שבה כבר נלמד הנושא, נחזור עליו עתה בדגש הכלכלי בלבד. התברר שהמסע לעולם החדש אפשר למהגרים אלה להיות בעלים של האדמה שהם מעבדים. יש להדגיש עד כמה הדבר היה נדיר ויקר ערך בתמונת עולמם של אירופים בני הזמן. לכך היתה השלכה רבת חשיבות

על הפעילות הכלכלית: עובדים אלה נעשו **הרוצים** באופן שלא הוכר בעולם הישן, שכן הם עצמם היו המרוויחים הגדולים מן העבודה. הבעלות על אמצעי הייצור ועל המשאב המרכזי (אדמה) גררה **מוטיבציה** עצומה לעבוד קשה. בכך ראה קרבקר דרך מצוינת להגשמה עצמית, המאפשרת לכל אדם באשר הוא ליזום ולפעול בחופשיות. אך נוסף על המשמעות הכלכלית, ראו בני התקופה ערך בקשר שבין הבעלות על משאבי הייצור לבין החירות. לכך היו השלכות מרחיקות לכת על המחשבה המדינית שטיפחה ממשל לא ריכוזי. המפתח שהם זיהו בזיקה שבין כלכלה לממשל טמון ב**חוסר התלות**. ג'פרסון הציג את החקלאי החופשי כבעל ישות מוסרית בלתי ניתנת להשחתה (מדוע?), וכן כמי שלא יסבול כפייה ושלטון ריכוזי. יש לקשר את הרעיון אל מה שנלמד ביחידה 2 על אודות התפיסה הרפובליקנית. בין השאר טענה תפיסה זו, שרק מי שיש לו מה להפסיד מסוגל לקבל החלטות חברתיות אחראיות, ולכן עד שלב מסוים ניתנה זכות האזרח לבעלי קרקע בלבד (אחר כך הורחבה הזכות גם לבעלי רכוש בכלל). בהמשך לימוד פרק זה ייתכן שתמצאו לחזור לדברים אלה של ג'פרסון. לדוגמה, כשיתברר שהתיעוש הוא בעל יתרונות כלכליים עצומים, אך מחירו הוא פגיעה ב'ריבוי האושר וייצוב השלטון הטוב בקרבנו', כדברי ג'פרסון.

החקלאים (במיוחד מיישבי הספר) ידעו היטב לדאוג לעצמם וסלדו מכל מעורבות והתערבות של הממשל בענייניהם, וזה הצטרף לאתוס **כאמונה באינדיווידואליזם** והערכה למי **שבנה את עצמו במו ידיו** – ועדיף אם התחיל מאפס (self made man). במשך יותר ממאתיים שנות התיישבות האירופים בצפון אמריקה, תהליך זה אכן התרחש כך ואפשר לרבים קיום מכובד והנאה מן השפע. לא קשה לדמיין איך במציאות כזאת התפתחה האמונה, **שכל אחד יכול להתבסס כעצמאי** ולשפר את מצבו (מוביליות). הדגם הקפיד להדגיש, שזה עשוי להצליח בהינתן חופש פעולה בכלל וחופש כלכלי בפרט, כלומר **בממשל לא פעלתן**, שיאפשר ויעודד את האזרח להפעיל את מלוא כישוריו וחריצותו. רעיונות אלה התגבשו לכלל עיקרון מוביל באתוס האמריקני, בדומה לעיקר אמונה או חזון. תיאור ניו-יורק בעיני המתבונן האנגלי שמופתע ממראה עיניו (עמ' 108) משלים את התמונה, בתארו את **הפעלתנות** של תושבי העיר.

קרבקר עצמו התנסח באופן המבהיר, **שהתנהגויות** מסוימות הן תנאי הכרחי להצלחת הדגם: חריצות, פיתוח, יושר והכרת טובה. גם למשפט זה בדבריו (משפט הסיום) אפשר יהיה לחזור בהמשך, כשננסה להאשים את חלוצי התיעוש ואילי

ההון בהתנהגות של 'ברונים שודדים' – האם ובמה סטו אלה מהאתוס הישן? זה יאפשר להצביע על הפער ועל ההתפתחות בחלום האמריקני: בשלב מסוים התפצל ענף בחלום, ואמריקנים רבים שכבר לא התלהבו מרעיון העבודה הקשה והחריצות, חיפשו רק את ההצלחה והתחילו להעריך את מי שהצליח – לאו דווקא מעבודה קשה. למשל, הצלחה כתוצאה מהשקעה במניות הנכונות, כאשר הכסף הוא שעובד ולא אתה עצמך בשרירי ידך. לעניין זה ראו עוד בספרו של קלן Jim Cullen, *The American Dream*, New York 2003, pp. 159–184.

לקריאה

גיורא קולקה, **חירויות הפרט והמבנה החוקתי בדמוקרטיה פדרלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1987, עמ' 26–27.

להדגמה

אפשר להשתמש בקטעים מן הספר (או הסרט) **בית קטן בערבה**, מאת לורה אינגלס וילדר, להדגמת העצמאות, החריצות ואתוס 'היכולת לבנות את עצמך' בקרב החקלאים האמריקנים, מיישבי הספר.

פרק 11

העידן המוזהב – עלייתם של העסקים הגדולים

הצעות למוקדים אפשריים בפרק זה

- כיצד אירעו צמיחה ושגשוג אדיר בתקופת זמן כה קצרה, ובאיזה מחיר?
- קפיטליזם וכלכלה חופשית – ברכה או קללה? (נושא זה עובר כחוט השני לאורך היחידה).
- כיצד נשען 'החלום האמריקני' של אנשי העסקים על ערכי החירות והשוויון, ובמה הוא סוטה מרוחם של ערכים אלה? האומנם מיטיב החלום הזה עם הכלל?
- אילי ההון – חלוצי תעשייה וסוכני קדמה, או 'ברונים שודדים'?

הצעה לפתיחה: הטבע והאדם

אפשר לפתוח בהיכרות עם הגיאוגרפיה של ארצות הברית. הטבע הוא מתנת שמיים (וארצות הברית ניחנה באוצרות טבע בשפע) – ואולם האדם אחראי על השימושים שיבחר לעשות במתת זה. בהשוואה בין מדינות שונות בעולם נוכל בקלות להצביע על תובנה פשוטה: מעשי האדם הם שיקבעו בסופו של דבר את מידת השגשוג. אפשר לשגשג אפילו ללא אוצרות טבע, יפן היא דוגמה מצוינת לכך; וארצות אפריקה, שרבות מהן בעלות אוצרות בלתי נדלים אך גוועות ברעב ובחולי, ישמשו דוגמה להחמצה.

עליית התיעוש

לגבי כל אחד מהגורמים המסבירים את התיעוש (עמ' 110–113) אפשר לשאול – איזה פוטנציאל לשכלול וצמיחה הוא נושא אתו, ולהשוות באופן קונקרטי אל מקום אחר (אירופה) או לזמן אחר (מה היה קודם?). אפשרות להפעלה: כל תלמיד יבחר תחום אחד של שיפורים, ילמד אותו לעומק ויביא בפני הקבוצה את מסקנותיו הקונקרטיות בתחום. למשל: ייצור פלדה, חידושים בשימוש בנפט, שיטות ייצור חדשות (כמו הסרט הנע). אפשר גם להתמקד בפעילותם של אישים מסוימים: קרנגי, רוקפלר, פורד, ונדרבילט, אדיסון ועוד.

שיטות חדשות לניהול: לגבי כל אחת מהשיטות החדשות כדאי לשאול: כיצד היא תורמת להגדלת העסק ורווחיו? מה היא משכללת? מי מרוויח ממנה? (ולא לשכוח גם את האיש הקטן – הצרכן, מחפש העבודה). ולבסוף, מה מחירם של שכלולים אלה, מי משלם את המחיר ומי סובל? נגלה שהיתרונות הם בתחום הכלכלה, ואילו המחירים רובם בתחום החברתי-האנושי.

העסקים וערך החירות: חופש הפעולה היה בוודאי המניע שאפשר את היזמה והצמיחה האדירה, ואין להמעיט בערכו. אפשר לשאול: (1) כיצד נוצלו עקרונות ה'לסה פר' והובילו לשגשוג במחצית השנייה של המאה ה-19? (2) איזה חלום אמריקני היה יכול להתגשם, וכיצד? במה הוא דומה ובמה הוא שונה מן החזון שהתפתח בתקופה האגרארית? (3) מהו המחיר של השגת החלום, ומי לדעתכם היו אלה ששילמו את רובו, לפי המתואר עד כה?

קרנגי ורוקפלר עשויים לשמש דוגמה מבהירה להגשמת החלום האמריקאי הקלאסי של תקופת התיעוש. הם גם שימשו דגם לרבים ששאפו לחקות אותם – דגם המוביליות האפשרית לכל אדם.

מומלץ לעקוב אחר סיפור בניית העסק של כל אחד מהם, ולנתח את שיטות

עבודתו בדרך אל העושר. אפשר לשאול: מי היו 'נפגעי רוקפלר'? האם סילוק העסקים הקטנים מן הדרך היה צעד ראוי? מה ענה רוקפלר למתקיפיו (עמ' 115)? מה עולה מטענותיו האפשריות על עומק אמונתו של איל ההון ברעיון החופש לכול, ועל חשיבותה של התחרות?

דרך הייסורים של הפועל האמריקני

מוקד אפשרי: דווקא בעולם שהתבסס על ערכי חירות ושוויון, התפתח בארצות הברית מעמד מנוצל, מדוכא ומשועבד. הכיצד?

כדי להבין את העוולות שמהן סבלו הפועלים, וכיצד היו עוולות אלה אינהרנטיות לשיטה, מומלץ להצמיח את הדיון על ידי חזרה אל ההסברים לצמיחה הכלכלית. אפשר להראות איך בכל ברכה היתה טמונה גם 'קללה' לפועלים.

1. שיבחנו את ההגירה ואת תרומתה לכלכלה, עתה נצביע על כך שהיא יצרה עודף ידיים עובדות, וכן נצביע על ניצול לרעה של החריצות והמוטיבציה הגבוהה שאתה הגיעו מהגרים רבים, שהאמינו בחלום האמריקני. כל זה אפשר להעסיק עובדים בתנאים קשים ולעתים מחפירים.

2. המיכון והייצור ההמוני שמנינו את שבחיו סיפק עבודה מונוטונית, משעממת וללא שום תחושת יצירה או הפעלת יזמה של הפועל. המכונה שחררה ידיים עובדות אך גם יצרה אבטלה. המכונה היתה כלי עבודה מסוכן מאוד ורבים נהרגו, נפצעו או חלו במפעלים, שבהם לא היתה מודעות לאמצעי בטיחות.

3. התחרות הקשה הועילה לצרכן, אך היא השתלטה לחלוטין על שיקולי היצרן וגרמה לחיסכון בכל סוגי ההוצאות שלו – גם בשכר ובתנאי העבודה של פועליו.

4. החברה בע"מ היתה שכלול מצוין שהגדיל את ההשקעות, אך גם יצר חיץ בין הבעלים לבין פועליו. הם לא הכירו זה את זה, והריחוק הקל על הבעלים להקשות על חיי הפועלים (אך גם הקל על עובדים לא להתמסר לתפקידם).

5. מדיניות הממשל הלא מתערב עודדה את הפיתוח, אך בחסות ערך החופש (לעסקים!) לא נחקקו שום חוקים להגנת הפועלים, ונשללה מהם האפשרות להתאגד.

המאבק בין 'עבודה' לבין 'הון'

הצעה להפעלה: משחק תפקידים ועמדות על רקע איום בשביתה. התפקידים המוצעים: פועלים, מנהיגי האיגוד המקצועי, בעלי המפעל, ואולי גם מושל

המדינה. כל אחד יתכנן את מדיניותו לאור האירוע ויגדיר את הסיכוי והסיכון באלטרנטיבות העומדות בפניו, תוך הגדרת היעדים והאינטרסים (שלו ושל האחרים, על מנת להתכונן לתגובותיהם). אפשר להתבסס על מידע נוסף שהתלמידים יופנו אליו (למשל מוריסון, פרק 21). רצוי לא לדלג על תיאור מצוקות הפועלים והתסכול שהן גררו.

לדיון: לו נתבקשתם על ידי בני הזמן, מה הייתם יכולים ליעץ לפועלים המנוצלים לעשות לפתרון בעייתם ולהטבת מצבם? מהם כלי הנשק שבידי כל אחד מן הצדדים? כיצד יכול היה כל אחד מהם להפעיל את נשקו? איך נסביר את חולשת הפועלים מול המעביד באותה עת (וההיצע הגדול של כוח אדם לא אפשר להם לנהל משא ומתן אפקטיבי, החזקים השתמשו בערך החופש לטובתם, באופן כוחני ואלים, והממשל עמד לצד בעלי העסקים). באילו תנאים עשוי היה מאזן הכוחות להשתנות או אף להתהפך? כדאי להתייחס לכך, שקשה לצפות לפתרון הוגן במהלך 'טבעי' בין הנאבקים. 'העמדה המחנכת' עשויה להיות, שהפתרון יבוא כנראה כאשר יקומו פוליטיקאים אידיאליסטים שיבינו כי יש לשנות את המצב מלמעלה, בעזרת מוסדות המדינה ומדיניות חדשה (פרוגרסיבית).

היבט נוסף המקשר אל יחידה 1 בספרנו: זו תקופת ההגירה הגדולה; החדשים לא הכירו את השפה ואת כללי המשחק ונתקלו בתופעות קשות של דחייה חברתית; זה הקשה מאוד על יכולותיהם לפעול. אפשר לשאול: מהם ההבדלים הבסיסיים בין חיי הכפר לבין חיי העיר, וכיצד הקשו הבדלים אלה על תפקודם של המהגרים במקום החדש?

זהו דיון כללי, שהוא רלוונטי כמובן גם לזמננו ולמקומנו. אולם יש נקודה אחת מיוחדת לסיפור האמריקני (שעשויה לקבל חיזוק גם בדיון על המאבק הפופוליסטי): אחד הדברים שהקשה על התארגנות הפועלים בארצות הברית היה דווקא האתוס האמריקני. פועלים רבים האמינו שהחלום האמריקני מחכה להם מעבר לפינה, ולכן לא רצו לשנות את השיטה ואת העקרונות, שכן הם ירצו ליהנות בעצמם מן החופש כאשר יתקדמו בסולם. הם האמינו שאם יעבדו קשה יצליחו לעלות בסולם, ויבוא יומם לזכות בעושר. תקווה זו ניזונה מסיפורי הצלחה כמו אלה של קרנגי ורוקפלר, והיא עשויה להסביר תופעות קשות בעולם המאבקים על תנאי עבודה: הפועלים היו מוכנים לסבול תנאים קשים ולא דרשו שינוי מן השורש של השיטה (חלוקה צודקת יותר של המשאבים ושל הנטל), אלא רק שינתן להם יותר שכר. (אנלוגיה למאבקים בישראל: הרופאים המתמחים בבתי החולים אינם דורשים חלוקה אחרת של נטל התורנויות, יחד עם הוותיקים, אלא

רק העלאה בשכר. וראו גם את תופעת 'טחינת צעירות' בצה"ל, שבה ה'צעירים' מקבלים את השיטה, בהמתנה סבלנית לתורם לשלוט.)

הערה: גם לאחר שהאיגודים המקצועיים בארצות הברית קיבלו מעמד חוקי, שיעור החברות בהם נשאר נמוך (ביחס למדינות תעשייתיות אחרות במערב). להלן האחוז מסך כל השכירים במשק בארצות הברית שהם חברי איגודים מקצועיים, לפי שנים:

1900 –	3%
1930 –	11%
1944 –	36%
(האחוז הגבוה ביותר במאה ה-20 – בעקבות הצטרפות ארצות הברית למלחמה והגידול בביקושים).	
1970 –	26%
1990 –	17%

קולנוע

הפרקליט, ג'ון דיוויד קולס, 1991 – מספר על עורך הדין קלארנס דארו, שהגן על השובתים במפעלי פולמן על רקע המתחים בין 'הון' ל'עבודה' בסביבה אלימה וכוחנית (אפשר להסתפק בהקרנת חציו הראשון).

שביתה – סרט תעודה ישראלי (2005), הופק על ידי מחלקת התעודה של רשות השידור, הערוץ הראשון של הטלוויזיה הישראלית, בידי אמיר טאוזינגר ואסף סודרי. הסרט עוסק ביחסי עבודה קשים במפעלי 'כימיקלים חיפה' בדרום, ומצביע על תופעות קשות של יחסי-הון-שלטון בארץ (למעוניינים להתייחס למציאות ישראלית).

על העושר ועל העוני

מוקד: כיצד מייחסת האידיאולוגיה השמרנית את השקפתה לערכי האתוס האמריקני? האומנם היא בבחינת המשך ל'חלום האמריקני', או עיוות שלו? הדוברים השונים שמובאים מחדדים את הפער שנוצר בין שני הערכים: החירות והשוויון. לדבריהם לא ניתן לחברה כולה ליהנות משניהם, ויש לבחור. הם משוכנעים שהבחירה בחירות היא הנכונה, ואילו הבחירה בשוויון תמיט על כולם בינוניות מנוולת. חשוב להבין את העמדות (שכיום לא בהכרח מקובלות), לעמוד על ההגיון הפנימי שלהן, ולבסס אותן כפי שנתפסו בעיני הדוברים בני הזמן.

שאלות שאפשר לשאול על דברי קרנגי:

- במשפט הפתיחה למאמרו מתברר הדבר שמציק לקרנגי, מהו? מדובר בחוסר ההרמוניה החברתית. הצעת הפתרון של קרנגי מצוטטת בהרחבה במחצית השנייה של דברי המקור – על הפילנתרופיה. חשוב להדגיש שבניגוד להצעות פתרון אחרות, שעמן הוא בוויכוח ברור (הסוציאליזם), אין קרנגי מעוניין בשינוי מן היסוד. בשלב זה נתעניין בעיקר בטיעונו, המנסים לשכנע את הקורא שהקפיטליזם הוא טוב.
- אפשר לשער שבמושג 'הימים הטובים שהיו', שאותו מזכיר קרנגי, הוא מתכוון למשהו שדומה למדי לתיאורו של קרבקר. (א) חזרו לקרבקר והצביעו בתוך מאמרו על הדברים **הטובים** שהיו (ושעתה אינם, אך רבים נזכרים בהם מתוך נוסטלגיה). (ב) מה השתנה?
- מהו המחיר שהחברה נדרשת לשלם עבור הקדמה, ומדוע – לדעת קרנגי – המחיר הזה כדאי?
- מה לב הטיעון שלו נגד רעיונות הקומוניזם? (הקומוניזם מוזכר בקטע השני, אך התשובה מצויה בקטע הראשון).
- דבריו על בשורת העושר מבוססים על הנחות יסוד בנוגע לטבע האדם ועל ערכי חברה מסוימים, מה הם? נסו לערער על הנחות אלה (והנחות: אנשים שואפים לקדמה; קדמה היא פיתוח חומרי מתמיד; התחרות החופשית היא המניע הראשי לקדמה; בני האדם מבקשים אושר בדמות נוחיות ותנאי קיום חומריים משופרים; החברה צריכה לחיות בהרמוניה ויש לחפש דרכים להשגת ההרמוניה).
- האומנם קרנגי משתמש בהנחות יסוד סותרות? בקטע הראשון הוא מבקש מן הפרט העני להבין שסבלו האישי הוא למען הכלל, למען ההתפתחות הראויה של האנושות. נראה כי הפרט צריך לוותר למען הכלל. בסוף הקטע השני הוא משבח את האינדיווידואליזם ומבקש שדרך זו תוסיף להנחות את החברה. האומנם זו סתירה? (אפשר להשתמש בשאלה זו כשאלת דריכה). בדיון כדאי לשים לב שהוא דורש אחריות ציבורית מן העשיר, שאמור לטפל בעוני דרך פילנתרופיה. הוא מגנה את העשיר האינדיווידואליסט שחי רק למען עצמו.

תפנית בחלום האמריקני

במה דומה ובמה שונה חזונו של קרנגי (או רוקפלר) ואופן הגשמתו מחלומם של קרבקר ושל ג'פרסון? קרבקר וג'פרסון הכירו ורצו חברה אגרארית של חקלאים

המספקים את צרכי עצמם, וודאי שלא היו שובעים נחת מדמות ארצם בסוף המאה ה-19. בזמן שבו אנו עוסקים **החלום האמריקני קיבל תפנית אל חלום פיננסי להגדלת רווחים** (עוד דיון על כך ראו להלן בפרק 12, על החקלאים). כדאי לעמוד גם על המשותף – יתברר שעדיין יש שפה ערכית משותפת בין עולמו של קרנגי לבין עולמם של קרבקר וג'פרסון. גם הם הסכימו שנכון לתת חופש רב בידי היזם, ושאינן לאפשר התערבות של הממשל בענייני הכלכלה. תפיסה זו ליוותה את הצמיחה הכלכלית האדירה, וגם סיפקה לה חיזוק (ניתן להטיל ספק: האומנם פעל הממשל במדיניות טהורה של 'לסה פר'? וכאשר סטה מן העיקרון, מי היה המרוויח הגדול? כמובן התעשיינים ואילי ההון. איך אפשר להצדיק את הסטייה דווקא לכיוון זה?).

כיצד הבין קרנגי את המונח 'אושר'? הרושם הוא שהאושר נמדד בעיניו בעיקר ברמת החיים החומרית. משכילי המאה ה-18, שקרנגי ממשיך את הרטוריקה שלהם, מילאו את המונח הזה בתכנים נוספים: יזמה, פעילות, יצירתיות ועושר הרוח, כמו גם חיים קהילתיים. האזרחים אמורים לפעול לטובת הכלל ולא למימוש אינטרסים פרטיים על חשבון הציבור. איזה מקום יש לאלה בתמונת העולם שקרנגי מציר? ובתמונה המצטיירת מהתבוננות בדרכי פעולתו (הפרקסיס)?

המשותף לקרנגי ולסמנר: שניהם האמינו שפערים חברתיים הם דבר נכון וחיובי. אך ההבדל בין עמדותיהם הוא בהנחת הבסיס: קרנגי דיבר על 'מחיר' שהחברה משלמת (בעיניו המחיר כדאי), והוא חיפש דרך למזער את הנזק. בחלקו השני של המאמר מציע קרנגי, שהעשירים יתרמו את כספם לחברה באופן שהעניים יהיו אלה ש'ירוויחו' מכך, ובעזרת כספו של עשיר יוכלו גם הם לטפס בסולם האפשרויות (בתנאי שהם מוכנים לעבוד קשה). כלומר, הוא מחפש דרך שבה החברה תוכל לחיות בהרמוניה למרות הפערים. לעומתו, נראה שסמנר לא היה מעוניין בהרמוניה (ואכן דבריו לא יעמדו בביקורת הומניסטית). הוא היה מעוניין בתחרות, ואפילו הפרועה ביותר, שתביא להכחדת החלשים – מטרה ראויה בעיניו. יותר מזה, ה'חלשים' נתפסו בעיניו כמי שהביאו זאת על עצמם, בהיותם עצלנים ובזבזנים. הוא לא הכיר בכך שבתנאים מסוימים גם האיש החרוץ ביותר לא יוכל להצליח. כאן כדאי לחזור אל קרבקר, שהביע עמדה מאוד הומניסטית: **כל אחד יכול** – אם כי **בתנאים מסוימים**, שאותם הוא מנה. קרבקר השתמש בדימוי של העברת שתיל ממקום אחד לאחר – אם ימצא במקום מתאים ומאפשר, אזי יוכל השתיל לפרוח (לדבריו באירופה הדבר לא היה אפשרי).

כלומר – בתנאים מסוימים יהפוך אדם לחרוץ. וזה מעלה שאלה: האם יש תפקיד לחברה לספק תנאים אלה?

לדיון: איך התגלגל החלום האמריקני עד הלום? אילו הנחות יסוד של החלום הקלאסי טמונות גם בדברי סמנר, ובאילו מובנים רעיונותיו הם בגדר של סטייה מן הרעיון הבסיסי? ואם סטייה, איך נסביר אותה?

הדובר האחרון, קונוול, הלך צעד אחד רחוק יותר. בעיניו לא רק ש'כל אחד יכול' אלא אף 'כל אחד חייב'. מי שנשאר עני הוא בגדר חוטא, עובר עבירה דתית. רעיונות כאלה סיפקו צידוק לחוסר מחויבות חברתית.

הבהרה: קונוול היה כוהן דת בפטיסטי, כיצד מתחברים רעיונותיו לעולם הנוצרי? רצוי להסביר (לפחות לעצמנו) את המרחק של קונוול מאידיאל העוני הנוצרי, זה שהעלה את מוסד הנזירות בימי הביניים: אנו מצויים כזכור בעולמם של נוצרים פרוטסטנטים, שאחת מנקודות המחלוקת שלהם עם הקתוליות היתה בנושא הנזירות. הפרוטסטנטים פסלו מסלול זה מכל וכל, סגרו מנזרים באירופה ונטו לפעילות כלכלית קפיטליסטית מתוך מרכיבים בהשקפת עולמם הדתית. מדברי קונוול מתבררת האפשרות לצעד נוסף, המתרחק גם מן הצדקה והחמלה הנוצרית, ועלול להוות תשתית לאדישות חברתית (אמנם ספק אם זו היתה כוונת הדובר). זו עמדה קיצונית, אך יש לערוך היכרות אתה. במאה ה-19 היא יכלה להיות מושמעת באופן בוטה ומפורש, וזה אומר משהו על האווירה של התקופה, 'האקלים הרוחני', ההשקפה הכללית והמנטליות. היום דברים כאלה לא יושמעו כד, אף שלעתים הם מונחים באופן מוסווה ביסודן של עמדות ניאור-שמרניות קיצוניות.

בדברי קונוול כבר רמוז הענף האחר של החלום האמריקני, זה שמצפה לרווחים קלים. הוא הרי מספר על מי שמצא בחצר האחורית שלו שדה יהלומים. המשכו של סיפור כזה יהיה כנראה, שבר המזל ישוחרר מנטל העבודה לכל ימי חייו! לפנינו קריאה לאמריקנים לחפש הזדמנויות במובן שסטה מכוונת המייסדים, כמו ג'פרסון. למורה שירצה בהמשך להשתמש במחזה 'מותו של סוכן', מומלץ להצביע על ההקבלה עם דמות האח של גיבור המחזה, שנסע לאלסקה (הספר אז) ומצא יהלומים.

פילנתרופיה

לדיון: הפילנתרופיה – מועילה או מזיקה לחברה? קרנגי פסל אופציות אחדות וניסה לשכנע את קוראיו ברעיון שלו, שהעשירים אמורים להבין שעושרם – שהוא

רכושם ואף אחד אינו יכול לקחתו מהם – הוא כפיקדון בידיהם, ומוטלת עליהם חובה להשיב את חלקו לקהילה. המלצתו היתה שעשירים יתרמו מכספם בעודם בחיים, ויהיו מעורבים בניהולו לטובת הקהילה. הוא יצא נגד אלטרנטיבות רווחות, ביניהן הרעיון הסוציאליסטי של ניהול כל העושר בידי המדינה, ורעיון הצדקה הנוצרי (שהותקף קשות גם על ידי מרקס, כמובן מנקודת ראות אחרת: הצדקה מונעת את התפתחותה של תודעה מהפכנית).

הפילנתרופיה עשויה אפוא לחזק את המחויבות הבין-אישית, שלכאורה נעלמה בקפיטליזם הדורסני. העשיר הפילנתרופ מרגיש אחראי לקהילה, וזה עדיף על ההתעלמות שעלולה להתפתח במקום שבו המדינה אמורה לטפל בכול, והיא עושה זאת כגוף ערטילאי ולפעמים באופנים לא-אנושיים.

הביקורת העיקרית על ערוץ העשייה הזה היא החשש שמא ישתמשו הנדבנים בעושר לשם כוח: בעל המאה יהפוך להיות בעל הדעה, לפעמים במקום השלטון ונציגיו הנבחרים. גם כאשר כל הכוונות חיוביות (וזה לא תמיד כך) עלול הציבור להרגיש שמישהו, בזכות כספו, מכתוב מדיניות ציבורית בלי שעמד אי-פעם לבחירת הציבור. בארצות הברית היו תמיד אילי הון מקושרים היטב לממשל בדרכים שונות. תמיכה כספית במועמד לשם קיום קמפיין בחירות, למשל, עשויה להניב בעתיד 'טובות' בצורת מענקים או חקיקה נוחה (או מניעת חקיקה) – לפי האינטרסים של בעל הממון. באשר לפילנתרופיה, הנדבן יכול לקבוע את המדיניות במוסדות שהוא מקים, ואלה עשויים להכתיב את סדר היום הציבורי.

הצצה לכאן ועכשיו: דוגמאות משלנו לתופעות אלה לא חסרות. למשל, עמותות שמציעות לרשויות את שירותיהן לפי מה שמונח על סדר יומן, והרשויות לוקחות את העזרה בלי יכולת לקבוע את התכנים. דוגמה לזה הן עמותות המפעילות חוגי העשרה בבתי ספר בנושאים החשובים להן. כך משתלטים בעלי המאה על סדר היום הציבורי, בעיקר בתחומי חינוך, תרבות וחברה. נזקים כבדים עלולים להיגרם לחברה מהערצה (המלווה בחוסר ביקורת) כלפי העשירים-הפילנתרופים. ריבוי הפילנתרופיה עלול גם לאפשר לממשל להתנער מחובות בסיסיות של מדינת רווחה, שהרי הפעילות הפילנתרופית כבר ממלאת לכאורה את הצורך הזה. המגרעת החמורה היא שהגוף הפילנתרופי לא רואה (ולא משתדל לראות) תמונה כללית של הבעיות, הוא אינו מחויב לפעולה שוויונית, ופעולתו אינה מתמידה ויציבה כפי שחייבים להיות מעשיו של הממשל.

לקריאה

Brinkley, chap. 17, 19 (במיוחד כדאי לקרוא את הסיכום, הביקורת על הקפיטליזם, עמ' 520-526).

מאתיו ג'וזפסון, **הברונים השודדים**, שוקן, ירושלים ותל אביב 1969. (תיאור מפורט של דרך עלייתם של אילי ההון בארצות הברית, במבטו של מבקר סוציאליסטי משנות השלושים של המאה ה-20).

יהושע אריאלי, **המחשבה המדינית בארצות הברית: מקורות ותעודות**, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ז, כרך ב, עמ' 206-208 (על סמנר).

ג'ורא קולקה, **חירויות הפרט והמבנה החוקתי בדמוקרטיה פדרלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1987. (לחפש לפי מפתח העניינים: על דרוויניזם חברתי).

פרק 12

מחאה נרחבת נגד העסקים הגדולים

מוקדים אפשריים

- מהו הפוטנציאל הגדול שהעניקו התיעוש והקפיטליזם לחקלאות, ומה המחיר והסיכונים לחקלאים?
- כיצד קרה שהחקלאים מצאו עצמם בנחיתות וביריבות אל מול אנשי העסקים?
- מה הסיכוי ומה הסיכון שבהתערבות הממשלתית בכלכלה?
- אילו פערים התווספו במשבר זה למתח שבין תפיסות החירות לתפיסות השוויון שכבר הכרנו?

כיצד קרה שהחקלאים מצאו עצמם בנחיתות אל מול אנשי העסקים?

המוצר שהרבה מהחקלאים מייצרים מתכלה במהירות,¹ בניגוד למוצרי תעשייה שאפשר לאחסן בהמתנה לעליית מחירים. בשל המחזור החקלאי, שאי-אפשר

1 בעיקר ירקות, פירות, בשר ותוצרת חלב. תבואה וכותנה דווקא עשויות להשתמר יפה.

לזרזו והוא לפעמים ארוך, החקלאי נזקק לאשראי (כדי לרכוש כלים, זרעים וכו'). בעלי ההון יכולים לעשוק אותו בריבית גבוהה, ואין לו דרך להתגונן. לחקלאים הרבה יותר קשה להתארגן לקביעת קרטל מחירים מאשר לתעשיינים. הממשל מעניק הגנה מסוימת לתעשיין בעזרת המכס, ואילו החקלאי חשוף לתחרות ללא כל הגנה. באותה עת הוא משלם מחירים גבוהים תמורת מוצרי תעשייה שהוא רוכש, והמכס שומר על מחיריהם הגבוהים של מוצרים אלה. התלות בתופעות טבע עלולה להיות הרסנית לחקלאי, בין השאר בכך שאינה מאפשרת תכנון מדויק של כמויות הייצור ולוח הזמנים לשיווק. בעיות כאלה לא הטרידו את התעשיין במאה ה־19.

המחאה האגרארית

המצע הפופוליסטי ומערכות הבחירות ב־1892 ו־1896: בחרנו להתמקד בהם משום שדרכם אפשר להדגים היטב את הוויכוח הקלאסי בעד ונגד מעורבות הממשל בכלכלה, ומוטב לטפל בשאלה זאת בהקשר ספציפי. יתרון נוסף הוא שבמערכות הבחירות האלה עמדו זו מול זו עמדות קיצוניות, המחדדות את המחלוקת.

תרגיל עמ' 126 – קשיים ועוולות מהם סבלו החקלאים: אפשר להתעכב עם התלמידים על כל רשימת העוולות ורק אחר כך לעבור להצעות התיקון, אך אפשר גם ללמד 'לרוחב' ולהתעכב על שני האלמנטים ברצף, כשעוברים מעוול לעוול (וכך זה מוצג להלן). ניתן להכין טבלה, ואפשר להוסיף בה גם טור שלישי לפי הכותרות האלה: (א) קשיים ועוולות שרווחו; (ב) הצעות הפופוליסטים לתיקון וכיצד עשויות לתקן; (ג) נקודות תורפה (או 'מחיר') בתיקונים המוצעים. תכני הטבלה עשויים להיות אלה:

1. סעיף 1, 3 – קושי בהשגת אשראי ועלותו הגבוהה של האשראי. מכאן הדרישה להרחיב את כמות הכסף שבמחזור. זה עשוי ליצור אינפלציה. המחירים יעלו, החקלאי יוכל להרוויח יותר במכירות ומחירי ההלוואות (=ריבית) ירד, כי כסף לא יהיה מצרך כה נדיר (הבהרה: בזמן המדובר טרם הומצא מנגנון ההצמדה למדד יוקר המחיה). במצב זה אינפלציה תגרום למלווה להפסיד וללווה להרוויח. בטור השלישי נוכל להבהיר את נקודת התורפה של הצעה זו – האינפלציה עלולה להתברר כעושק של המלווה כפי שהריבית היא בבחינת עושק של הלווה. אינפלציה עלולה להיות הרסנית לכל ציבור השכירים ולערער את האמון במטבע ואת יציבות המשק.

2. סעיף 4 – חברות מונופוליסטיות ניצלו את כוחן לרעה, והמוני חקלאים חשבו שעדיף כי שירותים חיוניים ינהלו בידי הציבור. חברות הרכבות, למשל, נהגו לדרוש סכומים גבוהים על הובלות ממקומות שבהם אין להן מתחרה. זאת בניגוד לאזורים שבהם היתה תחרות בענף התחבורה (צפופי אוכלוסין), שם נאלצו לא פעם להוריד מחירים עד קרוב להפסד. מי היו המפסידים הגדולים? החקלאים הקטנים שחיו במערב, רחוק מן השווקים. ועוד, הממשלה חילקה נכסים לאומיים (קרקעות) כסובסידיה לבעלי כוח כמו חברות הרכבות, ובכך הגדילה את כוחם וגם הוזילה את ערך הנכס המרכזי של החקלאים – אדמה. לכן דרשו הפופוליסטים להאט את קצב חלוקת האדמות. **(הדגמה לנקודת תורפה: התחליף – בניית תשתיות על ידי הממשל – סותר כמובן את האתוס של ממשל מרכזי חלש ומוגבל, ועלול להקים ממשל רב-כוח ודורסני. ניהול ציבורי של תחבורה ותקשורת שלא למען רווח וללא שום אלמנט של תחרות, עלול להוריד את רמת השירות ולהעלות מחיריו, לפחות כמו שקורה במונופול פרטי. אולם המונופול יהיה 'ציבורי', והמשמעות היא שהציבור ישלם את הפסדיו לא רק באופן ישיר אלא גם דרך המסים שלו.)**
3. סעיף 6 – מס הכנסה פדרלי לא היה קיים אז בארצות הברית (הממשל הפדרלי מימן את עצמו בעיקר ממכס, והממשל המדינתי מומן בעיקר ממסים על רכוש). מי המעוניינים בו ולמה? במדינה פרוגרסיבית הכלל הוא שהשכבות החלשות הן המעוניינות במס הכנסה, בהנחה שהוא יחסי ומדורג, שכן אז הממשל ייקח יותר כסף מן החזקים, ויעבירו לחלשים בדרכים שונות. המס החדש יוכל לספק את ההכנסה שתאבד עם הורדת שיעורי המכס (שהיתה דרישה מסורתית של החקלאים).
4. סעיף 7 – ההגירה ההמונית הקשתה מאוד על ציבור הפועלים. היא גרמה למצב של שפע ידיים עובדות, ואנשים שהיו מוכנים לעבוד בשכר נמוך ובתנאים קשים. הדמוקרטים הפופוליסטים ביקשו לגייס לשורותיהם גם את ציבור הפועלים (סעיף 8).
5. סעיפים 9–12: במערכת הפוליטית התגלו תופעות של שחיתות. נבחרו ציבור כלל לא דאגו לציבור האזרחים אלא לאינטרסים פרטיים שונים, לעתים על חשבון הציבור. זה התאפשר בין השאר על ידי ההצבעות הגלויות ביום הבחירות, דבר שהזמין לחצים ואיומים על האזרחים הבוחרים. נוסף על כך, ברוב המדינות עדיין מונו הנציגים לסנט הפדרלי על ידי הגוף המחוקק של המדינה, מה שיצר אפשרות לשוחד. בתקופה המדוברת נעשו הסנטורים

שליחיהם המושחתים של בעלי עסקים גדולים, אשר לא התקשו לדאוג למינוי 'הנכון'. היתה תחושת תסכול כללית מן המערכת הפוליטית, שבאה לביטוי בדרישה למעורבות עממית ישירה שלא דרך ממשל הנציגים. לדוגמאות ראו את ספרו של ארנון גוטפלד, **ארצות הברית ממלחמת האזרחים למלחמה הקרה**, האוניברסיטה המשודרת, תל אביב תשמ"ט, פרק ג.

הצעות לדיון במשמעויות הנגזרות מן המצע

1. מתברר והולך שיש התנגשות בין ערכים שלא ניתן לקיים את שניהם. עתה עלתה דרישה ליותר שוויון ופחות חירות (מה יאמר על זה סמנר?).
2. דיון בסיכוי ובסיכון העקרוניים שטמונים בהתערבות הממשל בכלכלה, מאפשר לערוך מסע 'מן הקונקרטי אל התיאוריה' וכך להגיע לדיון מושגי ב'כלכלה חופשית'.
3. האם הסקטור החקלאי 'בוגד' בתשתית הערכית המסורתית שעליה גדל? האם ג'פרסון 'מתהפך בקברו' לנוכח מצע זה של מי שהיו בעיניו שוחרי חירות ומוסר, ולכן 'עם הבחירה של אלוהים?' ג'פרסון האמין בממשל ששולט פחות, ובכך שאזרחים טובים הם אזרחים עצמאים מהתערבות הממשל. והנה, 'צאצאי' החקלאים האלה דורשים עתה את התערבות הממשל, בידעה שהדבר יגביל את חופש הפעולה של האזרחים. מצד שני הם גם הציעו יותר השפעה של ההמונים על הפוליטיקה, ולרעיון זה יש שורשים בהשקפתו של ג'פרסון, שהאמין ביכולותיו של האדם הפשוט. אפשר לשחק בסימולציה דמיונית: ויכוח על המצע הפופוליסטי הנערך בין ג'פרסון (ה'מועלה באוב' בעזרת דברי מקור שלו הנמצאים בראש הפרק) לבין החקלאים בסוף המאה ה-19. לו ג'פרסון קם מקברו, מה היה עשוי 'לטעון להגנתו' מול החקלאים שחלומם נשבר? כאן אפשר לחדד את הבנת ההתנגשות בין העולמות – האגרארי מול התעשייתית-הפיננסי. החלום הג'פרסוני דחה את אופציית התיעוש מסיבות שאפשר להבינן היטב לאחר שמתבוננים בו ממרחק הזמן. אכן, אותם דברים שג'פרסון כה חשש מהם קמו והיו. ג'פרסון יטיח בחקלאים שהם כבר אינם רואים בעבודת האדמה אורח חיים ובסיס לעולם ערכי ומוסרי, אלא **עסק** המשתלב בתיעוש, שאותו הוא כה תיעב, ובכך פנו עורף לרעיון הגדול שלו. וכן הוא מתבונן בחרדה בתופעת ההתעשרות הקלה. רבים תפסו עתה את החלום האמריקני כחזון של התעשרות, כחלום פיננסי, והדגישו פחות את הבסיס הערכי הדורש חריצות ויזמה. כדאי לציין שתנאי לחזונו של ג'פרסון היה קיומם של חבלי ארץ

גדולים וריקים, הפתוחים להתיישבות. ג'פרסון חשב שמצב זה לא ישתנה למשך מאות שנים, אולם ההיסטוריה התפתחה אחרת: שטחים עצומים אלה יושבו בתוך תקופת זמן קצרה יחסית. נקודות תורפה של החלום צפו ועלו אל פני השטח בתנאים ההיסטוריים החדשים, והפכו את מה שנתפס בעבר כסיכונים רחוקים לחטרונות ממשיים ולמחירים גבוהים.

מה שלא השתנה לאורך המאה ה־19 הוא המשענת האזרחית של כל אחת מן העמדות: הסקטור העירוני היה מאז ומתמיד המקבל יותר את הממסד, משתף פעולה אתו, וכנראה גם ידע יותר ליהנות מן הקשר. ואילו הסקטור החקלאי – במיוחד בספר ובמערב – היה יותר מרדני ובא בדרישות רדיקליות. זה בוודאי קשור בכך, שהוא נהנה פחות ממדיניות הממשל, בין השאר בגלל הריחוק הפריפריאלי.

4. **דיון מושגי:** מיהו המהפכן כאן? אפשר לנצל את ההזדמנות על מנת להצביע על תובנה פשוטה אך חשובה: המהפכן הוא מי שמבקש לשנות. ג'פרסון החזיק בעמדה מהפכנית בזמנו, כי הוא יצא נגד מה שהיה מקובל – שהממשל מסדיר הרבה מן הפעילות במדינה. אבל עם השנים, כשהעמדה הג'פרסונית השתלטה, היא הפכה להיות העמדה הנתפסת כשמרנית. מי שמבקש עתה את התערבות הממשלה – הוא הנחשב מהפכן. (וכך גם היום בפוליטיקה האמריקנית: הדורשים מן הממשל לחזור אל מדיניות השוק החופשי נקראים ניאושמרנים).
5. מה השתנה בחלום האמריקני? כיצד להסביר את השינוי? ואיזה משמעות ערכית היתה לשינוי זה? היו נסיבות חדשות – (א) בערך עד מפנה המאה ה־19 אכן היתה אדמה ללא הגבלה ושפע משאבים בכלל. עתה ההתיישבות הגיעה עד לחוף המערבי ורוב השטחים והמשאבים כבר נתפסו; (ב) במקום כלכלה אגרארית, שוויונית למדי, עתה הארץ מתועשת, והתיעוש הצמיח ריכוז של משאבי ענק בידי מעטים. ובכן, לא עוד 'הזדמנויות לכל'. רבים הרגישו בזה, ולכן הצביעו על הגבלת החופש כפתרון.

תוצאות הבחירות 1896

דווקא מסקטור הפועלים לא התקבלו מספיק קולות לדמוקרטים־פופוליסטים ב־1896. למה? לצד הסברים כגון שהאינפלציה (שהחקלאים כל כך רצו בה) תפעל לרעת השכירים, במשק שאין בו שום מנגנון לעדכון השכר לפי יוקר המחיה, יש מי שטוענים להסבר אחר: הפועלים, שרבים מהם היו מהגרים, עשו את צעד ההגירה (הפנימית או מארץ זרה) מתוך אמונה ביכולתם להגשים את חלום

ההתעשרות. אנשים אלה אמנם סבלו עתה מאוד, אך לא רצו לשנות את השיטה מן היסוד ולהסתכן בסיכול חלומם. באמריקה גם לעניים היתה תקווה שיקרה להם מה שקרה לקרנגי. בניגוד למקובל באירופה, העניים באמריקה 'אינם יודעים את מקומם' (כלומר, אינם משלימים אתו), לטוב ולרע. לרבים כאלה **האמונה בחלום האמריקני** המשיכה להכתיב עמדות.

האם באמת רצו הפופוליסטים לשנות הכול מן היסוד? המצע הפופוליסטי הותקף קשות, ואוהדיו כונו בשמות גנאי כמו 'סוציאליסטים', 'קומוניסטים',² 'אנרכיסטים' – מונחים שהיו אז טעונים מאוד. אפשר להבין את המקור לכך, אך צריך להבהיר עובדתית: המפלגה הפופוליסטית (ובוודאי הדמוקרטית) מעולם לא דרשה – גם לא במצע הרדיקלי המונח לפנינו – שהמדינה תהיה הבעלים של כל הרכוש ושהאזרח לא יוכל להחזיק ברכושו הפרטי. הם אמנם תקפו את הקפיטליזם ודרשו את בלימתו, אך לא דרשו את שינוי השיטה. הם חיפשו דרך, במערכת הקיימת, לצמצם פערים ולאפשר יותר שוויון הזדמנויות. היום היינו קוראים להצעתם סוציאלי-דמוקרטית.

הפעלה: ויכוח ציבורי הנערך בין השנים 1892–1896: אפשר לחלק את הכיתה לשתי קבוצות, שיכינו את הוויכוח בין שתי הגישות היריבות ויצגו אותו דרך קמפיין בחירות (אפשר לכלול בקמפיין גם הכנת סטיקרים, קריקטורות, 'משדר' בחירות, קליפים של שירי מחאה, וכמובן נאומי חוצות). רצוי שכל קבוצה תידרש להכין מראש גם את תשובותיה לטענות שיועלו על ידי השנייה, דבר שיאלץ את המשתתפים לחשוב ולהתעמק גם בעמדות הצד השני. המצע הפופוליסטי הוא מקור שיכול לשמש את שני הצדדים. הנחת היסוד תהיה, שהרפובליקנים דחו את כל ההצעות האלה וביקשו להשאיר את המצב הקיים. הדמוקרטים-הפופוליסטים יצטרכו לפתוח ולנמק את הצעותיהם – במה ישפרו הללו את חיי תושבי המדינה ולאילו הישגים הם עשויים להוביל? מיד יתקפו אותם הרפובליקנים ויעלו את הסיכונים שטמונים בהצעות אלה. כדאי לחלק את הדברים לשני נושאים גדולים ולדון בהם בנפרד: (1) פעלתנות ממשלתית בכלכלה – בעד או נגד; (2) בלימת השתלטות אילי ההון על הפוליטיקה, באיזו דרך ובאיזה מחיר?

אחר כך אפשר יהיה לנתח את הדברים ולשאול: מה מתוך כל הטענות שהעלו הצדדים במהלך הסימוולציה הוא בגדר ויכוח ערכי אותנטי, ומה הוא רק כסות

2 המונח 'קומוניסט' נתפס בסוף המאה ה-19 כמצביע על מי שחי חיי שיתוף קומונליים. הרעיון היה רדיקלי וחתרני.

למאבק כוח בין אינטרסנטים? וכן איזה שימוש, אפילו ציני, יכול להיעשות ברטוריקה ערכית?

לסיכום נושא העידן המוזהב: אנו מציעים **כתיבת מאמר** מקיף ומנומק. המורים מוזמנים לנצל את ההזדמנות, ולהמשיך ולטפל במיומנויות הכתיבה בעזרת מסגרת לתרגיל כפי שהוצע במדריך להוראת פרק 5. לפי רמת התלמידים אפשר לספק יותר או פחות 'פיגומים'. לחילופין, כל אחד מן הנושאים עשוי לשמש גם כשיעור סיכום. להלן כמה אפשרויות לנושאים:

1. ערכי החירות והשוויון – האם הם משלימים זה את זה או מתנגשים זה בזה?
2. השפעת המעבר מכלכלה אגרארית לתיעוש, על הבנת ערכי החירות והשוויון ועל השימושים השונים שנעשו בהם בארצות הברית.
3. אילי ההון – חלוצי הקדמה או שודדים ונוכלים?
4. הצמיחה והחזון האמריקני – היוכלו לחיות יחדיו?

פרוט לנושא השלישי: המאמר יעסוק תחילה בשבח פעולות אילי ההון ויראה כיצד קידמו העסקים הגדולים את הכלכלה בארצות הברית לטובת כולם (ועלייה ברמת החיים, תעסוקה). בשלב שני נרצה להצביע על הדרכים שבהן ניצלו העסקים הגדולים ('הברונים השודדים') לרעה את כוחם, כגון:

1. הגבלת התחרות החופשית: עסק גדול יכול להרשות לעצמו מאבקים על מחירים שמטרתם לסלק מתחרים קטנים יותר.
2. ניצול כוחם לשליטה בצרכנים: בעלי מונופול יכולו לאלץ את הצרכן לשלם מחיר גבוה ולפעמים אף לקבל מוצר באיכות ירודה.
3. ניצול, לפעמים מחפיר, של העובדים. לא נלקחה שום אחריות על רווחת הפועלים או בטיחות המפעלים.
4. השפעה על השלטון: בעזרת ההון והכוח יכלו אנשי עסקים להשפיע על פוליטיקאים ולרתום אותם להגנה על אינטרסים שלהם. ולמשל לדאוג לחקיקת חוקי מכס נוחים, ולבלום הצעות חוק שיגנו על העובדים או יפקחו על פעילות העסקים הגדולים. דרכי ההשפעה עצמן היו מניפולטיביות ולעתים פושעות ופליליות.

לבסוף נוכל לשאול: עד כמה נעשו פעולות אלה בכוונה, במודעות ובשליטה, ומה בהן היה ניתן לבצע אחרת? האם אפשר לטעון כי גם אילי ההון היו 'קרבתות השיטה' במובן כלשהו?

לקריאה

להבנת הנושא הכלכלי מומלץ תחילה לקרוא במוריסון, פרק 24: מאבקו של החקלאי.

גיורא קולקה, **חירויות הפרט והמבנה החוקתי בדמוקרטיה פדרלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1987, עמ' 478 ואילך.

ארנון גוטפלד, **ארצות הברית ממלחמת האזרחים למלחמה הקרה**, האוניברסיטה המשודרת, תל אביב תשמ"ט.

ארנון גוטפלד, 'תנועת העבודה האמריקנית: מנידוי לשותפות', **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**, זמורה ביתן 1986, עמ' 217–255.

פרק 13

הרפורמה הפרוגרסיבית (1901–1919)

מוקדים אפשריים

- איזו הבטחה ואיזה סיכוי היו טמונים בהשקפה הפרוגרסיבית שהוצעה לחברה האמריקנית? (האם היא אכן עשויה היתה לקדם את החברה והכלכלה, או חלילה להוריד את הישגיה לטמיון?).
- האם ההשקפה הפרוגרסיבית תאמה את האתוס האמריקני או שהיתה מנוגדת לו וסיכנה את עקרונותיו?

תרגיל 'המראה ההפוכה': ניתן לערוך תרגיל כזה גם לגבי התיקונים הפרוגרסיביים המנויים בפרק. הוא עוזר להבנת המציאות שאותה ביקשו לתקן. כדאי להצביע גם על קשרים פנימיים בין תיקונים שונים, מעין 'עסקת חבילה'. המובהק ביותר הוא הקשר שבין חקיקה המבקשת לאסור על עבודת ילדים לבין חוק חינוך חובה. **קישורים:** התנועה היתה, בין השאר, תגובה לקשיי החיים בעיר. כיוון שהנושא טופל בהקשר של המהגרים, אנו מציעים לקשר בין הדברים בפרק ובין המידע המצוי ביחידה 1.

הרחבה

א. על הפגיעה בעסקים קטנים –

גם בקרב בעלי העסקים הקטנים נפגעו רבים מעליית אילי ההון, וניתן לצרף לדברי רוזוולט את מה שאמר על התופעה המועמד לנשיאות וודרו וילסון במסגרת מסע הבחירות שלו ב־1913:

עתה כבר אי־אפשר לומר על אמריקה שהיא מקום בו כל אדם חופשי לבחור לעצמו את משלח ידו ולשקוד עליו ככל יכולתו. שכן עם כניסתו של אדם לפעילות שאינה רצויה לארגונים הגדולים (בתחומים מסוימים) הוא ייתקל באמצעים כוחניים שונים שיופעלו נגדו ויבלמו את התקדמותו, אם רק ירצו בכך הארגונים הגדולים. אלה יוכלו לשמוט את הקרקע מתחת רגליו ולסגור שווקים בפניו. שכן אם יפתח במכירות לקמעונאי מסוים, יסרבו בעלי המונופול למכור לקמעונאי זה. הקמעונאי הפוחד מן המונופול לא יקנה את סחורתו של בעל העסק החדש. והלא ארץ זו דגלה ברעיונות חופש ההזדמנויות המלא, ובכך היתה למושא הערצת כל העולם כולו. כאן לכאורה לא מוטלת על האדם שום מגבלה מלבד מגבלות אופיו ושכלו. כאן לא אמורה להיות כל אבחנה על פי מעמד, ייחוס משפחתי ויוקרה חברתית, אלא בני אדם מצליחים או נכשלים בזכות עצמם.

כאיש ציבור אני שואל את עצמי אם עדיין נוכל לעמוד בשערי ארצנו ולקדם את פני הבאים בהבטחות כאלה. התעשייה באמריקה כבר אינה חופשית כמו שהיתה פעם; היזמות באמריקה אינה חופשית עוד; בעל ההון הקטן נתקל בקשיים גוברים והולכים בכניסתו למערכה והולכת ונמנעת ממנו האפשרות להתחרות בגדולים. מדוע? מפני שחוקי הארץ אינם מונעים מבעלי הכוח לרמוס את החלשים [...] וכך שולטים החזקים בארץ.³

ב. תשתית אידיאולוגית לחידושים הפרוגרסיביים המוצעים – בעזרת דברי וולטר וייל

וייל (1873–1919), בן לאב מהגר מגרמניה, גדל בפילדלפיה והצטיין בלימודיו בתחום הכלכלה. הוא נסע הרבה בעולם ולמד לימודים גבוהים באירופה. שביתת כורי פחם שפרצה ב־1902 משכה את תשומת לבו והוא נשאב למאבק. נוצר קשר אמיץ בינו ובין מנהיג הפועלים ג'ון מיטשל, ובהמשך עזר לו וייל לכתוב את תולדות תנועת הפועלים. יחד עם הרברט קליי וולטר ליפמן ייסד וייל את כתב העת החדשני *New Republic*. רוב חייו עסק בעיתונאות, בתפר שבין כלכלה וחברה.

3 הנאום במלואו מופיע בספרו של אריאלי, *המחשבה המדינית בארצות הברית*, עמ' 297.

ספרו הראשון נדפס ב־1912, ונתפס כמייצג היטב את עמדת הפרוגרסיבים. להלן קטע מומלץ מתוכו, שלא הוכנס לספר הלימוד:

[...] נקודת התורפה של הכלכלה הפלוטוקרטית (כשל הכלכלה שקדמה לה), היא תפיסה אינדיווידואליסטית של העושר. היא רואה את תכלית הכלכלה הלאומית שלנו בגידול מספרם של חפצים, שהם קניינם של אזרחים מסוימים, ומבוקשם של אזרחים אחרים, במקום לראותה בגידול ההנאה הכלכלית הנובעת מצריכה כוללת, רבגונית והרמונית יותר. התפיסה הפלוטוקרטית מזהה עושר עם רכישה, עם צבירה אינדיווידואלית של דברים שיש בהם מחסור. פלוטוקרטיה משמעה 'עסקים' שעניינם רק ברווחים, ולא, כמו התעשייה, בייצור. עסקים פירושה רכישת ממון (לא עשיית דברים!) בין שיושג הרווח על ידי מונופול, זיוף, הרעלה פרסומית, או על ידי ייצור לחם טוב או נעליים טובות במחירים הוגנים. תכלית העסקים אחת היא – מקסימום של רווחים.

הדמוקרטיה החדשה מודה, שהשימוש המועיל והיעיל במשאבים הלאומיים שלנו משמעו עושר ולחם וחיים לאומה, ושכל השאיפות הפוליטיות מן הדין שיהיו תואמות לגורם כלכלי יסודי זה. ואולם הדמוקרטיה, מודרכת על ידי צרכיה, נותנת משמעות חדשה לביטוי 'שימוש מועיל'. בעוד שהפלוטוקרטיה רואה בו מתכוון לעושר הגדול ביותר, הנה הדמוקרטיה מפרשת אותו כהיקף הגדול ביותר של הנאה כלכלית. בעוד הפלוטוקרטיה חושבת על רווחים, הדמוקרטיה חושבת על נופש ופנאי, על הוצאת כספים נבונה ועל עבודה מחסנת. בעוד הפלוטוקרטיה מדגישה את החיסכון בשכר עבודה, הדמוקרטיה מדגישה את החיסכון בעבודה.

הדמוקרטיה אינה מאמינה שאומה היא עשירה משום שהרוב בה חייב למיעוט מתוכה כסף ועבודה. הדמוקרטיה אינה רוצה ב'עושר' כזה לאומה; היא מעוניינת בבשר, בתפוחי אדמה, בספרי לימוד, בגנים ציבוריים ובהבאת קץ לעמל מפרך. הדמוקרטיה מפרשת 'שימוש מועיל' כייצור וחלוקה וצריכה בדרך שתבטיח מידה מרובה ביותר של עודף הנאה כלכלית על פני סבל כלכלי, למספר הגדול ביותר של בני אדם ולמשך זמן ארוך ככל שניתן. למטרה זו נפגשים ומתחברים כל האידיאלים התעשייתיים, המדיניים, החברתיים והמוסריים של הדמוקרטיה.

הדמוקרטיה החדשה שלנו דוגלת בזכויות המקודשות של חיים, חירות ובקשת האושר, אך בפרשנות רחבה ובמגמה חברתית. כיוון חדש זה של פרשנות חברתית לזכויות, הוא המבדיל את הדמוקרטיה החדשה מזו המכונה דמוקרטיה אינדיווידואליסטית. דמוקרטיה אינדיווידואליסטית סופה להסתיים בשלילת עצמה, בשעבודו של היחיד אל מעמד בעלי היתרון הכלכלי, כלומר העשירים. כלי הנשק של אבותינו (להבטחת הדמוקרטיה) היו יכולים לעמוד מול עריצות מדינית, אך הם חסרי תועלת עד להצחק בעומדם מול עריצות כלכלית. הזכות של חופש הדיבור והעיתונות, הזכות של 'הביאס קורפוס', הזכות להגנה עצמית (נשיאת

נשק), אין בהן משום הבטחת מקום עבודה לאזרח כסוף שיער ולא הגנה עליו מפני שכר נמוך ומחירים גבוהים. הדמוקרטיה של המחר, שהיא דמוקרטיה מהותנית ולא פורמלית בלבד, אינה מסתפקת בזכות להצביע ובהכללות על זכויות אדם, שכן היא דמוקרטיה חברתית, המדגישה מטרות חברתיות ולא של יחידים [...] היא חותרת להעברת מידה מרובה ככל האפשר של שליטה על התעשייה ועל רווחיה לידי העם. היא מבקשת להשיג מטרות אלה [...] על ידי ויסות ופיקוח על תחומי פעילות כלכלית מצד הממשל, על ידי רפורמה במסים, על ידי ארגון מחדש של העסקים לטובת החלשים מבחינה תעשייתית [...] על ידי מידה מסוימת של בעלות הממשל על התעשייה [...] ככל הדרוש לסוציאליזציה אמיתית של התעשייה. מטרתה של הדמוקרטיה היא להתבונן בחיי העסקים הרבגוניים שלנו מנקודת ראות של החברה, ולא רק מזו של הזוכים ברווחי התעשייה. יש להסדיר את העסקים כך שיעניקו אושר רב ביותר והתפתחות נעלה ביותר למספר הגדול ביותר של יחידים וגם לחברה בכללה.

הסוציאליזציה היא אפוא יעד מכוון. יותר משהיא תוכנית תעשייתית מוגדרת, היא אידיאל המפיה רוח חיים בכלל המדיניות התעשייתית. היא קנה המידה שלפיו יש לדון את התנאים וההתפתחויות בתעשייה (Walter Weyl, *The New Democracy*, New York 1912).

שאלות

1. מהי ביקורתו של וולטר וייל על אופן התנהלותו של עולם העסקים?
2. וייל מציע השקפת עולם חדשה, וקורא לה בשם 'הדמוקרטיה החדשה'. (א) ערכו רשימת הבדלים בינה לבין הדמוקרטיה הישנה; (ב) אילו תפקידים חדשים הוא מבקש שהמדינה תבצע?
3. כיצד וייל מעגן את השקפתו באתוס האמריקני? מה ההבדל בין הפרשנות שהוא נותן לעקרונות שהוכרזו בהצהרת העצמאות לבין האופן שבו נהגו לפרש עקרונות אלה עד אז?

התייחסות לאתוס האמריקני: וייל נותן פרשנות חדשה לעקרונות היסוד הדמוקרטיים. בדבריו משתקפת החשיבות שהאמריקנים מייחסים להצהרת העצמאות. מאז נאום גטיסברג קיבל מסמך זה שדרוג בעיני האמריקנים, והם מצטטים אותו ורואים בו מסמך מכונן שאליו יש להסמך את המעשים. ובכך 'חיים, חירות ובקשת האושר' – בפרשנות מרחיבה – דורשים **שהמדינה תעשה** ותיזום ותבצע צעדים שיאפשרו למספרים גדולים הרבה יותר של אזרחים ליהנות מכל טוב הארץ – בניגוד לפרשנות הישנה, שעל פיה השגת זכויות אלה דרשה מהמדינה **להימנע מעשייה**: לא להפריע לחופש הדיבור, לא לעצור אזרחים באופן

שרירותי ולא צודק, לא להפריע להם לשאת נשק וכו'. אפשר לחזור עם התלמידים אל מגילת הזכויות (עשרת התיקונים הראשונים) ולשים לב שהם מורים לממשל: **אל תעשה**. וייל מבקש עתה לשנות את הגישה מיסודה, ואומר לממשל – **עשה!** כדאי להצביע על המשכיות להצעות הפופוליסטים.

כיצד יצדיק וייל את השקפתו במונחים של חירות ושוויון? ובכן, הוא מבקש לקצץ בחירותם של אחדים על מנת להרבות בשוויון. מה עשויה להיות דעתם של השמרנים על הצעות אלו? איך יתייחסו לזה מי שהאמינו בעקרונות הדרוויניזם החברתי?

יש לשים לב לשימוש שלו במונחים: 'עסקים' הם האופן השלילי והמעוות (בעיניו) שבו מתנהלת הכלכלה, אבל 'תעשייה' היא המילה שבה הוא בוחר כדי להצביע על החיובי שבתחום זה. האם הוא שולל את עולם העסקים לחלוטין? מתברר שלא, ועל זה כדאי להתעכב, שכן זהו **ההיסוס המתמיד של חדשנים בארצות הברית: הם אינם רוצים לוותר על הקפיטליזם**, אלא רק לרסן אותו. זו הופכת להיות העמדה הדמוקרטית המובהקת. ניתן להתקיף עמדה זו, ולומר שככל עמדת פשרה היא עלולה לצאת קרחת מכאן ומכאן. יש מי שיטען (מהצד השמאלי יותר), שרק חיסול הבעלות הפרטית יאפשר להגשים את שאיפותיו של וייל. רשימת שאיפותיו (חלוקה מחדש של העושר, שליטת העם על התעשייה, חובת המדינה לדאוג לעבודה ולרווחה של כל אזרח) אכן נשמעת רדיקלית, בעוד הדרך להשגתן נשמעת בפיו מתונה. האם זה עומד בביקורת?

לקריאה

א"מ היר'ג'ונס, **וודרו וילסון והליברליזם האמריקני**, הדר, תל אביב תשכ"ו.
אלון גל, 'הזרם הפרוגרסיבי 1890–1920', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**, זמורה ביתן 1986, עמ' 125–148.

חגי הורביץ, 'החוק, זכויות הקניין וסכסוכי עבודה בארצות הברית 1880–1950', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית**, עמ' 165–194.

בין שתי מלחמות עולם: משגשוג לשפל עמוק

שני הפרקים הבאים יעמיקו בשאלת מעורבותה ופעלתנותה של המדינה בניהול הכלכלה ורווחת האזרחים. נעשה זאת משני היבטים (שקשה להפריד ביניהם): התועלת הכלכלית מצד אחד ושאלת המוסר והצדק החברתי מצד שני. מדי פעם נחזור אל בחינת השינויים שהתחוללו באתוס האמריקני.

גורמי השפל הכלכלי ומהלכו

הפינה היצירתית: אילו היית אזרח אמריקני מתוסכל בן הזמן, מה היית שואל? הנה שאלות אפשריות:

- היכן הכסף שאיבדתי בהשקעה בבורסה, הרי החברה שהשקעתי בה קיבלה את כספי ועתה אינה משלמת לי שום דיווידנד (כי אינה מרוויחה), מיהו שהלך עם הכסף שלי ונהנה ממנו כשאני מתבוסס עתה בעוני?
- היכן הכסף שפתאום נעלם מן המחזור? (הוא נמצא בפועל בצורת סחורות שלא ניתן למכור ולממש; היו מעטים שנשארו חזקים מאוד ולא איבדו את כספם והונס, ובזמן השפל פשוט השאירו אותו 'תחת המזרן', כך שהוא לא היה במחזור. זה מצב אופייני לדפלציה: ציפיות לירידת מחירים גורמות לאנשים לא לקנות היום מה שאפשר לדחות למחר. מבחינה מסוימת הכסף כביכול איננו – אחרים לא יכלו ליהנות ממנו, והמחזיקים בו, כמובן לא רעבו, אך הם גם לא הרוויחו ממנו בשנים אלה.)
- איך ייתכן מצב אבסורדי של 'דלות בתוך שפע'? המצוקה שנובעת ממחסור היא ברורה, אבל איך תיתכן מצוקה מוזרה שנובעת מעודף ייצור? בשעה שמיליונים היו רעבים ומחוסרי קורת גג, במטעים העמוסים לא היה מי שיקטוף את הפרי ויוביל אותו העירה למכירה, כי זה לא השתלם. יותר מאוחר אף הושמדו מצבורי מזון, משום שאנשים רעבים היו עניים מכדי לקנותם (לא היתה מערכת ריכוזית שעשויה לטפל במצב כזה).
- היכן המדינה שלי בשעה כל כך קשה, ולמה היא לא עמדה על המשמר למנוע את המשבר?

תסכול וייאוש: היה מי שהעיר, שבאירופה מכירים את העוני ויודעים להתמודד אתו אך לא כן באמריקה, שבה היו ציפיות לצמיחה מתמדת וחלום שאולי סנוור עיני רבים מלראות נכוחה.

תרשים זרימה להבהרת מהלכו של השפל:

התמוטטות הבורסה ← נפילת בנקים ← התרוששות של רבים ← הפסקת השקעות וירידה חדה בביקושים ← ירידת מחירים ← ירידה בייצור וסגירת מפעלים ← פיטורין ואבטלה ← עוד ירידה בכוח הקנייה. זהו תרשים שחלקו מעגלי-מתרחב (מעגל קסמים), כלומר התופעות חוזרות וגוררות העמקה נוספת של השפל.

כדאי להתייחס לחוסר האמון שיצר המשבר ולהשלכותיו. למשל, אנשים שהיה להם כסף לא הפקידו אותו יותר בבנק, ומחשש ליום המחר גם לא הוציאו אותו אלא שמרו עליו. במצב של דפלציה הם רק 'הרוויחו' מזה, כי הכסף נעשה יקר וערכו עלה כל הזמן (מחר תוכל לקנות בו יותר ממה שאתה יכול לקנות בו היום). זה תוצר לוואי שרק מעמיק את המשבר, שכן במצב הנתון הוא מעודד חיסכון במקום ביקושים או השקעות, שרק הם עשויים היו להניע את גלגלי הכלכלה.

העקרונות הבסיסיים של כלכלת הלסה פר (הכלכלה הקלאסית), שנתפסו עד כה כמועילים כל כך וכמקדמים צמיחה ושגשוג, התגלו עתה מ'צד האפל'. אלה מקצת ההסברים, בסגנון זה, של בני הזמן:

א. **השאיפה לרווחים** כמניע כמעט יחיד לפעילות, שפע הידיים העובדות, וכן התחרות הקשה בענפים מסוימים, גרמו לכך שהשכר (במיוחד לפועלים) הנמוך מאוד הוריד את כוח הקנייה ברחבי הארץ. בעולם הפיננסי נוצרה אווירה שבה הכול שאפו לרווחים קלים, מה שהוליד פעילות והחלטות לא אחראיות ולמשל, הבנקים השקיעו בבורסה את כספי הלקוחות). שאיפה זו אף גרמה לרבים לנסות ולהרוויח בלי לעבוד, מספקולציות. כשמדובר בתופעה רחבה, זה עלול להיות הרסני.

ב. **האמונה שהשוק מאזן את עצמו** ולכן אסור להתערב ולפקח, גרמה לכך שלא נעשה שום תכנון. באופן פשטני: איך יכול חקלאי בדרום דקוטה לדעת מה נכון בשבילו לגדל, וכמה? הלא אם יש מחסור במוצר מסוים, גם חקלאים אחרים ידעו על כך ויגדלו אותו ואז ייווצר עודף, ואיך יוכל החקלאי להיות בטוח שיהיה לו למי למכור? היו לזה כמובן פתרונות, כמו חברות שיווק למוצרי מזון שערכו חוזים עם חקלאים. עם זאת מתברר שכלכלה בסדר גודל גדול תתקשה

להסתדר ללא גוף מרכזי שרואה את כל התמונה ממרחק מספיק ומחלק את משימות הייצור. על בסיס האמונה בשוק החופשי, גם לא פיקחו על פעילות הבנקים והבורסה, ורבים מהם נוהלו לא מספיק ביושר ולא מתוך נאמנות מספקת ללקוח.

מרקס טען שקיימת סתירה הכרחית בין הקפיטליזם לבין חברה תעשייתית מפותחת, ושלבסוף הקפיטליזם יקרוס מאליו. האם התגשמה נבואתו הקודרת? במובן מסוים, כן! המשבר שאנו עוסקים בו לא קרה בחברה אגרארית. שהרי בכזו, אם אנשים התקשו למכור את מה שגידלו, הם תמיד יכלו לאכול אותו בעצמם ולא למות מרעב. אבל בחברה המתועשת, הפועל המפוטר איננו בעלים של דבר ואין לו גישה לשום משאב ייצור. החקלאי, עני ככל שיהיה, לא נכנס לגדר מה שניתן לכנותו 'פרולטריון', הוא אף פעם איננו חסר כול, שכן תמיד הוא יכול לחיות מן האדמה (כל עוד היא שלו). לא פלא שבהיסטוריה האירופית ידועים מקרים רבים שבהם – בזמנים של קטסטרופה, מלחמה ומחסור – אנשים זרמו מן העיר אל הכפר. שם תמיד היה סיכוי לקיום (מדובר כמובן בחזרה למשק מעורב ואוטרקי, שאופייני למצבי נסיגה כאלה). על רקע זה אולי לא מפתיע שבשנות השלושים קמה בארצות הברית מפלגה סוציאליסטית חזקה – הגדולה בכל תולדות המדינה – שסחפה רבים שהתייאשו מן הקפיטליזם.

לקריאה

David Nasaw (ed.), *The Course of the U.S. History: An Anthology*, pp. 237–251 (תיאור מצוין [עם דוגמאות רבות מחיי היום־יום] של השפעת השפל על נפשם ורוחם של האמריקנים).

אתר ובו חומר לימודי טוב: <http://newdeal.feri.org/index.htm>

קולנוע

זמנים מודרניים, צ'רלי צ'פלין 1936 – על הניכור שבעבודת החרושת, ועליבות הקיום בזמן השפל.

ענבי זעם, ג'ון פורד, 1940 – על פי ספרו של ג'ון סטיינבק – טרגדיה של משפחת איכרים, שגורשו מחלקת אדמתם בשל חובות, והם נעשים נוודים המחפשים את החלום האמריקני.

הם יורים גם בסוסים, סידני פולק, ארצות הברית 1969 – מטיל אור על הייאוש וההשפלה שהיו מנת חלקם של רבים בזמן השפל.
שושנת קהיר הסגולה, וודי אלן, 1984 – אנשים בזמן השפל נתלים באשליות וחלומות, שהקולנוע – המדיה הצעירה – מספק.

ניו־דיל: המערך החדש

מוקדים אפשריים

- להבנת התוכנית: כיצד ניסה הממשל להתמודד עם השפל, ומה ביקש להשיג? אילו סיכונים לקח על עצמו, ומה עלולים היו להיות (או היו בפועל)?⁴ המחירים של התוכניות? יש טוענים כי התוכנית סיפקה הרבה 'רעש וצלצולים', אך למעשה לא היתה אפקטיבית. היא פעלה מעט מדי ובכיוונים סותרים, ללא תוכנית קוהרנטית עקבית, ולא סיפקה את השינוי המיוחל. האומנם?
- להערכה ושיפוט של התוכנית: (א) מה בצעדים אלה הוא בבחינת מהפיכה, ומה – המשך טבעי של המגמה שהחלה בפעילות הפופוליסטים ובחקיקה הפרוגרסיבית? האם החידוש הוא רק במינון ובאינטנסיביות? (ב) האם תוכנית זו הצילה את הקפיטליזם האמריקני? שינתה אותו מן היסוד? נטשה אותו?

בניסוח בוטה (שעשוי לשמש כשאלת דריכה לצרכים דידקטיים): האם הניו־דיל היה בבחינת ניסיון של נשיא שנשען על רעיונות שמאליים לערוך 'קולקטיביזציה' של כלכלת ארצות הברית ולהוציא לפועל שינויים מהפכניים, או מאמץ להצלת הקפיטליזם ולשימור הסטטוס קוו החברתי? (ייתכן שלאחר דיון תגיע הכיתה למסקנה, שאין סתירה הכרחית בין מה שמוצג כאן כדיכוטומיה. כלומר, ייתכן שכדי להציל את הקפיטליזם היה צורך לערוך שינויים מהפכניים ביחס לנהוג בארצות הברית, וברור שאחר כך הקפיטליזם כבר לא יהיה אותו קפיטליזם. העמדת הדברים בדיכוטומיה עוזרת להבנת ההתנגדויות של מי שחששו שהאתוס האמריקני עומד בפני הרס וניפוץ).

4 תלוי מאיזו נקודת ראות מבקשים לבחון את התוכנית, האם בשעת החקיקה או לאחר ביצועה?

מטרות הניו־דיל

א. להניע מחדש את גלגלי הכלכלה:

- הגדלת כוח הקנייה במשק – לדוגמה: על ידי יצירה מלאכותית של משרות (כלומר, עבודה יזומה) ודאגה לעלייה בשכר, וכן בעזרת תשלומי קצבאות שונות (דרך הביטוח הלאומי), אשר הבטיחו שיהיה יותר כסף בידי הציבור.
- יצירת ביקושים – לדוגמה: הקמת פרויקטים במימון ממשלתי, שבזכותם ייווצר צורך לקנות מוצרים שונים (כלי עבודה, חומרי גלם, ריהוט וכדומה), וזה יעודד בעלי עסקים לפתוח אותם מחדש לפעילות.
- הגדלת המחזור ויצירת אינפלציה מבוקרת – בעזרת מדיניות מוניטרית חדשה: הדפסת שטרות מעבר לכמות המתכות היקרות שבמרתפי משרד האוצר, כלומר ללא כיסוי. מדובר בשינוי התפיסה, שזהב הוא הבסיס היחיד לעושרה של מדינה. וגם – הפעלת תקציב גירעוני (על פי המלצות קיינס).
- עידוד השקעות – נקיטת צעדים שיחזירו את אמון הציבור במערכת הפיננסית, כך שהאזרחים לא יחששו ויהיו מוכנים 'להוציא את כספם מן המזרן'.

ב. מניעת סיכונים למשבר כזה בעתיד – לדוגמה: על ידי פיקוח צמוד על פעולות הבנקים והבורסה.

ג. תמיכה בנצרכים – חלוקת קצבאות לקבוצות חלשות באופן ישיר, או בעקיפין על ידי העברת כספים למדינות שלא היו להן מספיק משאבים, על מנת שהן תחלקנה אותם לנצרכים. (היום קוראים לזה 'תשלומי העברה').

מה היה חדש ואף מהפכני במדיניות הניו־דיל, ואילו חששות והתנגדויות היא עוררה?

1. הממשל הפך להיות פעיל ביותר בכלכלה, מתערב ויוזם – בניגוד לאמונה הקלאסית בלסה פר. לדוגמה: חוק הבראת התעשייה ביקש ליצור שיתוף פעולה בין יצרנים, פועלים וצרכנים, שעמד לפגוע בתחרות החופשית; הממשל החל לכוון ולווסת את הפעילות הכלכלית על ידי שליטה מוניטרית במחזור הכספים ובעזרת תקציב הממשלה, שבכוחו למשל ליצור מקומות עבודה או לחילופין לקצץ בהם. כשמורגש שפל, מיד מדפיסים יותר כסף ויוצרים אינפלציה,

- ולחיפך. התנגדויות עקרוניות התעוררו סביב כל הצעדים הפוגעים בתחרות החופשית, וב'חופש ההתקשרות'.
2. לקראת מדינת רווחה – הממשל ראה עצמו אחראי לרווחת התושבים, והחליט לפעול לטובת החלשים. זאת בניגוד גמור לתפיסה האינדיווידואליסטית של הדרוויניזם החברתי, שראתה בחלש את מי שהביא על עצמו את הצרה הזאת. בעבר, באותן מדינות שבחרו לפעול בתחום הרווחה נעשה הדבר באופן מינימלי, כחלק מהתפיסה שאין זה מתפקידי הממשל כלל, ורוב המשימה נשארה לטיפולם של ארגוני צדקה וולונטריים. אחת ההשלכות של שינוי זה במדיניות הציבורית היתה מיסוי גבוה (מדורג כמובן). הדבר עורר מחלוקת: האם הממשלה צריכה להיות גוף שעוסק ב'צדקה'? הסתמכות על צדקה עלולה לטפח תלות, בינוניות ועצלנות – בניגוד גמור לאדם הנמרץ והעצמאי שביקש ג'פרסון בחזונו, טענו המבקרים.
3. תפיסה כלכלית חדשה – (א) כדי לאפשר לממשל לבצע את תפקידיו החדשים הוא נזקק למערכת מנהל גדולה של פקידים ורשויות, כללים וזכאויות (ביורוקרטיה). מערכת כזו היא מיסודה מדכאת חירויות. ונוסף על כך, פירושה הוצאה גדולה על משכורות וקצבאות. כל זה מצוי בקוטב מנוגד למסורת החירות האמריקנית הג'פרסונית. (ב) כדי לפעול בנפח כה גדול, הממשלה צריכה הרבה כסף – שאין לה. אחד הפתרונות לכך היה תקציב גירעוני, ואותו אפשר להפעיל בכמה דרכים. אחת מהן היא הדפסת שטרות 'ללא כיסוי', כלומר בלי שיש במאגר הזהב של אוצר המדינה כמות זהב מספקת לפדיונם האפשרי. בזמן השפל של שנות השלושים היה צעד כזה עשוי להצליח, כי האינפלציה המקווה שהוא גרר אתו היתה צו השעה בין כה וכה. דרך נוספת היא נטילת הלוואות שההתחייבות להחזירן היא בטווח הרחוק, ואת הכספים הממשל מוציא בטווח הקצר, בהשקעות במשק. הדבר נעשה בציפייה שהכלכלה תתאושש, לציבור יהיו יותר הכנסות, ואז הממשלה תוכל לגבות סכום גבוה יותר במסים ולהחזיר את החובות שלה. התנגדויות אפשריות: השיטה מבוססת על סיכון. תקציב גירעוני נתפס כפעולה בלתי מוסרית ולא אחראית. המדינה חיה כביכול ממה שאין לה!
4. התחזקות הממשל הפדרלי בכלל, והרשות המבצעת (הנשיא) בפרט: הממשל המרכזי לקח על עצמו לטפל בענייני פנים מובהקים, שכרגיל היו שמורים למדינות. אמנם זה הוצג כמדיניות של שעת חרום, אך בסופו של דבר התקבלה מדיניות זו כשינוי של קבע, וגם אחרי חלוף תחושת החרום ומלחמת העולם

השנייה לא היה ערעור של ממש על כך, שהמשל המרכזי מכתוב הרבה בענייני הפנים של המדינות. העיקרון עצמו נותר ללא ערעור למשך שנים רבות: המשל הפדרלי פועל בנושא רווחה, לצד המשל המדינתי. כדאי להיזכר בהנחות היסוד של האבות המייסדים אודות הפדרליזם, כדי להבין מה עלולה החברה להפסיד.

לסיכום: כדאי להבהיר שלפנינו עקרונות היסוד של המדיניות הסוציאל-דמוקרטית ושל מדינת הרווחה, שבמהלך המאה העשרים פעלו לאורם מדינות רבות במערב (במידות ובצורות שונות זו מזו). בפרק 15 תהיה התייחסות נוספת לנושא.

הסמכת החדש אל עקרונות מסורתיים

לאחר הניו-דיל, האם (ואיך) ניתן עדיין להסמיך את המדיניות החדשה (של ממשל מתערב ופוגע בחופש הקניין, בתחרות החופשית, באינדיווידואליזם המבורך, ברעיון ה־self made man) אל האתוס הליברלי ואל רעיונות היסוד של האומה האמריקנית?

רפורמטורים ידועים לאורך ההיסטוריה הסמיכו עמדות חדשניות אל אידיאולוגיה בסיסית המקובלת על רבים, בטענה שהם מקיימים אותה **באופן נאמן למקור**, ועתה 'יחזירו עטרה ליושנה', בעוד שהמנהיגות הנוכחית מעוותת את העקרונות המוסכמים האלה. גם בדיון זה אפשר להצביע על התייחסות ערכית לחידוש, ועל הניסיון לעגן אותו באתוס הישן. לדיון זה אפשר לגייס את טיעוניו של וולטר וייל (ראו לעיל פרק 13). הבהרה חשובה: התנאים שהצמיחו ואפשרו את האתוס הליברלי ואת החלום האמריקני (אפשר לחזור אל קרבקר ולהיזכר בהם) השתנו באופן שאי-אפשר להתעלם ממנו (שטחי הארץ יושבו עד החוף המערבי, הארץ הפכה מתועשת, קמו עסקים ענקיים). זו עובדה שלא ניתן לשנותה, ונותרה השאלה: האם במצב החדש תאפשר החברה האמריקנית למעטים להמשיך ולנצל את עקרונות האתוס הנוחים להם, בעוד הרבים הופכים להיות מנוצלים ומדוכאים?

הפעלה: את הדיון בעד ונגד הניו-דיל אפשר להכניס למסגרת של סימולציה בכמה צורות: (א) בית המשפט העליון דן בחוקתיות של חוקים שעברו בקונגרס, והשופטים מנמקים את עמדותיהם החלוקות. חשוב להדגיש את תפקידו של בית המשפט כמאזן ובולם (שימו לב לתפקודו השמרני של בית המשפט העליון עד

1937, בדומה למה שהכרנו בשאלת האפרו-אמריקנים). (ב) יצירת שני עיתוני קיר, האחד במגמה שמרנית והשני במגמת רפורמה. העיתונים יכילו דיווחים על מצוקה, על חקיקה, מאמרי מערכת, ראיונות, קריקטורה מגמתית ואפילו מדורי רכילות, ספורט או חידונים. חשוב לקבוע את התאריך שבו המשחק נערך, ולדבוק במה שנאמן לאותה נקודת זמן. המשמעות היא, שהעיתון נכתב בלי הידיעה על מה שקרה אחר כך. (ג) סימולציה של מערכת הבחירות ב-1936.

השינוי והחידוש בחיי החקלאים

בתקופת החלוציות חיו חקלאי ארצות הברית בבדידות, כל אחד ייצר את רוב התוצרת שהיה זקוק לה ולמד לסמוך על עצמו בלבד. חקלאים אלה היו סמל האינדיווידואליזם. ואולם לאחר התהפוכות שתוארו, במאה ה-20 וה-21 הם עובדים מתוך שיתוף פעולה הולך וגובר זה עם זה, שממנו מרוויחים כולם בסופו של דבר. חלק מהשיתוף הוא וולונטרי, באגודות וארגונים שהקימו לעצמם, וחלק נעשה בעזרת הממשלה, שיכולה בדרכים שונות לתכנן ולאכוף את מדיניותה על כלל ציבור החקלאים (ראו הפרק הבא – 15).

הרחבה: מדיניות השמדת תוצרת חקלאית קוממה רבים. כיצד נטפל בזה בכיתה? הבנתה תיעשה על ידי העמדת האלטרנטיבות, וההדגשה שבסיטואציות מסוימות יש לבחור את הרע במיעוטו. אם לא היו ננקטים צעדים לשמירה על מחיר סביר, החקלאות היתה מתמוטטת. לכיתות המורגלות במקורות היהדות אפשר להביא את דברי התלמוד, בבלי תענית כ ע"ב (בתחתית הדף; במהדורת שטיינזלץ, עמ' 89). מסופר שם על רב הונא, שבימי שישי אחרי הצהריים היה שולח שליח לשוק, והלה היה קונה מן הירקנים את כל מה שלא הצליחו למכור וזורק לנהר. התלמוד שואל: ולמה שלא ייתן את האוכל לעניים? ועונה: אם היה עושה כך היו הללו מתרגלים לסמוך על המתן וחדלים לקנות, וכך החקלאים לא היו יכולים להתפרנס (במילים מודרניות: מתן החינם היה עוצר את גלגלי הכלכלה).

הרחבה: השפל הכלכלי במבט לעולם

א. גרמניה וארצות הברית – שתיהן מדינות דמוקרטיות – נקלעו לשפל קשה בראשית שנות השלושים של המאה ה-20. האחת התדרדרה בעקבותיו לדיקטטורה (נאצית), והשנייה, אף שהפעילה כלכלה יותר ריכוזית לא נאלצה לוותר על החופש והדמוקרטיה, ובמובן מסוים אף יצאה מחוזקת מן המשבר.

איך ניתן להסביר זאת? אפשר לספק הסברים שמקורם במסורת ובניסיון שעברו שתי החברות אחרי מלחמת העולם הראשונה. לצד זה נציין, שבני הזמן היו מודעים לקשר שבין שימור הדמוקרטיה והבטחת הקיום הכלכלי. הדבר עולה גם מדברי רוזוולט עצמו. באחד מנאומו בשנת 1938 הוא אמר:

הדמוקרטיה נעלמה באחדות מהמדינות הגדולות לא מפני שעמיהן לא אהבו דמוקרטיה, אלא מפני שעייפו מאבטלה וחוסר ביטחון וממראה ילדיהם הרעבים, כשהם עצמם חסרי ישע וממשלתם חלשה בהיעדר מנהיגות. בייאושם העדיפו להקריב את החירות בתקווה לזכות בפרנסה. אנחנו באמריקה יודעים שניתן לשמור על מוסדותינו הדמוקרטיים ולדאוג לכך שיתפקדו כראוי. אך לתכלית זו יש להוכיח, שתפקודם למעשה של מוסדות דמוקרטיים פירושו הגנה על ביטחון העם. בני עמה של אמריקה מסכימים להגן על חירויותיהם בכל מחיר, וקו ההגנה הראשון מתבסס על שמירת ביטחונם הכלכלי.

ב. בשנות השלושים לא נשאר בעולם מדינות שדגלו בליברליזם כלכלי בנוסח אדם סמית (ליברליזם קלאסי), והמגמה הכללית פנתה לעבר ממשלים ריכוזיים יותר. הדיקטטורות הגדולות עברו לכלכלה ריכוזית בצורות שונות, בראשן ברית המועצות הקומוניסטית שהפעילה את תוכניות החומש במלוא המרץ. המדינות הקפיטליסטיות נסחפו אחרי בורסת וול סטריט לשפל כלכלי, והגיבו בהענקת סמכויות חירום לממשלותיהן, באופן יותר ריכוזי וסמכותי מאשר ארצות הברית.

ג. בזמן השפל הגדול מדינות העולם הסתגרו ולא השכילו לעזור זו לזו, בין השאר כי לא הבינו עד כמה הן תלויות זו בזו. העולם למד מן המשבר, והיום מדינות העולם פועלות בשיתוף כלכלי רב בהרבה מובנים: הפלת חומות מכס, עזרה בייצוב המטבע של מדינות אחרות וכדומה.

תרגיל: כיצד נתפס רוזוולט בעיני בני־זמנו?⁵

מקור 1: תום וינסיגרה גדל בזמן השפל ונזכר כיצד תפסו בני משפחתו את הנשיא:

המונח 'שפל' הפך עד מהרה להיות מילה יום־יומית בבית, לכל ששת הילדים. החיך שהיה פעם שפוך על פניה היפות של אמא, היה עתה נדיר. המשבר של 1929 הרס את העסק של אבא, מוסך תיקונים למכוניות. ההישרדות היתה תלויה בעבודה חלקית שאבא הצליח להשיג מדי

5 המקורות מצוטטים בתוך Edward L. Ayers (and others), *American Anthem*, Holt, Rinehart & Winston 2007, p. 728

פעם, ובקצבה מהרווחה. עד מהרה נגמר לנו הכסף לפחם, ולא תמיד היה לנו מספיק חם. מה שעצר אותנו מייאוש גמור היו שאריות של מסעדות, ולחם ישן מהמכולת. את אמא הפוליטיקה אף פעם לא עניינה, אבל יום אחד ב־1931 היא הפתיעה אותנו בהכרזה, שהמשפחה תשתף בהפגנת תמיכה במועמד לנשיאות, רוזוולט, שתיערך בקמדן, ניו־ג'רזי. במהלך ההפגנה התבוננתי באמא, מחייכת ושרה. הייתי מאושר. לאורך שנות השלושים הקשות, חולל 'מרק האלפבית' של רוזוולט (NRA, AAA, WPA, TVA) נפלאות. חיינו השתפרו. ב־1939 הייתי בן 13, והיתה לי עבודה חלקית במרכז העיר, בשטיפת כלים. בדרכי לעבודה יום אחד, שמעתי ברחוב יללות סירנה. היתה זו השיירה של רוזוולט, בסיבוב לקראת הבחירות. כשמכונניו התקרבה אלי, הוא הרים את כובעו לכיווני לסימן ברכה. מרוגש כולי רצתי הביתה. כשסיפורתי לאמא, היא חיבקה אותי. הרגשתי שהיא מתייפחת ורועדת. אחר כך היא התבוננה בי כאילו שדרכי היא יכולה להביע את הכרת התודה שלה לנשיא. אחי ואחיותי התייחסו אלי כמו לסלבריטי, ולא שטפתי כלים ביום ההוא.

מקור 2: מאמר מערכת בכתב העת *The Nation*, שהתפרסם מיד אחרי אחד מנאומו הנשיא לקראת הבחירות לקדנציה שנייה ב־1936.

המסר המדהים של מר רוזוולט לקונגרס, באמצעות נאום הרדיו שלו, ללא ספק חיזק את סיכויי בבחירות, אבל הוא משאיר את תוכניתו בלתי ברורה בדיוק כפי שהיתה קודם. הנאום מגלה כישרון פוליטי והישג רטורי מרשים של שימוש ברדיו, אבל מבחינה אינטלקטואלית היה זה מופע מבלבל הפוסח על שתי הסעיפים [...] המאזין הפשוט ביקש להשתתף באירוע דרמטי, וקיבל את מבוקשו. הוא רצה נאום לוחמני, וזה מה שקיבל. הוא רצה להתחבר אל היסטוריה בפעולה, והנשיא עשה הכול כדי שההצגה תעביר את התחושה הזאת [...] שוב הפעיל הנשיא איזה קסם שמעצים את דמותו. בהשוואה אליו כל מועמד רפובליקני נראה עלוב ומתוסכל [...]. אבל קריאה חוזרת ומפוכחת בנאומו מגלה כיצד הפעיל מר רוזוולט את כישרונותיו כדי להתעלם דווקא מן הנושאים החשובים [...] בענייני הפנים היו דבריו בגדר הצהרות, במקום שיציגו תוכנית מעשית והצעת חקיקה. בנקודה זו הפך הנאום להצגה, שבה ענייני המדינה מתנהלים לאור זרקורי הבמאים.

שאלות

1. במה שונות זו מזו שתי ההערכות הניתנות כאן על רוזוולט?
2. לקריאה ביקורתית: איזה ערך מחקרי יש לכל אחד מן המקורות שלפניכם, על פי אופיו? מה ניתן להסיק באופן אחראי מכל אחד מהם?

3. הכינו מאמר: כיצד עיצבה אישיותו של רוזוולט את תפיסת הציבור האמריקני בנוגע לנשיאותו בשנות השלושים? השתמשו במידע ובמקורות מכל הפרק ובססו דבריכם.

לקריאה

י' מצר, 'עידן חדש ומשבר בסופו', **זמנים** 8 (אביב 1982).
 חיים גניזי, 'פרנקלין רוזוולט והניו-דיל', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית: פרקים בהיסטוריה של ארצות הברית ובתרבותה**, זמורה ביתן, תל אביב 1986, עמ' 235-254.
 אייל נווה, **המאה העשרים: מאה שהפכה סדרי עולם**, מדריך למורה, ספרי תל אביב, תל אביב 1994, עמ' 46-55.

ספרות יפה

ג'ון סטיינבק, ענבי זעם, זמורה-ביתן 1988.

פרק 15

מדיניות ציבורית בארצות הברית במחצית השנייה של המאה ה-20

מוקדים אפשריים

- כיצד, לפי תורת קיינס, אמור לפעול המנגנון של ממשל פעלתני בפיקוח על הכלכלה, ובאילו מחירים ומגבלות?
- מה טיבו של המתח הנפער עתה בין עמדת השמרנים לעמדת הליברלים, ובמה הוא שונה ממתחים דומים בעבר? (במה התקרבו העמדות זו לזו?).
- מה טיבה של מדינת הרווחה הליברלית נוסח ארצות הברית? (האומנם רווחה? האומנם ליברליזם?).
- הרחבה: בפני אילו בעיות ניצבה המעצמה הכלכלית בתחילת המאה ה-21, למול אתגר הגלובליזציה?

הרחבה: האם יכולים עקרונות הכלכלה הקיינסיאנית להיות בסיס לפתרון משברים כלכליים:

בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20 הופיעו בעיות שלא ניתן היה לפתור אותן בדרכים שהיו מקובלות אז. בראשית שנות השבעים נכנסה ארצות הברית למשבר בעל אופי חדש, שקיבל את השם **סטגפלציה**. זהו מיזוג של עליית מחירים ואינפלציה גבוהה מצד אחד, והאטה ואבטלה גוברת מצד שני. הממשל הורה על צעדים שונים, פעם לצמצם את כמות הכסף במחזור ולהעלות את הריבית, בתקווה לרסן את האינפלציה, ולאחר זמן מה – בכיוון הפוך, בתקווה לעודד עסקים ולצמצם את האבטלה. ואולם הכלכלה לא הגיבה כמצופה. מה שלא היה ברור אז, הוא **שכוחות בינלאומיים** הם שיוצרים את הסטגפלציה. למשל, האבטלה נוצרה בין השאר בגלל תחרות עם כוח עבודה זול בעולם השלישי (ראו להלן – גלובליזציה); והאינפלציה נוצרה בעקבות עליית מחירי הנפט (ראו להלן – משבר הנפט) ורוויה כלכלית בכמה משקים בארצות אחרות. הפתרונות המוכרים לא הועילו למצבים אלה. (הקריקטורה בעמ' 143 משקפת את המבוכה).

גלובליזציה

לפי ההגדרה המופיעה בחלון, הגלובליזציה היא תהליך מתמשך, שכבר האימפריאליזם במאה ה-19 הכיל חלק גדול ממאפייניו. כבר אז היו יזמים שהשקיעו הון עודף בחלקי תבל מרוחקים, ומאותם מניעים: העדפת חומרי גלם זולים ועובדים זמינים וזולים. כשחלה התקדמות כלכלית במקומות מרוחקים אלה, הם הפכו לשוק שבו יכלו להימכר מוצרים מוגמרים מארץ האם. ואולם אז הצריך הדבר את כיבושם המלא של מקומות מרוחקים אלה. היום נמצאה דרך המאפשרת השגת יתרונות כלכליים אלה ללא כיבוש צבאי ושליטה פוליטית.

העולם המערבי מצא פתרון די יעיל לתהפוכות הכלכלה בעזרת ויסות ופיקוח מטעם המדינה, ברוח עקרונותיו של קיינס. ואולם תהליך הגלובליזציה מעמיד זאת בסכנה, שכן יותר ויותר פעילות כלכלית מתבצעת בזירה הגלובלית, שבה אין מי שיפקח. האם זה יגרום למשברים כלכליים שלא יהיה מי שיטפל בהם? לצורך זה נעשים אמנם ניסיונות תיאום, בעזרת מוסדות בינלאומיים כגון הבנק העולמי וארגון המדינות המתועשות, אבל יכולת האכיפה שלהם מוגבלת.

העולם המערבי הגיע לפשרה מסוימת ביחסים שבין הון לעבודה. אך תהליכי הגלובליזציה פתחו את הבעיה מחדש, כאשר הון מערבי מנצל את העבודה הזולה בעולם השלישי – עבודתם של פועלים עניים, שאינם יכולים לרכוש את המוצרים

שהם מייצרים עבור החלק העשיר של העולם. זה עלול להחזיר את העולם אל ימים חשוכים שנדמה היה שהם כבר מאחורינו. אם נוסיף לכך את העובדה, שתכני תקשורת ההמונים המשודרת מגיעים לכל פינה בעולם וגם לשכונות העוני, וחושפים לכול את ערכי תרבות הצריכה והשפע של העולם המערבי, נודה על הסכנה – שלפנינו חבית של חומר נפץ.

משבר הנפט

ארגון אופ"ק (OPEC) הוא גוף המאגד חלק גדול מיצרניות הנפט, מבין מדינות העולם השלישי. במשך שנים הוא פעל באופן לא פורמלי לקידום האינטרסים של עסקי הנפט של אותן מדינות, אולם בשנות השבעים של המאה ה-20 החל הארגון להפגין את כוחו באופן שגרם למשבר קשה במדינות המערב. ב-1973, במהלך מלחמת יום כיפור, הודיעו חברי אופ"ק הערבים על הפסקת אספקת נפט למדינות התומכות בישראל. מדובר היה בראש ובראשונה בארצות הברית, אך גם בחלק מארצות מערב אירופה. במקביל לזה הסכימו ביניהן מדינות אופ"ק על העלאת מחירי הנפט ב-400 אחוז.

צעדים אלה גרמו לכאוס (זמני אמנם) בארצות המערב. נוצר מחסור חמור בדלקים ומחירם הרקיע שחקים. בארצות הברית השתרכו תורים ארוכים של מכוניות בתחנות הדלק; קוצצו שעות פעילות של משרדים ובתי ספר (שלא יכלו לחמם את המבנים); ומפעלים קיצצו בייצור מחוסר דלק להנעת המכוניות.

ההשלכה הכלכלית המידית היתה אינפלציה, מן הגבוהות שידעה ארצות הברית מעודה. מדד יוקר המחיה עלה במשך שנת 1973 ב-9%, וב-1974 הוא טיפס ל-12%. יש לציין שמשבר זה פרץ בתקופה שהכלכלה האמריקנית כבר היתה במצב של אינפלציה עולה. פתרונות שונים למשבר נוסו ללא הצלחה.

בשנות השמונים, בזמן כהונתו של הנשיא רייגן, חלה התייצבות בשיעור האינפלציה. ניתנו לזה כמה הסברים, ואחד מהם קשור בפתרון בעיית הדלק: לאחר מאמצי חיפוש קדחתניים ברחבי העולם, נמצא נפט במקומות חדשים, ונוסדו מפעלי הפקה שלא היו מחויבים לאופ"ק. כאשר אלה החלו להפיק נפט ולמכור במחירים נמוכים משל אופ"ק, ירד כוחו של הקרטל. במקביל לחצה ארצות הברית על סרבני המכירה בעולם שלישי, והצליחה לשכנע חלק מהמדינות (למשל סעודיה) להמשיך למכור לה נפט, אף כי בחשאי. לצד זה נמצאו דרכים לחיסכון בדלק, מה שהוריד במידה מסוימת את הביקושים.

במהלך המשבר התבררה מידת התלות של החברה המערבית בשפע (בזבזני) של

אנרגיה, והיו שהחלו לחשוב איך לערוך שינוי יסודי בהרגלי הצריכה. בשולי משבר הנפט הופנו משאבים מוגבלים למחקר, שיציע דרכים לניצול מקורות אנרגיה חלופיים. בזכות זה ניתנה דחיפה מסוימת לשכלול תהליכי הפקת חשמל מאנרגיה אטומית, מפחם, או מאנרגיית השמש.

האם מצליח הממשל לפקח על העסקים הגדולים:

זו שאלה שעולה שוב ושוב בחדשות, ואפשר לשתף את התלמידים במידע מעודכן. דוגמה טובה לבעיה זו בתחילת המאה ה־21 היא חברת מייקרוסופט – האומנם מונופול לא חוקי? להלן מידע לתלמיד:

ביל גייטס, יליד 1955, הקים בשנות השבעים את חברת מייקרוסופט, שהתמחתה בפיתוח ושיווק תוכנה למחשבים אישיים. מייקרוסופט פיתחה מערכת הפעלה של מחשב כתוכנה בפני עצמה, ועל בסיסה הפיצה יישומים תואמים לעיבוד תמלילים, חישובים, עריכת מצגות ודפדפן אינטרנט. כבר מראשית הדרך יצא לגייטס שם של מתחרה נוקשה ויזם תוקפן. בשנות התשעים פרחו עסקיו עד כדי הפיכתו לאיש העשיר ביותר בעולם (ב־2005 הוערך הונו ביותר מ־75 מיליארד דולר). עם השתלטות מייקרוסופט על שוק התוכנות נפתחה נגדו חקירה בחשד ליצירת מונופול והפרעה לא חוקית לחברות תוכנה אחרות.

בשנת 2000 מצא בית משפט אמריקני שחברת מייקרוסופט עברה על חוקי האנטי־טרסט ופסק שיש לפצל את החברה לשניים, פסק־דין נדיר בנוקשותו בנושא זה. בית המשפט העליון קיבל אמנם את ערעורה של מייקרוסופט, אך אישר את הקביעה שהיא הפרה את תקנות החוק נגד טרסט, והחברה נאלצה לשלם קנס גבוה. קנס גבוה בהרבה (600 מיליון דולר) היא חויבה לשלם גם לאיחוד האירופאי שתבע אותה לדין. במהלך 2004 הגיעה החברה להסדר עם משרד המשפטים האמריקני, ובו הסכימה למגבלות שונות ולפיקוח מסוים על פעילות החברה. לאורך השנים נחשפה מייקרוסופט לתביעות רבות מגורמים פרטיים, שחשו נפגעים מדורסנותה וטענו לאי־חוקיות פעולותיה. מאז 2004 הסתמנה נטייה לסגור את התביעות הפתוחות הללו בעסקות פשרה. בחצי השנה שעברה מאז ההסדר עם משרד המשפטים, שילמה מייקרוסופט סכום של כ־3 מיליארד דולר בהסדרים עם תובעים שונים, חברות ומדינות. לדוגמה, בנובמבר 2004 התחייבה מייקרוסופט לשלם לאחד התובעים הגדולים (חברת נובל, שמרכזת במסצ'וסטס) פיצוי בסך של 536 מיליון דולר (אף כי הקפידה שלא לחתום – לא על הודאה ולא על הכחשה – בדבר עבירות שעברה כביכול). ביכולתה לשלם

סכומים כאלה לתובעים השונים, היא אמנם 'קונה שלום' בעולם העסקים, אבל זאת במחיר הגבלת גישתם של אחרים לענף התוכנות. בשלב זה נראה שהצרכן ימשיך כנראה לסבול מתוצאות המונופול: מחירים גבוהים ואיכות שאינה מרבית.

לעבר מדינת רווחה?

שאלות מוקד אפשריות

- באיזו מידה צריכה חברה ליברלית לדאוג לאזרחיה החלשים? האם נכון (ועד כמה) לקחת מבעלי האמצעים ולהעביר אל חסרי האמצעים (בהתייחס לאתוס האמריקני, המאמין שכל אחד יכול להתקיים ולהתקדם, ולקחת את גורלו בידיו)?
 - פדרליזם: האם ניתן לנהל מדינה ענקית כיחידה פוליטית אחת גם בנושאי פנים? האם רצוי ואפשרי לקבוע מדיניות רווחה אחידה? ולחילופין, האם נכון לאפשר פיצול במדיניות זו, כאשר יש תנועה חופשית של אזרחים בין המדינות בארצות הברית (תנועה שהפדרליזם מאפשר מעצם הגדרתו)?
- הגדרה:** מדינת הרווחה הליברלית מנסה להלך בין הטיפות. מצד אחד היא דבקה באחריותו של היחיד לגורלו, ומדגישה את האינדיווידואל ואת ההסתמכות על כוחות השוק החופשי. ומצד שני היא מנסה לתמוך בשכבות החלשות ורואה זאת כאחריותה. תמיכה זו נעשית בתוכניות מתונות לביטוח סוציאלי (בינתיים ללא ביטוח בריאות ממלכתי, למשל), ובהענקת זכויות כלכליות וסוציאליות מינימליות (התמיכה נבחנת כל הזמן). התערבות הממשל במגזר הפרטי גם היא מינימלית.

הפעלה בסימולציה: 'מה היית עושה?'

נעמיד בפני התלמידים התלבטות הקשורה במדיניות הרווחה, והם יצטרכו להכריע ולנמק. חשוב שיכריעו וחשוב שיחוו את הקושי ואת המחיר שכרוכים בהכרעה. בסופו של דבר הם יבינו דרך המשחק את המורכבות האנושית והמוסרית כשלעצמה, וגם את ההתמודדות עם המחסור – שהרי התקציב תמיד מוגבל.

שינוי מדיניות הרווחה ב-1996

בסוף המאה ה-20 יש בארצות הברית הסכמה רחבה למדי שהחוק הקיים גרוע. אך האם ההצעות החדשות עדיפות? בפני הקונגרס מונחת הצעה לביטול החוק, שהבטיח קצבאות לכל מי שעמד באמות מידה שקבע הממשל הפדרלי (ראשיתו בחוק משנת 1933, ותחת קורת הגג

של 'תוכנית תמיכה למשפחות עם ילדים מוגבלים' התווספו עם השנים עוד זכאים רבים). במקומו יועברו מענקים כוללים למדינות, אשר יוכלו מעתה ליהנות מחופש בקביעת מדיניות הרווחה: מי ייהנו מתמיכה, לכמה זמן, אילו שירותים הם יקבלו, באילו תנאים ומגבלות, ובכמה מקרים – אילו סוגים של עבודה יצטרכו הנתמכים לעשות כדי ליהנות מתמיכה וכו'. בנוסף לכך, הקונגרס יקצץ במשך חמש השנים הבאות ב־5 מיליארד דולר את תקציבי הרווחה הפדרליים האחרים.

אתם חברי קונגרס, איך תצביעו? נמקו!

אפשר כמובן 'לצבוע' את מי שצריכים להחליט, כלומר להגדיר עבורם (או לתת להם להגדיר בעצמם) את ציבור הבוחרים שלהם, את זהות התורמים שלהם, את מצע הבחירות שבשמו נבחרו וכו'.

מה מטרת הרפורמה הזאת: (א) להחזיר מובטלים מטופלי רווחה אל מעגל העבודה. מה הסיכוי שזה אכן יקרה? כאן אפשר לעמת את העמדה השמרנית עם העמדה הליברלית. החוק הוא כמובן אחיד. יהיו כאלה שבעקבותיו אכן יתחילו לעבוד, אך יהיו אחרים שלא יצליחו להשתלב בגלל קשיים נפשיים (חוסר יציבות) או חסר בכישורי עבודה. האם תתרחב תופעת חסרי הבית (ה'הומלס')? (ב) החזרת הטיפול ושיקול הדעת בענייני הפנים אל המדינות, בהבנה שהן קרובות לאוכלוסייה המקומית ויודעות טוב יותר מה נכון לה ואיך לפקח על תקציבי הרווחה. (ג) היו תלויות רבות על רמאות ועל אנשים שחיו מתקציבי הרווחה, למרות שלא באמת היו נצרכים. עתה הכול יתחיל מהתחלה, המדינות תחוקנה חוקים חדשים ותחפשנה דרכים למנוע את האפשרות הזאת. (ד) יש תקווה שבתוך כמה שנים אפשר יהיה להשוות תוכניות רווחה שיופעלו במדינות שונות (אשר במובן זה ישמשו כ'מעבדה'), וההשוואה תאפשר לקבל החלטות יותר נבונות לטובת כולם.

הסיכונים: (א) משפחות נזקקות רבות, שאין להן מפרנס, לא תהיינה זכאיות מעתה לתמיכה. אחת המשמעויות החמורות היא תוספת של מאות אלפי ילדים (חסרי ישע) למעגל העוני. (ב) בארצות הברית יש תנועה חופשית בין המדינות השונות, ועלול להתפתח מצב שבו החלשים יתפתו לעבור למדינה שתטפל בהם טוב יותר. כל המדינות יחששו מתופעה של 'מרוץ אל התחתית', וזה עלול למנוע מהן להוציא הרבה כסף לרווחה. ממילא לרווחה אין לובי חזק, ולמדינות אין מניע של ממש להוציא תקציב גדול לטובת הרווחה.

צריך עוד הרבה נתונים על מנת להבין את הסיטואציה, ולשיקול המורה ישאר כמה כדאי 'לסבך' את התמונה. להלן דוגמאות לנתונים שאפשר להוסיף:

1. הגירעון בתקציב גדול מדי, מוכרחים לקצץ (למה דווקא ברווחה?).
2. לעניים אין קבוצות לחץ שתורמות למסעי בחירות. אפשר לפגוע בהם בלי לסבול פוליטית.
3. לאחרונה היו כמה כתבות מעמיקות בתקשורת אודות רמאים שמצליחים לקבל סיוע דרך הרווחה. רבים בקבוצת הבוחרים שלי כועסים על זה מאוד ומצפים ממני לפעול.

אפשרות נוספת למשחק הפעלה:

אתם יועצי מדיניות לנשיא (בנקודת הזמן 1996), והוא מבקש את המלצותיכם לשינוי מדיניות הרווחה. אתם רוצים לעודד אנשים לצאת לעבודה, אך אתם גם מכירים בעובדה שלא כולם יצליחו להתפרנס כיאות. אתם רוצים שאמהות חד-הוריות תהיינה מסוגלות לטפל כיאות בילדיהן, אך אינכם מוכנים להרגיל אותן להסתמך על תמיכת הציבור. אתם לא רוצים להתאכזר, ואינכם רוצים שאנשים תמימים – שללא ספק מגיעה להם עזרה – ייפלו בין הכיסאות. מה תעשו?

כלי עזר חשוב: הזמינו מחקרים – מה אתם מבקשים לדעת לפני שתחליטו? (חפשו את מבוקשכם בעזרת האינטרנט). המורים יוכלו למצוא חומרי עזר מצוינים ומעודכנים בספרי לימוד אמריקניים (המיועדים להשכלה גבוהה) בנושא ממשל ארצות הברית. למשל, Susan Welch (and others), *American Government*, Wadsworth, USA 1998

מקורות להרחבה: מתוך הוויכוח הציבורי שנפתח בנושא מדיניות הרווחה

1. מאמר של קן המבלין – עיתונאי ובעל טור, פרשן ומנחה תוכניות ברדיו, אפרו-אמריקני שגדל בשכונת עוני, שמרן בדעותיו.

[...] ראיות והוכחות נערמות והולכות נגד המדיניות החברתית של הליברלים. למרות כישלונות חוזרים של מדינת הרווחה, שקודמו בשם כל מיני מושגים מעורפלים, הליברלים האלה אינם מוותרים וממשיכים לעמוד על כך שאיכות חייהם של אנשים מועשרת בכך שהממשלה לוקחת אחריות על קיומם. אבל מקרה אחרי מקרה מראה את ההיפך: מקרה פתטי אחד הוא תוצאת מחקר שפורסם לאחרונה בניו-יורק טיימס [...] שבדק את ההשפעה של תמיכת הרווחה שקיבלו 790 משפחות באטלנטה. הילדים שנבדקו היו בני 3 עד 5 וכמעט כולם שחורים. מסקנת המחקר היתה שילדים אלה עתידים להיתקל בקשיים

עם הגיעם לבית הספר, לקראת גיל שש. בממוצע [...] ענו הילדים נכון על כמחצית השאלות שבודקות מיומנויות נדרשות בגיל זה (צורות, צבעים, הבנת יחסים כמו 'מתחת' או 'מאחורי'). גם במבחני אוצר מילים הישגיהם היו נמוכים משל קבוצה ממוצעת של ילדים שחורים. למרות שהמחקר הצביע על כך, שככל שהמשפחה חיה על תקציבי רווחה למשך תקופת זמן ארוכה יותר כך היו הישגי ילדיה נמוכים יותר, ממשיכים כמה ליברלים מחוכמים, כמו דובר האגודה להגנת הילד, לסרב לקלוט את המסקנות הברורות העולות מן המחקר. במקום זה הם משתמשים בתוצאות המחקר כדי לבסס את טענתם, שיש לספק מעונות ילדים ברמה יותר גבוהה למען משפחות במצוקה. למעשה, הם קוראים לעוד ועוד פעולות של רווחה.

אני גדלתי על צדקה. ואני טוען מניסיוני, שכאשר חיים שנים על רווחה מאבדים את השאפתנות ואת המוטיבציה [...] כשגדלתי בניו-יורק על רווחה, לפני 40-50 שנה, היו סביבי עניים רבים שנעשו תלויים ברווחה והעניקו לי אינסוף סיבות לחשוב, שאין לי שום סיכוי לעמוד בתחרות מחוץ לגבולות הגטו.

מוח האדם עוצב להכלת צימאון אדיר לידע, התנסות ומידע. אך אנו ממיתים את פעילותו זו של המוח האנושי, כשאנו מחליפים את החלומות והשאיפות שמתפתחים במוח פעיל בהבטחת ההישרדות, המיתרגמת להמחאה קבועה מטעם משרד הרווחה.

האנשים הנתונים היום לשיטות הליברליות של הרווחה הם רובוטים - חיים בקיום של מכונה, נשמות אבודות שאדוניהם הליברלים גזרו עליהם לחיות לנצח בבורות, שמקורה בהיעדר גירוי ומוטיבציה [...]

הדרך היחידה והמתחשבת להצלת הילדים העניים בארצות הברית - שחורים, היספאנים או לבנים - היא לחסל את שיטת הרווחה המוכרת לנו Ken Hamblin, *Put Welfare Out of* *Its Misery*, 1999.

שאלות

1. מהי טענתו המרכזית של המבלין בעניין מדיניות הרווחה?
2. הכותב עושה שימוש במחקר וטוען שנכון יהיה להסיק ממנו מסקנות הפוכות מאלה שהסיקו החוקרים. האם הטיעון שלו משכנע? מה דעתכם?
3. המאמר שלפנינו הוא מאמר עיתונאי. האם הכותב משתמש בנתונים שהוא מביא באופן אחראי?
4. חפשו בדבריו ביטויים טעונים או קיצוניים. על מה עשוי הממצא להעיד?
5. **לדיון:** כיצד נקשרת דעה זו עם השקפתו של ג'פרסון?

2. קטע מספרה של ד"ר מוניקה באוור, מרצה במטרופוליטן סטייט קולג', דנוור. הספר מתאר קורס שלימדה בקולג', ובמהלכו היא מספרת לסטודנטים את סיפור חייה:

[...] נזכרתי בכל אותן אמהות שהכרתי בקהילה שלי, שנאבקו בניסיון לשלב אמהות עם עבודה. האמהות האלה הוציאו אחוזי גבוה משכרן הזעום כדי לשלם למעונות יום. רבות מהן היו עצובות וכעוסות על כך שאינן יכולות להיות אמהות במשרה מלאה, אבל הן לא יכלו להרשות לעצמן להישאר בבית עם ילדיהן. בשלב מסוים זה התחיל להיראות לא הוגן, שהממשל ייקח כסף מהאמהות האלה כדי לאפשר לאמהות אחרות להישאר בבית עם ילדיהן. אני חושבת שזה מה שבאמת הרג את הרווחה: אמהות שקיבלו תמיכה של הרווחה, קיבלו משהו שאמהות עובדות רצו מאוד אך לא יכלו להרשותו לעצמן. מצד שני, אני יודעת מניסיוני האישי שעזרה ממשלתית קטנה יכולה לסייע לטווח ארוך. כשנשרתי מהתיכון בגיל 17, התחתנתי בגיל 18 ועברתי למקום אחר בחיפוש אחר מזל ותהילה בעולם המוסיקה, הייתי זקוקה לעזרה. מי שהיה אז בעלי סיים אמנם את התיכון ולמד קצת בקולג', אך לא היו לו כישורים מיוחדים. בסופו של דבר מצאנו את עצמנו גרים בחדר באכסניה, בשכונה קשה וירודה במיניאפוליס. השתמשנו שם בשירותים משותפים עם דיירים אחרים. ראיתי שם אדם נדקר בתחנת האוטובוס, ואנשים יורים בסמטה שלנו. [...] היינו צעירים, מבוהלים וחסרי כיוון באשר לדרכנו בעולם הזה. כל יום היה בשבילנו מאבק הישרדות כלכלי, מאבק שבו לא היה לנו סיכוי להתמודד. עבדנו במיניאפוליס בשביל חברת כוח אדם. כלומר, כל יום שלחו אותי למקום אחר. השכר היה פחות משכר מינימום, כי החברה לקחה אחוזים. עבדנו כפועלי תעשייה, במלונות, במכבסות וכדומה. בסופו של דבר הצלחנו להשיג מספיק כסף לדירה אמיתית עם מטבח של ממש. זה היה חשוב מאוד, כי ללא מטבח לא היינו זכאים לתלושי מזון. מישוהו בעבודה סיפר לנו על התלושים, ומאותו הרגע זה הפך להיות בשבילנו יעד. עד שקיבלנו אותם היינו רעבים באופן קבוע. זה לא היה נורא, כי שנינו היינו צעירים ובריאים ולא היה לנו ילד להאכיל. אבל זו חוויה שלא הייתי רוצה לחזור עליה. פעם נעשיתי כה רעבה עד שהחלטתי לגשת אל מסעדת 'מזון מהיר' השכונתית, ושאלתי אם יש להם שאריות לחתול שלי. זה פעל. אכלנו את השאריות שלהם יום-יום במשך שבועיים. ואז גיליתי שבכנסיה אפשר לקבל חבילות מזון לנצרכים. היינו עומדים שם בתור ולוקחים כל מה שחילקו. אז הבנתי שיש אנשים עם מושג לחלוטין לא ברור באשר למה עניים אוהבים לאכול?! בחודש אחד קיבלנו המון קמח, אך לא היתה לנו דרך להשתמש בו. בחודש אחר קיבלנו המון אורז ושעועית, שבכלל לא ידעתי איך מבשלים אותם.

כמו הרבה זוגות אחרים, הלחצים האלה עשו לבסוף את שלהם והתגרשנו. כמה שנים אחר כך, לקראת סיום לימודי בקולג', הייתי חברה בפרויקט של ימק"א להוצאת נשים ממעגל תשלומי הרווחה. ביליתי שעות במחיצת נשים שעברו תהליך הכשרה מקצועית, ונודע לי הרבה על החיים בצל הרווחה. במילה אחת: עלובים. הכללים היו כה חמורים באותו הזמן (1978), שאם ניסית לעבוד הפסדת קצבה. אם לקחת את המשרה היחידה שאת בכלל מתאימה לה, הפסיקו לך את הקצבאות וגם את הביטוח הרפואי ששמר על בריאות ילדיך. בקצרה, לאותן אמהות חד-הוריות הממשלה יסדה שיטה שאינה מיטיבה אף עם אחת מהן. אם נישאת לאבי ילדיך, הפסדת את כל הזכויות. אם עבדת – הפסדת. לא פלא שקבוצה שלמה של אמהות פשוט הרימו ידיים, והחליטו לחיות בדרך שהמערכת עיצבה בשבילן.

עכשיו, כאקדמאית בתחום מדעי המדינה, אני שמחה לראות שמתקנים את השיטה: עכשיו עוזרים לנשים להשיג עבודה בלי ליטול מהן את מעונויות היום ואת הביטוח הרפואי (Monica Bauer, *American Government, Reading and Responses*, USA 2000, p. 314–315).

3. מדברי שרת העבודה של הממשל הפדרלי, אלקסיס הרמן, עם שובה מסיוור לאיסוף נתונים על אודות תוכניות רווחה חדשות ברחבי ארצות הברית, פברואר 1998:

כשאציג את הממצאים שלי בפני הנשיא יהיו בהם שישה עניינים חשובים שעלו בסיוור, והם בבחינת אתגרים. לצדם אגיש המלצות מעשיות באשר לדרכים שבעזרתן תזכינה תוכניות 'מן הרווחה אל העבודה' להצלחה ארוכת ימים.

האתגר הראשון הוא להביא קץ לסטיגמה של רווחה. אתם יודעים, **אנשים באמת רוצים לעבוד**. לבותיהם וידיהם ממש כואבים ורוצים את הכבוד העצמי שבא עם עבודה ויכולת השתכרות. הם רוצים להראות לילדיהם שהם משיגים ומצליחים. והם רוצים לקבל הכרה במה שהם – כבר לא נתמכי סעד, אלא מה שאני קוראת 'עובדים חדשים'.

פעם אחר פעם שמעתי אנשים מספרים על הסטיגמה, ואיך היא אינה מסתיימת אפילו אחרי שהם מתחילים לעבוד [...] הם מסומנים על ידי דעה קדומה (של חשש): 'האם אני באמת יכול לסמוך על האיש הזה, האם הוא יעמוד בציפיות התפקודי?'. והאמת היא שאנשים שחיים מקצבאות הרווחה הם בדיוק כמוני וכמוך [...]

האתגר השני הוא בהבנה, שהצלחה אינה רק בהשגת עבודה אלא בהתמדה בה [...] יש להתבונן היטב במחסומים שבין מטופל הרווחה לבין עבודה. כדי לקבל עבודה, עליך קודם כל להגיע אל העבודה. למטופלים כאלה המשמעות היא לקום לפני הזריחה, לחכות לאוטובוס, לעבור לרכבת – לפעמים הם נוסעים שעתיים לכל כיוון, כי היום העבודה היא

במקומות כאלה [=מחוץ למרכזי הערים]. זה כרוך במציאת סידור טוב ובמחיר סביר לילדים. ואם למזלך מצאת דבר כזה, לא בטוח שהוא פתוח בשעות ההיעדרות הארוכות שלך, שכוללות נסיעה למקום רחוק. אתגרים אלה עשויים להיות מנת חלקו של כל אדם, אך יש הבדל בעוצמה. לרבים מאתנו, לגלות בבוקר שמצבר הרכב התרוקן זה רגע מעצבן, אך הפתרון הוא בהישג יד – לוקחים מונית לעבודה. זה אינו בא בחשבון אצל האוכלוסיה שבה אנו מדברים.

מה נוכל לעשות לעזרתם? במדינת דלוור ראיתי שארגנו שירותי שמירה 'סביב השעון' על ילדי 'העובדים החדשים' – עשרים וארבע שעות ביממה [...] במילווקי, ויסקונסין נותנים הלוואות קצרות מועד ללא ריבית לצורכי חרום הקשורים בהתמדה בעבודה, כגון מעבר דירה למקום קרוב יותר שיאפשר נסיעות בקלות. לעובד מתחיל זה עשוי להיות ההבדל בין הצלחה לכישלון [...]

האתגר השלישי הוא לגרום לזה שמעבידים יפנימו, שרפורמה ברווחה היא עסק טוב המקדם את הכלכלה. כלכלה חזקה תלויה בכוח אדם מיומן שעבר הכשרה נאותה, ואני יודעת שמעסיקים מצליחים מבינים זאת. אבל איך משלבים את המשאבים החדשים והיקרים האלה במקומות העבודה? עושים זאת על ידי ליווי, הנחייה, ואספקת הטבות כמו טיפול רפואי ואבטחת פנסיה. בסופו של דבר הצלחת החברה תלויה בהצלחת העובדים. מייקל שונסי מייטיב מאחרים להבין זאת. הוא נשיא חברת מטריקס לייצור צבעים, עסק קטן בקליבלנד, אוהיו, שבו ביקרתי במסגרת הסיור [...] יש במפעל שלו 150 עובדים, רובם משכונות העוני שבמרכז העיר, רובם מעולם לא עבדו קודם ולרובם היו בעבר מחסומים אינסופיים בפני תעסוקה. שונסי חבר אל עמותה שפועלת להשבת מובטלים לתעסוקה. בעזרתה הם מספקים לעובדים החדשים השתלמויות תוך כדי עבודה. משכורתיהם טובות, עוזרים להם בביטוח רפואי, עורכים להם היכרות עם חברי ההנהלה והם מקבלים תחושת שותפות בעבודת המפעל. עתה, שנתיים מיום כינון הפרויקט, יותר מ-90% מהאנשים שנשכרו לעבודה בעזרת העמותה התומכת עדיין מחזיקים במשרותיהם [...]

האתגר הרביעי הוא הגרעין הקשה של האבטלה [...] רבים מאלה שהיו מטופלי רווחה במשך זמן ארוך, ממשיכים לחיות על קצבאות, אף אם המספר הכללי מצוי בירידה [...]. אם ברצונכם לראות יומה מוצלחת בנושא זה, ערכו טיול להארלם – כפי שעשיתי אני – לתוכנית בשם STRIVE. תוכנית זו מכינה את המובטל לתרבות של חיי עבודה. היא ממשיכה לתמוך בלומד גם בזמן שכבר התחיל לעבוד – בקשר טלפוני ובשעות הנחייה אישיות. מלמדים שם כישורי חיים שנראים לנו מובנים מאלהים: להגיע בזמן לעבודה, להתלבש כראוי, להתקשר ולהודיע אם חולים, להקריין יחס חיובי. 80% מבוגרי התוכנית מצויים במעגל העבודה גם שנתיים לאחר סיומה [...]

האתגר החמישי הוא להתמקד באבות. המטרה של הרפורמה ברווחה היא לעזור להורים להגדיל את הכנסותיהם, כך שיוכלו לגדל את ילדיהם. אך בדרך כלל ההורה הזה הוא האם. לרוע המזל, היא לרוב לבד. והרי האחריות לתמיכה זו היא של האב לא פחות משהיא של האם, גם בעניין הכלכלי וגם ברגשי. יש לדאוג אפוא להגדלת ההכנסה של האבות ולהרחבת יכולותיהם למלא את חובותיהם [...] בלוס אנג'לס ראיתי תוכנית חדשנית בנושא, שמספקת לאבות הכשרה לקראת תפקידים מכניסים יותר והנחייה להעצמה. היא מקדמת כישורי הורות, והכול תוך רשת תמיכה חזקה. אני מקשיבה לאבות המספרים שהם רוצים להתחבר מחדש, ורוצים להיות אבות מסורים ולשמש דוגמה טובה לילדיהם [...] אבא אחד סיפר לי שהוא התבייש על שלא הרוויח מספיק כדי לתמוך (בתשלומי מזונות) בילדיו. הוא אמר שכאשר היה מבקר אצל הילדים הוא נהג לכעוס ולצאת מכליו, והוא לא הבין למה הוא מרגיש כך. עכשיו כשהוא עובד, מרוויח ומשלם את שלו, הוא אומר: 'אני נכנס (לביקור אצל הילדים) בחיוד ויוצא בחיוד, ואני מאמין שכך טוב לילדי; אני יודע שזה הרבה יותר טוב לי. בפעם הראשונה בחיי אני יודע עכשיו משהו על המשמעות של לתת ולקבל אהבה'.

מתוך מסיבת עיתונאים ארצית שערכה שרת העבודה, Washington Transcript (Service, 17.2.1998).

מיהו ליברל בארצות הברית: תולדותיו של מונח

גם למונחים יש היסטוריה, ועם סיום למידת יחידה זו תוכלו בוודאי להסביר אותה. האם אפשר להגן על השימושים הרבים והשונים במונח זה? כיצד? הדבר יתאפשר אם נמצא הגדרה רחבה מספיק, שתוכל לשמש מטריה לכל הפירושים השונים. למשל – הליברל מגן על זכות היסוד של האדם לחירות משליטת גורמים חיצוניים וחזקים ממנו. בעבר היה זה הממשל שהיווה איום; עתה, בתחילת המאה ה-21, אלו אילי ההון והתאגידים רבי הכוח. המטרה נשארה אבל האמצעים השתנו ואף התהפכו, שכן התברר שניתן לבלום את הכוחות הכלכליים האלה, המאיימים על החירות, רק בעזרת שלטון חזק.

לקריאה

אייל נווה, **המאה העשרים: מאה שהפכה סדרי עולם**, מדריך למורה, ספרי תל אביב, תל אביב 1994, עמ' 150–165.

Sidney Fine & Gerald S. Brown (eds.), *The American Past – Conflicting Interpretations of the Great Issues*, NY 1967 (בכרך השני של ספר זה מצויים דיונים בקונפליקטים רלוונטיים ליחידה שלפנינו: אנשי העסקים, התנועה הפופוליסטית, מדינאות בעידן המוזהב, ועוד).

ספרות יפה

ארתור מילר, **מותו של סוכן**, מחזה.
מרדכי ריצ'ר, **חניכותו של דודי קרביץ**.

קולנוע

המרוץ לצמרת של דודי קרביץ, טד קוטצ'ף, 1974.
מותו של סוכן, וולקר שלונדורף, 1985.
ענבי זעם, ג'ון פורד, 1940.
יש לך הודעה, נורה אפרון, 1998 – עוסק בהשתלטות תאגיד על חנות קטנה, דרך סיפור אהבה.
וול סטריט, אוליבר סטון, 1987.
הכול נשאר במשפחה, ג'ון ריץ', 1971 – סדרת טלוויזיה (עם הדמות הראשית: ארצ'י בנקר), המאירה בדרך סטירית את השמרן האמריקני הקלאסי ואת פער הדורות בשנות השישים והשבעים של המאה ה-20.

יחידה 4: מדיניות חוץ וביטחון בארצות הברית

ביחידה זו נעקוב אחרי השינויים וההתפתחויות במדיניות החוץ והביטחון של ארצות הברית, עד הגעתה לעמדת מעצמה עולמית מובילה. נגלה שככל שהתעצמה ארצות הברית וכוחה גדל, כך היא הפעילה כוח רב יותר בזירה הבינלאומית ועברה ממדיניות בדלנית למעורבות. זאת בהתאמה עם התפתחות דומה גם בנושאי פנים, שגם בהם נעשה הממשל יותר ויותר מתערב ופעלתני. לפנינו הנושא האחרון בספר, ויש לו היתרון שניתן לחבר אליו ידע שכבר נאסף בשאר היחידות.

קשיים בהוראת יחידה זו

- הסיפור חורג אל מעבר למישור האמריקני. מטבע הדברים, דיון במדיניות החוץ מחייב היכרות עם היחסים הבינלאומיים, המסבכים את התמונה. כדאי להיזהר מהוראת עומס של עובדות וחזרה מיותרת על הנלמד בתוכנית החובה. הנחת יסוד בהוראת יחידה זו צריכה להיות, שהתלמידים כבר למדו את ההיסטוריה הכללית של התקופה המודרנית, ועתה אנו **מתרכזים רק בנקודת המבט של ארצות הברית**. גם אם הכיתה אינה במצב זה, יהיה על המורה לתת רק הקדמה הכרחית לפני כל נושא, ולעבור ישר אל השאלה האמריקנית. מובן שככל שהתלמידים יודעים את הרקע טוב יותר, כך ניתן יהיה להעמיק את הבנתם גם בנושא האמריקני, אך אין להיגרר לטיפול במה שאינו לב העניין.
- יחסים בינלאומיים הם תחום שבו (יותר מאשר בתחומי עשייה רבים אחרים) המניעים האמיתיים מסתתרים מאחורי הצהרות מעורפלות, ויש לחשוף אותם. עד כמה נכון ללכת בערוץ הפרשנות (הציני) הזה, שאינו נותן אמון בהצהרות מוסרניות (של ארצות הברית במקרה שלנו)? לפעמים תהיה משימת המורה לעזור לתלמידים להתבונן בהיסטוריה 'מבפנים', ולהבין שרבים (גם המנהיגים!) האמינו בהצהרות וכי אלה שיקפו נאמנה את האוירה והרטוריקה של התקופה (גם אצל היריב). לצד זה אפשר גם להצביע על התפקיד התועלתני של העמדה המוסרית (מי שמרגיש צודק, בטוח יותר בכוחו ומתמלא מוטיבציה).

הצעות למוקדי-על

- האומנם ריאלי שמדינה בסדר גודל של מעצמה תוכל לעמוד מנגד ולנהל מדיניות בדלנית?
- פער בין המוצהר לביצוע – כיצד יתמרנו האמריקנים בשדה מדיניות החוץ, כאשר יתגלעו סתירות פנימיות בין ההצהרות על שיטות ויעדים מוסריים לבין החתירה בפועל בכיוון ההפוך? (למשל האימפריאליזם).¹ תיערך אבחנה בין הנמקה מוסרית לבין נימוקים פרגמטיים – יכולת, תועלת ואינטרסים.
- פער בין הראוי לאפשרי – באילו תנאים עשויים האמריקנים להצליח להשתית את מדיניות החוץ שלהם על עקרונות מוסר, ובאילו תנאים יתקשו בכך ואף יפסיקו לשאוף לזאת?
- כיצד נכון לפעול בזירה הבינלאומית – האם מתוך הסכמת האומות ובקשת 'טובת הכלל', או בפעולה חד-צדדית המנצלת הזדמנויות לחיזוק כוחה של המדינה?
- הבנת מניעים לנקיטת קו מסוים במדיניות החוץ: הערכות משתנות ולאורך תקופה כלשהי) בנוגע ליכולתה של המדינה והערכות משתנות על אודות **מידת האיום** הניצב בפניה, מובילים למסקנות שונות בדבר המדיניות שיש לנקוט ('היכולת שלי' מול 'האיום של היריב'). מה גורם לשינויים בהערכות אלה?
- מה היחס בין ענייני פנים (כלכלה וחברה) בארצות הברית לבין עיצוב מדיניות החוץ?
- ניהול מדיניות חוץ וביטחון במדינה דמוקרטית – האם השיטה מחזקת או מחלישה את כושר הפעולה ואת כוח העמידה?
- השפעת דעת הקהל על תהליך קבלת ההחלטות – כיצד דעת הקהל לוחצת על המוסדות, משפיעה על נושאי תפקידים וגורמת להם לפעול (בתקיפות? בזהירות ופייסנות?). ניתן להשוות בין תפקוד דעת הקהל בתקופת האימפריאליזם של סוף המאה ה-19 לבין תפקודה ערב מלחמת העולם השנייה. אפשר לבחון את התנהלות הנשיא במלחמת העולם הראשונה ובמלחמת העולם השנייה. האם הנשיאים תמרנו את דעת הקהל, וכיצד?
- שאלת הדטרמיניזם בהיסטוריה – מה היחס בין שני גורמים המעצבים את היחסים הבינלאומיים: אישיותם, החלטותיהם ודרך התנהלותם של מנהיגים

1 דוגמה שלא הובאה בחומר הלימוד היא קידום העבדות – האמריקנים ביקשו לחזק את מוסד העבדות על ידי התפשטות טריטוריאלית דרומה דווקא, אל אזורים כמו פלורידה וטקסס שבהם התפשט גם העבדות, וזאת לצד מאבקם באנגליה שהתנגדה לעבדות בכל שטחיה באותו הזמן.

- מסוימים, או הבעיות וההתליכים העמוקים שבהם ידו של מנהיג זה או אחר לא תוכל לשנות הרבה? (האם כניסת ארצות הברית למלחמת העולם הראשונה היתה תלויה רק בהחלטתו של הנשיא? שנות השלושים באירופה – ביד מי היתה ההחלטה על מלחמה או שלום? ניצני המלחמה הקרה – האם תוצאת התנהלות כושלת של הנשיא רוזוולט מול סטלין?)
- רלוונטיות להווה – מה מן הבעיות הנידונות כאן רלוונטי גם לשאלות מדיניות החוץ האמריקנית העכשווית; במה הדמיון ובמה השוני?

חלק ראשון: מדיניות החוץ עד מלחמת העולם השנייה

הצעה לארגון ההוראה

1. עקרונות יסוד בניהול מדיניות החוץ של ארצות הברית

- **מדיניות הבדלנות** (נאום ושינגטון, הצהרת מונרו) – אילו תנאים היסטוריים פיתחו ואפשרו את מדיניות הבדלנות? כיצד היא משקפת את תודעת הנבדלות של אמריקה מאירופה, ומתחברת אל מה שהכרנו בפרקים קודמים? (1-2 שיעורים).
- **הייעוד הגלוי, התרחבותה הטריטוריאלית של ארצות הברית** – האם ממניעי מוסר נאורים או לשם כיבוש והגברת כוח? (שיעור אחד).

2. הרפובליקה האימפריאלית

- מה הניע את ארצות הברית למרוץ האימפריאליסטי? אילו הצדקות סיפקה לעצמה ארצות הברית כשסטתה ממדיניות הבדלנות, וכיצד ניתן לקשור זאת אל אווירת התקופה (קפיטליזם דורסני ודרוויניזם חברתי)? (שיעור אחד).

3. מלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה

- מדוע נטשה ארצות הברית את מדיניות הבדלנות ונכנסה למלחמה באירופה? (שיעור אחד).
- חזון הסדר העולמי החדש – כיצד ביקשה ארצות הברית להרחיב את האתוס שלה וליישמו גם בתחום היחסים הבינלאומיים? מהן נקודות התורפה בהצעות המעשיות של וילסון? (2 שיעורים).
- הסכם השלום – מדוע חזרה ארצות הברית למדיניות הבדלנות וסירבה להמשיך במגמה של וילסון? (שיעור אחד).

4. שנות העשרים: חזרה לשגרה

- כיצד שיקפה מדיניות הבדלנות את מצבה הפנימי של ארצות הברית? (שיעור אחד).

5. שנות השלושים: בצל השפל והתקופנות

- יחסים בינלאומיים בצל שפל כלכלי – כיצד השפיע השפל על החלטות בתחום החוץ, ואילו סיכונים נלקחו (חוקי הניטרליות)? (שיעור אחד).

6. הדרך אל מלחמת העולם השנייה

- כיצד הושגה ההסכמה הלאומית להצטרפות למלחמה, ובמה היתה שונה הסכמה זו מן המצב שנוצר לקראת הצטרפות ארצות הברית למלחמת העולם הראשונה? (שיעור אחד).

פרק 16**עקרונות יסוד בניהול מדיניות החוץ של ארצות הברית****השקפות האבות המייסדים על ניהול ראוי של ענייני חוץ**

מוקד: כיצד נימקו האבות המייסדים את מדיניות הבדלנות, ואילו תנאים היסטוריים אפשרו את קיומה? (האם חזון בונה מציאות, או להפך?).

מוסר ביחסים בינלאומיים

בשלב ראשון אפשר להיצמד לדברי ושינגטון ולעובדות המתוארות על אודות פרנקלין ואדמס, ולערוך דיון תיאורטי. נעמיד את הדעות השונות זו מול זו ונשאל: במה עדיפות הצעות האבות המייסדים על פני המקובל (אז) בניהול מדיניות חוץ? האומנם הצעותיהם טובות יותר? מה הסיכונים בנקיטתן?

הרפובליקה הצעירה נולדה מתוך רעיונות ההשכלה ותפסה את עצמה כמהפכנית ונאורה, בניגוד לישן. בהקשר זה יש להבין את היומרות המוסריות. כדאי לברר עם התלמידים מה היה מקובל בהתנהלות היחסים הבינלאומיים (נגד מה יצאו האבות המייסדים?). אפשר להשיג חלק מן המידע בתרגיל 'מראה הפוכה' על דבריהם של האבות המייסדים. מדובר בהתנהלות ערמומית, תככנית, מלאת סודות ושקרים. את אלה נהגו הנוגעים בדבר להסתיר בעזרת גינונים מופרזים של

טקס, לבוש ונימוסים, אשר להם העניקו אצטלה של אנינות טעם, עידון ותרבות גבוהה. בהתנהלות כזו שום דבר אינו שקוף, מה שמוביל ליצירת שפה שבה דברים אינם נאמרים ישירות, ויש להיות קשוב אל מה שנאמר בין השורות ולהכיר את ה'צופן'. כל זה נבע וגם הוביל לחשדנות בלתי פוסקת, לחוסר יכולת לסמוך על אף אחד, ולפעמים אף לשיקולים לא ענייניים בקבלת החלטות.

חזון האבות המייסדים על אודות התנהלות ראויה עמד בקצה ההפוך: שקיפות, כנות, אמות מידה מוסריות, וההנחה שזכויות אדם בסיסיות (כמו חירות) הם נחלת כל אדם באשר הוא. מזה נבעה התנגדות לקולוניאליזם ולשליטה בזרים, שגרמה לאמריקנים לחוקק את תקנת צפון המערב, וכן לקבוע את **מדיניות הבדלנות**. כל זמן שהמעצמות השונות מתנהלות בדרכים לא מוסריות ביחסיהן הבינלאומיים, יגרור כל קשר מחייב אתן גם את ארצות הברית למעשים כאלה, ולכן עדיף לא לקשור אתן קשרים.

הסיכון הגדול בהתנהלות מוסרית ושקופה בזירת היחסים הבינלאומיים, הוא שהדבר עלול להיות מנוצל לרעה על ידי שחקנים אחרים או להתפרש כחולשה. המוסריות יכולה להצליח רק בתנאי שכל השחקנים בזירה מתנהלים לאורה. האם בכל מצב יכולה מדינה לקבל החלטות כאלה ולבצע מדיניות (נאיבית) כזו? תנאים מסוימים יכולים לאפשר או להקל על יצירת אידיאולוגיה של התנהלות מוסרית, אך הם כמובן אינם מכתיבים מדיניות זו.

התנאים שאפשרו את מדיניות הבדלנות היו ניתוקה של ארצות הברית מאירופה – האוקיינוס האטלנטי מפריד ביניהן – והקשר הימי הקשה למדי (עד אמצע המאה ה-19).² מסיבות אלה ארצות הברית בדרך כלל לא חשה מאוימת על ידי המעצמות. נוסף על כך, ארצות הברית היתה חסרת חשיבות במערכת הבינלאומית כל עוד היתה קטנה ובעלת כוח מוגבל; וכל עוד היתה שקועה בפעילות ההתיישבות במרחבי היבשת ובפיתוח האומה והארץ. היא עצמה לא התעניינה באירופה. כל זה השתנה עם קץ הספר; עם עליית הקפיטליזם הדורסני והדרוויניזם החברתי; עם התיעוש ועם הפיתוח הטכנולוגי שהקל על התעבורה בין היבשות. בסופו של דבר גם הומצאו כלי נשק שחוצים בקלות יבשות וימים, ועשויים לאיים על כל מקום רחוק (צוללות, מטוסים, טילים בין-יבשתיים). כאשר השתנו **יכולותיה** של המדינה, והשתנה **אופי האיום** עליה, השתנתה גם גישתה למדיניות החוץ.

2 ההפלגה נערכה באניית מפרש ולכן היתה תלויה ברוחות (וכן בזרמי האוקיינוס). בכיוון ממערב למזרח היא ארכה כחודש, אך בכיוון ההפוך – כשלושה חודשים.

תובנה אפשרית: נתונים מסוימים אפשרו ועודדו את מדיניות הבדלנות, תוך טיפוח השקפה המשתיתה אותה על בסיס ערכי ומוסרי. לדיון: האם תוכל השקפה ערכית זו להחזיק מעמד גם כאשר ייחלשו הנתונים הנסיבתיים שבעזרתם נבנתה? או – מה הקשר המהותי בין כוח למוסר? החלש נוטה לגייס לעזרתו הנמקות מוסריות. האם זה יימשך גם כשהוא יהפוך לחזק? (עד היום האמריקנים משרבבים הרבה אידיאולוגיה למדיניות, לפעמים רק בהצהרות ולפעמים גם כקו מנחה לביצוע).

הצהרת מונרו כאקט כוחני: ארצות הברית ניצלה את היחלשות המעצמות בזמן המלחמות הנפוליאוניות, וניסתה להרחיק אותן מיבשת אמריקה כמי שעלולות לאיים עליה. הרחקתן תחזק אותה באזור (ובעולם). היא נקטה גם בנימת איום נגד אירופה – ואיימה במלחמה אם המעצמות ינסו להתקרב ליבשת. הנימוקים היו אידיאולוגיים, וכך הם אכן נתפסו על ידי בני הזמן. יש להבהיר כי אירופה היתה נתונה במאבק פנימי בין המשטר הישן (הריאקציה) לבין רעיונות המהפכה (שדרשו זכויות: עצמאות ואיחוד לאומי, חירויות לפרט וחוקה המגבילה את השלטון). בעניין זה ארצות הברית נקטה עמדה ברורה – היא אהדה את המהפכנים (אף אם לא סייעה להם).

לתשומת לב: הצהרת מונרו היתה **פעולה חד-צדדית**, היא לא היתה תוצאת משא ומתן והסכמה בין אירופה לבין ארצות הברית.

'הייעוד הגלוי': התרחבותה הטריטוריאלית של ארצות הברית

מוקד אפשרי (העשוי להתאים גם לנושא הבא – האימפריאליזם): מהו הגבול הדק העובר בין שני עניינים אלה: (1) **בסיס מוסרי** הנתפס כנאור ולגיטימי – סילוק הכובש האירופי הזר מיבשת אמריקה, משום שהימצאותו הקרובה תסכסך את האמריקנים בענייניה הסבוכים של אירופה, ולא תאפשר להם לנהל את יחסי החוץ שלהם על בסיס מוסרי. סילוק הכובש יפעל גם לטובת הפצת ממשל עצמאי ושחרר חירות לתושבי כל מרחב ההתפשטות האמריקנית. (2) **תואנה צבועה** שבעזרתה מרחיבים האמריקנים את שליטתם ביבשת משיקולי תועלת וכוח (ואף משעבדים אחרים תחתיהם), תוך הרחקת הכוחות האירופים.

בדיון נגלה כוונות נעלות של האבות המייסדים, שעשו הכול כדי למנוע פיתוח קולוניאליזם. נוכל לבחון את ביצוע כוונותיהם: אכן המדינה התרחבה מ־13 מדינות ל־50, וכולן בעלות זכויות שוות.

ואולם לביצועים היו גבולות: לא כל תושבי השטחים שסופחו קיבלו אזרחות, למרות תיקון 14. מדובר כמובן באינדיאנים. חלק נכבד מן הרכישות נעשו ממדינה

עצמאית אך חלשה, מקסיקו, שלגביה לא היה אפשר לטעון כי היא מעצמה קולוניאלית. ההצדקות לנטילת שטחים ממנה היו מאולצות למדי, והביצועים – מניפולטיביים. בשנות התשעים של המאה ה־19 יצאו האמריקנים לכיבושים במרחק, ולפחות בשלב המידי לא התכוונו לתת לשטחים החדשים האלה מעמד שוויוני של מדינות.

להבנה עמוקה יותר של רעיון הייעוד הגלוי

רעיון הייעוד הגלוי הוא חזון המלווה את ההיסטוריה האמריקנית מאז ימיה הראשונים, כשהוא משנה צורה בנסיבות המתחלפות. לחזון שני מקורות: האחד במחשבה הפרוטסטנטית והשני בעקרונות ליברליים. הייעוד הגלוי הוא תערובת של שניהם, הרואה את ההגירה כפעולת גאולה. המהגרים, כבני ישראל, תפסו עצמם כעם הבחירה של האל וכמי שיש להם תפקיד בתוכנית האלוהית. ההיסטוריה היא תוכניתה המוכתבת של ההשגחה ('הייעוד'), והעולם נתפס ככלי להתגלות האל ('הגלוי'). בשליחות האל הולכים המהגרים לעבר הארץ המובטחת, שם הם מקימים את החברה המושלמת, המוסרית, המושתתת על חירות. ואולם המאמצים הגדולים אינם רק לתועלת המתיישבים עצמם, אלא מוטל עליהם הייעוד להנחיל את עקרונותיהם לעולם כולו, וכך להביא גאולה לעולם. זו היתה למשל התפיסה העצמית של הפוריטנים (שהרבו להסתמך על הברית הישנה וראו את סיפוריה כרלוונטיים לחייהם וכבסיס להשקפותיהם).

כיצד יונחלו הערכים הראויים לעולם כולו? החזון הוביל לשני ערוצים שונים – האחד דגל בפסיביזם: מספיק להראות דוגמה טובה, והעולם כבר ירצה לחקות אותה. זה הגרעין לבדלנות. הדעה השנייה היתה אקטיבית ביסודה, וביקשה להנחיל את הערכים מתוך מעורבות, כפי שמודגם יפה במעשיו של וילסון.

כיצד התמודדו האמריקנים, אידיאולוגית, עם האוכלוסייה שמצאו באזורי ההתפשטות הטריטוריאליזם? האינדיאנים הם האוכלוסייה המשמעותית לעניין זה, ויש מי שרואים את היחס אליהם כלא פחות מטיהור אתני. כיצד הוצדקו פעולות אלה ושולבו באידיאולוגיה של הייעוד הגלוי? להלן דוגמה אחת: אמריך דה־זאטל (Emerich de Vattel), הוגה ומשפטן שווייצרי בן המאה ה־18, טען כי קיימת חובה לעבוד את האדמה ולטפח אותה. לדעתו הילידים בעולם החדש אינם כשירים לכך, ולכן החזקה שיש להם על אדמותיהם אינה תופסת מבחינה משפטית. לעומתם, לאירופאים (החיים בצפיפות ביבשת שלהם) יש מסוגלות לכך, והיא שמקנה להם את הזכות המשפטית על האדמות בעולם החדש.

במאה ה-19 פותחה גישה הרואה בילידים אנשים לא אחראים, כמו ילדים, ולכן אין מקום להעניק להם אזרחות (כך אמר ג'פרסון מפורשות על אודות הקריאולים בלואיזיאנה). ב-1831 העניק בית המשפט העליון לשבט הצ'רוקיס זכויות מסוימות (לא כאזרחים, לא כזרים ולא כמי שבעתיד מיועדים להשתלבות). אבל אפילו הסדר זה לא החזיק מעמד, והנשיא ג'קסון הפר את כל צווי בית המשפט. נושא זה היה יכול לשמש מבחן חשוב לחוקה האמריקנית.

לקריאה

מוריסון, פרקים 14, 15.

Anders Stephanson, *Manifest Destiny: American Expansion and the Empire of Right*, New York 1995.

פרק 17

הרפובליקה האימפריאלית

מוקד: כיצד הצדיקו האמריקנים את המדיניות האימפריאליסטית של ארצות הברית, בעיקר לנוכח הסטייה מהעקרונות המסורתיים? מה היו המניעים העמוקים שעמדו מאחורי המדיניות?

המניעים דומים לאלה של המעצמות האירופיות: כלכליים (צורך בשווקים שיקלטו עודפי ייצור), צבאיים (צורך בבסיסים ותחנות תדלוק במרחקים) ואידיאולוגיים (להביא לעמים אחרים את הנצרות ואת התרבות המערבית, והאמריקנים הוסיפו לזה – את הדמוקרטיה).

אבחנה: ההתפשטות ברצף טריטוריאלי נתפסה כהתיישבות חלוצית באזורים פראיים, בראשיתיים וריקים מאדם (אף אם היו בהם אינדיאנים, בהם בדרך כלל נאבקו). בניגוד לכך, כיבוש מקומות מרוחקים ומיושבים נתפס מלכתחילה באופן שונה, ועלתה השאלה שלא עלתה לגבי ההתפשטות ברצף – כיצד יש לנהוג בתושבים?

- יש הרואים בפעילות האימפריאליסטית המשך והגשמה של לפחות חלק מן העקרונות האמריקניים המסורתיים (כלומר, של הצהרת מונרו). ההצדקות היו:³
- מטרתם של יחסי החוץ תהיה לפתח את המסחר.
 - התערבות – רק ביבשת אמריקה. ארצות הברית לא התערבה בענייני מדינות אירופיות ולא כרתה אתן בריתות, ובכך המשיכה את עקרונות הצהרת מונרו.
 - הפעילות היא ללא התחייבויות לקשרים פוליטיים: (א) לולא כן היו האמריקנים נשואים לשלוט עוד שנים רבות, ובעוד שטחים. למעשה אפשר לראות בעשור זה (1890–1900) אפיזודה שחלפה, שכן מאז לא סופח עוד שום שטח לארצות הברית. יתר על כן, בסופו של דבר רוב השטחים האלה לא נשארו כקולוניות ומהר מאוד הוצהר שיקבלו מעמד של מדינה בארצות הברית או עצמאות. וכך היה (אם כי בתהליך ארוך). (ב) מדיניות הדלת הפתוחה ביקשה להשאיר את המסחר חופשי ושוויוני לכל המדינות, וכן לשמור על שלמותה של סין מפני השתלטות המעצמות עליה. מדיניות זו תאמה יפה את עקרונות המייסדים (אולם נבעה מנחיתות ארצות הברית בזירה זו).

מקור היסטורי: לודג' – מה הנחת היסוד שלו? מדבריו של הסנטור ניתן לראות עד כמה ניסו האמריקנים להצדיק ולעגן את מעשיהם במסורת, בין אם זו האירה את הרצוי או הבלטיה וקידשה את המצוי, שנעשה מודל לחיקוי לגיטימי רק מעצם היותו מצוי.

הנאום שנישא בוועידת המפלגה הרפובליקנית, ושממנו מובא קטע, צריך להילמד **בהקשר:** לא יהיה קשה לתלמידים להצביע על אמירות המבקשות להאדיר את שם המפלגה ומועמדה לנשיאות, תיאודור רוזוולט. ההקשר – ועידת מפלגה שהתכנסה וביקשה להשיג כוח לקראת בחירות. לאוזני מי נאמרו הדברים? אפשר להבחין היטב בין מאפייני נאום כזה לבין דברים שקולים ואחראיים הרבה יותר שמנהיגים אומרים בפני הקבינט, או בנאום בפני הסנט.

חיבורים אל מה שכבר נלמד קודם: בעזרת לודג' אפשר להבין את רוח התקופה, ולהצביע על הדרוויניזם החברתי למול מחאות הפופוליסטים (שנתפסו כסכנה). האווירה הלאומית המחפשת כוח, כבוד וגדולה לאומה, באה לידי ביטוי גם בדברי מאיוסמית (ראו בפרק על ההגירה), שבאותו זמן היה כל כך מודאג מקשיי ההסתגלות של מהגרים.

3 ואפשר לשאול עליהן – האם מתייחסות ללב העניין, או נתפסות לשוליים?

לשיפוט: האם הבדלנות האמריקנית היתה בבחינת מיתוס? (ראו דיון אצל קגן, **על גן עדן ועל כוח**, עמ' 121 ואילך).

הרחבה: ויכוח בעד ונגד האימפריאליזם – מומלץ להציג לכיתה את מצע הליגה האנטי-אימפריאלית (יהושע אריאלי, **המחשבה המדינית בארצות הברית: מקורות ותעודות**, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ז, עמ' 362).

הצעה להפעלה: משחק סימולציה שבו יושב הקבינט ודן באלטרנטיבות השונות בבואו לקבל החלטה מסוימת. אילו סיכונים טומנת בחובה כל אחת? שאלות לדוגמה: (א) האם לצאת למלחמה נגד ספרד (יהיה צורך לספק יותר נתונים, כמובן); (ב) האם לספח את הפיליפינים אחרי כיבוש האיים? תיבדקנה האופציות השונות: החזרת השטח לידי הספרדים (האויב); הפקרת המקום (ואז תתפוס אותו מעצמה אחרת); הענקת עצמאות (העם 'לא מפותח' – העצמאות לא תחזיק מעמד). כלל חשוב במשחק כזה הוא שהשחקנים מוגבלים לידע שעמד לרשות הגיבורים ההיסטוריים, הנאמן למנטליות ולאמונות שרווחו באותו הזמן.

לקריאה

מוריסון, פרק 26.

פרק 18

אמריקה אל מול פני מלחמה עולמית

מוקד: מדוע נטשה ארצות הברית את עמדתה הקלאסית, של בדלנות מענייני אירופה, והצטרפה מרצונה למלחמת העולם?

דריכה אפשרית: זו הפעם הראשונה שהאמריקנים שלחו צבא אל לב הסכסוך האירופי, דבר שממנו הצליחו להימנע עד כה. האומנם היה זה הכרח?

להבנת עמדת הניטרליות: האם היתה זו ניטרליות טהורה או ניטרליות כוזבת? מה ניתן היה למנוע ומה היה כורח המציאות?

להבנת ההתנגשות בין תפיסתו של וילסון את רעיון הניטרליות לבין פעולות הבריטים והגרמנים, כדאי 'לתת את רשות הדיבור' לגרמנים: לבקש מהתלמידים

לחשוב כיצד היו הגרמנים עשויים להתווכח עם פעולות האמריקנים במהלך שנות המלחמה הראשונות. יכולות להיות להם טענות כבדות משקל, העשויות לעזור לנו להבין את הטענה שארצות הברית **לא היתה חייבת** להיכנס למלחמה זו. מה הניע את מדיניות ארצות הברית – אינטרסים כלכליים או רעיונות נשגבים של חופש וזכויות? (יתברר ששניהם, וכן שהאחד תלוי בשני). כדאי לעמוד על הפער שבין התנהלות כוחנית (בשדה הקרב) לבין הצהרות מוסרניות.

ב־1916 העלו מספר סנטורים הצעה, לאסור על אזרחים אמריקנים את הנסיעה לאזורי הלחימה או באניות הנושאות דגל של אחד הצדדים הלוחמים. הנשיא לא הסכים למגבלות אלה, וכך כתב למי שהציע אותן:

לא אוכל להתפשר על שום זכות מזכויותיהם של האזרחים האמריקנים. מדובר בערך העצמי ובכבוד שלנו. נשאף לשלום ונשמר אותו בכל מחיר, פרט לאובדן הכבוד. לאסור על אנשינו לממש את זכויותיהם מפחד שמא ניקרא להגן עליהם תהיה השפלה איומה. יהיה בכך משום ויתור ביועין על מעמדנו הראוי כדוברי [...] החוק והצדק [...] ברגע שנשלים עם פגיעה כלשהי בזכויות, ללא ספק יבואו אחריה עוד השפלות רבות, וכל המרקם העדין של החוק הבינלאומי יתפרק ויתפורר תחת ידינו (מצוטט אצל Carl N. Degler, *Out of Our Past*, New York 1984, p. 517).

לדין: האומנם נכון להתעקש בזמן מלחמה על עקרון חופש השייט בימים? **להבנת המצור הימי:** מומלץ להסביר על מפת קיר של מלחמת העולם הראשונה (גם מפת אירופה פיסית תספיק) את יתרונה של בריטניה וחסרונה של גרמניה הנובעים מן התנאים הגיאופוליטיים. גרמניה היא מדינה יבשתית הלכודה בין שני אויבים גדולים וחרדה מפני מלחמה בשתי חזיתות. בקלות יחסית ניתן להטיל עליה מצור ימי, על ידי חסימת הפתח לים הבלטי וחסירת הגישה אל רצועת החוף בצפון מערב הארץ. ליריביה יתרונות גיאופוליטיים: בריטניה היא אי, קשה לכיבוש או להטלת מצור, ובעלת גישה נוחה לים פתוח. גם לצרפת יש חוף ארוך, וגישה נוחה לאוקיינוס האטלנטי.

מה הניע את ארצות הברית להשתתף במלחמה?

יש להבהיר את עמדת בני הזמן. רבים היו משוכנעים, שאם ינצחו מעצמות המרכז יחזור העולם אחורנית לאימפריות רב־לאומיות עריצות. ארצות הברית היתה זקוקה לשיתוף פעולה רב ברחבי תבל, היא נעשתה תלויה יותר ויותר ביצוא, ורבים סברו ששיתוף הפעולה והיצוא יוכלו לפעול היטב רק בעולם שוחר חירות

ודמוקרטיה. כך מתלכדים אינטרסים כלכליים ואידיאולוגיה ומשרתים זה את זה. כמו כן חל שינוי בזיהוי האיום – יכולותיה של ארצות הברית גדלו ועסקיה התרחבו, ולכן עתה היא ראתה איום גדול יותר ניצב בפניה. איום זה לא היה או **לא זוהה קודם**.

כבר בהכרזה הראשונה של וילסון אפשר לעמוד על כשל שיצוף מאוחר יותר: לפי תוכניתו תמלא ארצות הברית תפקיד של מתווך אשר יישב את הסכסוך בתום המלחמה, ולשם כך היא חייבת להישאר ניטרלית. האומנם תוכל ארצות הברית להישאר במעמד זה גם אחר כך? הייתכן שבורר ומפשר יישאר מנותק וימשיך להיתפס כחסר פניות? והלא ארצות הברית תצטרך להכריע בשאלות שונות לטובת אחד הצדדים! צעד כזה יתייג אותה מידיית כבעלת עמדה, לפחות בעיני מי שירגיש מקופח מהחלטותיה! ייתכן שכבר בשלב זה משתקפת נאיוויות מסוימת בגישתו של וילסון לענייני חוץ.

עצם הרצון לקבל תפקיד של מתווך היה סדק נוסף במדיניות הבדלנות. אך וילסון לא היה הראשון; קדם לו הנשיא הפרוגרסיבי תיאודור רוזוולט, שתיווך בין רוסיה לבין יפן בסיום המלחמה ביניהן (ואף זכה על כך בפרס נובל לשלום).

חירויות בזמן מלחמה

ניתן להשתמש במידע שבחלון ('השאיפה ללכידות חברתית') ולשאול עד כמה תואמות פעולות הממשל את החוקה ואת רוחה? (וכן לצרף אל מה שנלמד בפרק 9). המידע מטיל אור גם על בעיית הנאמנות הכפולה שהתעוררה בחברת מהגרים.

14 הנקודות

מוקד אפשרי: כיצד ביקש וילסון לתקן את התנהלות היחסים הבינלאומיים? האם היה לזה סיכוי? אפשר לקיים על המסמך את תרגיל 'המראה ההפוכה'⁴. כיתות שלמדו על קונגרס וינה ועל הדיפלומטיה במאה ה-19 יבינו את העניין יותר בעמקות, אך גם אחרים יוכלו לערוך היפוך לוגי פשוט, כדי לתאר את המציאות שאותה ביקש וילסון לשנות.

בשיעור זה אפשר להיעזר בטבלה, שבה יהיו הטורים הבאים: מה היה בעבר? מהי הצעת וילסון? באיזה סעיף היא מופיעה? מה מטרתה וכיצד היא עשויה לשפר את היחסים הבינלאומיים?

4 בדומה להמלצתנו באשר להוראת החקיקה לזכויות האפרו-אמריקנים (ראו לעיל פרק 8).

לעזרתכם הצעה למילוי הטור הראשון ('מה היה בעבר?'): ההסכמים היו סודיים והאווירה חשדנית; התחולל מאבק על זכויות השייט בימים (לדוגמה בבוספורוס, בתעלת סואץ וכדומה); חומות מכס גבוהות הפריעו לזרימת הסחר הבינלאומי; תפיסת 'מאזן הכוחות' הביאה למרוץ חימוש בין המעצמות; התחולל מרוץ אימפריאליסטי מסוכן; המעצמות פעלו מתוך חוסר התחשבות באוכלוסיית הילידים וזכויותיהם; גבולות נקבעו בלי להתחשב בגורם הלאומיות, רק המעצמות החזקות החליטו על כך וקבעו את המפה.

שאלה: האומנם היה ב־14 הנקודות משום חידוש? רוב האלמנטים הם בוודאי חדשניים; הם מבקשים לכונן יחסים שבהם ישלטו שיקולים הומניסטיים, שמטרתם טובת הכלל, בניגוד לאינטרסים צרים וכוחניים. יש בהם יותר טוהר ושקיפות ויותר מחשבה על הקטנים והחלשים וזכויותיהם. מה לא חדש? המטרה הגדולה דומה לעקרונות קונגרס וינה (1815) – השגת שלום ויציבות, ושמירה על השלמות הטריטוריאלית של כולם תחת עיקרון דומה: 'אין סיפוח בלא אישור'. גם הכלי דומה – התאגדות כללית – אבל בהבדל חשוב: עתה – של 'אומות' ולא של שושלות מלוכה. התפיסה הבסיסית דומה – המדינות תוכלנה לשתף פעולה אם משטריהן יהיו דומים מספיק זה לזה (אז – המשטר הישן, עתה – דמוקרטיה); זה יאפשר אמון הדדי במקום חשדנות בלתי פוסקת. עניין אחרון זה לא צוין במסמך 14 הנקודות אלא בנאומיו של וילסון.

שאלה: מהי נקודת התורפה של המסמך? הוא בנוי על הנחת היסוד, שייתכן שיתוף פעולה כן בין העמים, שיגיעו למסקנה שוויתורים הדדיים הם לטובת כולם. אולם מישהו עלול לנצל לרעה את ההתנהלות ההומניסטית והאידיאליסטית הזו – לטובתו ועל חשבון אחרים.

הפעלה: מה לדעתכם חסר במסמך? מה הייתם מציעים להוסיף לשכלולו, לו יכולתם? פעילות זו באה לאזן את הביקורת, וללמד עד כמה קשה להרכיב הצעה שתהיה ראויה וצודקת וגם בעלת סיכויי הצלחה במציאות.

הצעת פרשנות: לפנינו ניסיון לקחת את עקרונותיה המוסריים של מדיניות החוץ האמריקנית, ברוח המלצות האבות המייסדים, ולהנחילם לעולם כולו. כך יוכל העולם להתנהל באופן מוסרי יותר וגם יעיל יותר – לקראת שלום ויציבות. המציאות החדשה תאפשר לאמריקנים להשתלב בענייני העולם והם לא ייאלצו עוד לנקוט בבדלנות ככלי לשימור ערכיהם. במילים אחרות (ובחשיבה חתרנית): האם לפנינו שחקן בודד המנסה לסדר את הכללים כך שהוא יוכל לצאת

מבדידותו ולהשתתף במשחק? והאם ההכרה שהדרך האמריקנית היא הטובה ביותר והנכונה לכולם אינה מלמדת על פטרוניות והתנשאות?

הסכמי השלום

הקשיים שבפניהם ניצב וילסון בוועידת ורסאי

מוקד: האומנם ניתן היה לגשר על הפער ועל הניגוד שבין הראוי לבין האפשרי? מסמך 14 הנקודות היה הצהרה של כוונות והצעות, והסכם ורסאי הוא המסמך הסופי שעליו הוסכם בוועידת השלום. וילסון קיווה שהסכמי השלום ייבנו על בסיס הצעות. במה הצליח? במה נכשל? אילו נקודות תורפה של ההצעה התגלו? מדוע סטו המדינאים מעקרונותיו של וילסון?

להרחבה: בעזרת ספרי הלימוד ליחידות החובה בהיסטוריה, ניתן לערוך השוואה בין שני המסמכים. בדיון זה כדאי להדגיש, בין השאר, את הערפול שעקרון זכות ההגדרה העצמית מכיל: איך יממשו אותו, לפי אילו כללים שוויוניים? האם הלאום ייקבע לפי שפת הדיבור הנפוצה בכל אזור? האם כל מיעוט קטן יוכל להיות למדינה גם אם אין לו טריטוריה מספקת וגבולות בני הגנה? האם העקרונות חלים באופן שוויוני לכול? למשל, האם גם גרמניה המנוצחת תזכה בהם? ומה על רוסיה, אשר עתה מפתחת משטר דיקטטורי? האם נכון יהיה לספק גם לה את 'זכויותיה', או שיש לקצץ בהן ולחזק את שכנותיה (פולין למשל) על מנת לעצור את כוונות ההתפשטות שאולי יבואו מצדה? יש להתייחס לפערים הבסיסיים שנחשפו בין האינטרסים של מעצמות אירופה לבין ארצות הברית וכן לאופיו והתנהלותו של הנשיא (בעזרת החלון).

באשר לחבר הלאומים – החזון של וילסון הוא אוטופי; הוא ציפה שהאומות יחיו בקהילייה שוחרת מוסר. ניסיונו להחליף יחסים כוחניים במוסר נותר מעורפל באשר לדרכי הביצוע. הוא התעלם מכמה בעיות. הגדולה שבהן היתה הסמכת עקרונות החבר אל הסכמי השלום. זו הותירה חוסר בהירות בדבר מטרות הארגון: האם הוא הוקם כדי לאכוף שלום מטעם המנצחים (עם הפנים לעבר) – או לשם עריכת איזון מחדש בין המעצמות, לשילוב חברים חדשים (כולל המנוצחים), וכערבות לשינוי מסודר (עם הפנים לעתיד). חלק נכבד מן החברות התייחסו לארגון לפי האופציה הראשונה.

האם מסמך 14 הנקודות קידם או הסיג לאחור? במובן מסוים הוא סימן פוטנציאל לשיפור, מגדלור שאליו יש לשאוף ולחתור כמו אל משאת נפש. מצד

שני הציפיות האלה היו כל כך גבוהות וקשות למילוי, עד שכל פתרון מעשי הפך לאכזבה. היו שטענו, שהמנגנון שהוצע אינו יעיל והוא רק אשליה של פתרון; אם מדינות תתנהלנה כאילו אין עוד מלחמות בעולם, יהיה בכך משום נטילת סיכון גבוה מצדן.

הוויכוח על אישור הסכמי השלום והצטרפות ארצות הברית לחבר הלאומים
בעזרת המקורות הניתנים לתלמיד (עמ' 168), אפשר לערוך את הוויכוח הפנים-אמריקני בכיתה. נימוקים להתנגדות להצטרפות ארצות הברית לחבר הלאומים: הנימוק העיקרי – חשש לנטילת אחריות שסופה יציאה לאינסוף מלחמות במרחקים. היו גם טענות נגד סטיית החוזה ממסמך 14 הנקודות, למשל בעניינה של גרמניה, שנתפסה כשגיאה חמורה.

מה היה הכשל המרכזי? הדיון הציבורי בארצות הברית התרחש מאוחר מדי. חוזה השלום כבר נחתם בידי מדינות אירופה, וממילא לא היה אפשר להכניס את השינויים שדרשו חברי קונגרס רבים. הדבר מעלה את השאלה, האם ניתן לנהל מדיניות חוץ באותם אמצעים של דיון ציבורי פתוח, כמו שמנהלים ענייני פנים? לדיון זה אפשר לרתום את דברי טוקוויל המצוטטים לתלמיד בסוף היחידה (עמ' 210).

לקריאה ביקורתית: אפשר להשוות את דברי לודג' כאן עם דבריו לעיל בנוגע לאימפריאליזם (עמ' 159). האם יש הלימה ועקביות בין שני הקטעים (1895, 1919)? כשאין הלימה, למה זה?

הפעלות: משחק תפקידים בו הכיתה תהפוך להיות **הסנט**. המתווכחים ינמקו את עמדותיהם, יכינו נאום ויתכוננו להתנגדויות (שאותן יצטרכו להגדיר ולהעריך מראש). התמודדות אחרת עם אותם תכנים עשויה להיות דרך העיתונות – הכיתה תכין **עיתוני קיר** בנושא, כל אחד בעל מגמה מוגדרת מראש. אלה יכללו לא רק מאמרי מערכת כי אם גם ראיונות, קריקטורות, מודעות ופרסומות, ואף מאמרים המעידים על האווירה הכללית (פציפיזם ועייפות ממלחמה). כיוון שבפרקים קודמים כבר עסקנו בשנות העשרים, זו הזדמנות טובה לאסוף מידע שכבר נלמד ולהפנים תובנות. כך למשל יכינו התלמידים כתבות ומאמרים העוסקים גם בוויכוח על עצירת ההגירה, הגזענות, הבורסה, מאבקי הפועלים וכדומה. יש לספק תאריך ברור למשחק ולזכור את הכלל, שאין להשתמש במידע שלא עמד בפני בני הזמן.

מנהיגותו של וילסון: מתוך כל המידע שבפרק, כולל החלון, יתברר שיש הכרח

להשתמש באמנות הפוליטיקה (במובן של איסוף כוח ותמיכה, שמאפשרים פעולה), אפילו כדי לקדם מדיניות אידיאליסטית, צודקת ככל שתהיה. אפשר לקיים דיון זה יותר מאוחר, בהשוואה לרוזוולט, שהצליח להשתמש בדעת הקהל, לתמרן אותה, להקשיב לה ולהיענות לה, וגם לשתף פעולה עם הקונגרס. סופו מעיד על תחילתו? לאחר שהכרנו את כל פעולותיו של וילסון, נוכל לבדוק שוב את השאלה: למה הוביל הנשיא את ארצות הברית להשתתפות במלחמת העולם? אם בתחילה נטינו להבליט את הנימוקים האינטרסנטיים, יתכן שדעתנו תשתנה לאור המשך הסיפור. אולי היה וילסון אידיאליסט מלכתחילה, ודווקא טרח להבליט את האינטרסים ואת הנסיבות כדי שיובילו את עמו להיכנס למלחמה מרצון? (ראו נאומו ב־1914, עמ' 162).

פרק 19

בין שתי מלחמות העולם: נסיון השיבה לבדלנות

מוקד: למה בדלנות, על כל סיכונה? או, כיצד עיצבו ענייני הפנים את מדיניות החוץ?

בשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה חלה התפכחות (במובן מסוים) של הציבור ושל דעת הקהל האמריקנית באשר למלחמה בכלל, ובאשר להשתתפות במלחמת העולם באופן ספציפי. הושמעו טיעונים כמו: המלחמה לא הביאה את השלום והדמוקרטיה המיוחלים; התוקפנות והריב נמשכים והמדינות ממשיכות להתחמש ולהתכונן למלחמה. הבדלנים טענו שחבר הלאומים הוא כישלון וטוב שארצות הברית לא חברה בו, במיוחד לנוכח אוזלת היד שגילה מול צעדי התוקפנות בשנות השלושים.

ב־1934 מינה הסנט ועדה לבדיקת רווחי המלחמה. ממסקנותיה עלה שיצרני נשק ובנקאים אמריקנים עשו הון מן המלחמה, ואנשים נטו לחשוב שאלה גררו את המדינה למלחמה זו. לטענות כאלה היתה אוזן קשבת בציבור בזמן השפל, שבו התפתחה שנאה וחדשנות כלפי פעילות של הבנקאים. 'אם מורגן ושאר הבנקאים חייבים להיכנס לעוד מלחמה, שיעשו את זה על ידי התגייסות ללגיון הזרים. הדרך הזאת תמיד פתוחה', אמר הסנטור ניי (מדקוטה הצפונית) ב־1935. אמירות אלה ביטאו וגם שירתו את הרוח הבדלנית.

טענות נוספות בפי הבדלנים: המיקום הגיאופוליטי של ארצות הברית – מרוחקת מאירופה ומוגנת על ידי האוקיינוסים – לא יאפשר לשליטים טוטליטריים להתקיף אותה, ושיפור היחסים עם מדינות אמריקה הלטינית אף הוא יכול לשמש ביטחון מפני סכנה כזו. טענה זו מעידה על הערכה נמוכה של מידת האיום שבפניו ניצבה המדינה.

רבים חשבו שהיעד הראשון במעלה של הממשל, בשנות השלושים, צריך להיות טיפול בשפל הכלכלי, ולכן צידדו בהתכנסות. אחרים היו פציפיסטים בעיקרון, תנועה זו היתה חזקה גם בבריטניה וצרפת בשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה.

מה היו טענות המתנגדים לבדלנות? הם הצביעו על הסיכונים במדיניות הבדלנות. היתה להם הערכה אחרת של מידת האיום והסכנה שהלכה וגברה בשנות השלושים. הם טענו שבדלנות, שבגללה אין ארצות הברית עושה דבר להרחקת הדיקטטורים והחלשתם, תפגע לבסוף בארצות הברית עצמה.

לדין: חוקי הניטרליות משנות השלושים עומדים בסתירה לעקרון חופש השייט בימים. מה עשויים לטעון המצדדים והמתנגדים לחוקים אלה בהקשר זה? מהי עמדת הבדלנים ומהי עמדת המעוניינים במעורבות?

הסכמי ושינגטון והבדלנות: הסכם ושינגטון לא נתפס כחורג ממדיניות הבדלנות, שכן לא היה בגדר ברית, ולא קשר את ארצות הברית לשום פעולה מעשית או למחויבות להתערבות לטובת גורם חיצוני. זו בדיוק נקודת התורפה של הסכמים אלה: אין להם שיניים. ב־1935 דרשה יפן לשנות את היחס באופן שיאפשר לה להגדיל את הצי שלה ולהשוותו עם זה של שתי הגדולות: אנגליה וארצות הברית. האחרות סרבו לדרישתה, ולא הצליחו להגיע אתה להסכמה. זמן קצר לאחר מכן פתחה יפן בפעולות להגדלת הצי שלה, למרות אי הסכמת המעצמות.

עם זאת בוועידת ושינגטון כבר ניכר אחד הסימנים לשינוי ביחסים הבינלאומיים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. עתה גדלה השפעתן של שתי מדינות לא־אירופיות על המתרחש בזירה היחסים הבינלאומיים – ארצות הברית ויפן.

הדרך אל מלחמת העולם השנייה

מוקד: כיצד הושגה ההסכמה הלאומית להצטרפות אל מלחמת העולם השנייה, על רקע הרוח הבדלנית החזקה שרווחה בארצות הברית עד סמוך לאותו זמן?

השוואה אל היחס למלחמת העולם הראשונה: את דברי רוזולט על הניטרליות (עמ' 172) ניתן להשוות אל דברי וילסון עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. למעשה הוא 'משוחח' עם דרישתו של וילסון מהאמריקנים, ב־1914, להיות ניטרליים גם במחשבותיהם, ואינו מסכים אתה. כבר בשלב זה עמדת הפתיחה האמריקנית אינה אדישה. אפשר לערוך השוואה בין התנהלות שני הנשיאים בכמה נקודות: בהתנהלות פנימה – התחשבות בדעת קהל, ניסיונות להשפיע עליה, התנהלות מול הקונגרס, שימוש באידיאולוגיה. בהתנהלות החוצה – היחס לניטרליות, קשרים עם צדדים לוחמים וכדומה. הנסיבות – במלחמת העולם השנייה היה אויב שנתפס בבירור כ'ממלכת הרשע' שיש חובה אידיאית להכריעה מן העולם, הנאצים הרי הכריזו על כוונתם להשתלט על העולם כולו. לעומת זאת, מלחמת העולם הראשונה נתפסה על ידי רבים כמאבק כוח אינטרסנטי בלבד. וכמובן, העובדה שבסיס אמריקני (בפרל הרבור) הותקף ישירות הפכה את מלחמת העולם השנייה למלחמת הגנה, מלחמה צודקת באמות מידה הומניסטיות (בבחינת 'הקם להורגך השכם להורגו'). הצדקה זו חזקה פי כמה מנימוקי 'חופש השיט והסחר עם כל אחד, כולל צדדים לוחמים', שהיו הצדקה ליציאה למלחמת העולם הראשונה.

שאלה: הצביעו על הניגוד שבין חוק 'החכר והשאל' לבין חוקי הניטרליות שנחקקו בשנות השלושים. מה לדעתכם יכלו לטעון מי שהתנגדו לחוקים החדשים? **הצעה להפעלה:** סימולציה – הִיָּה יועץ לנשיא בשאלה, האם להצטרף למלחמה ולעזור לבריטניה ב־1940? השיקולים שיעלו יכללו את השאלות – מה מידת האיום עלינו, מה היכולת שלנו לעזור באופן משמעותי, מה הסיכון שניקח על עצמנו אם נצטרף וכן אם נישאר בחוץ. יש צורך לספק מידע, ואפשר להפיק אותו מספרו של מוריסון (לעיל ברשימה הכללית) או של סטיוארט כהן (ראו להלן ברשימת הקריאה), וכן מספרי לימוד מפורטים כמו ספרם של זיו ואטינגר (ברשימה הכללית), המכיל קובץ טוב של מקורות (כרך ד, חלק ב).

הצעה לבחינת הבדלנות: באוקטובר 1939, מיד אחרי הפלישה לפולין, פרסם הנשיא לשעבר (הרפובליקני) הובר מאמר בעיתונות, ובו יצא נגד מדיניות אמריקנית מתערבת. בין השאר כתב את המילים הבאות: 'אין בכוחה של אמריקה לתקן את העולם בכל פעם שמשוהו משתבש'. מה ניתן היה להשיב לו אז? ומה היה הוא עשוי לחשוב על הדברים בשנת 1941?

האמנה האטלנטית: בפרק הבא נתייחס אל האמנה הזאת לא פעם, ולכן כדאי כבר כאן להאיר אותה ולהדגיש את משמעותה. המחויבות להשמדת המשטר

הנאצי משמעותה שהצדדים מתחייבים אחד בפני השני שלא לפרוש מהברית, לא להתפשר באמצע הדרך ולא לכרות שום הסכם שלום נפרד עם האויב הנאצי. זה סעיף 'המתכוון למלחמה שהיתה', שהרי במלחמת העולם הראשונה רוסיה פרשה (1917) בהסכם נפרד שערכה עם גרמניה, לפני שזו נוצחה. וכן אחרי מלחמת העולם הראשונה פיתחה גרמניה את המיתוס על 'תקיעת הסכין בגב'; המיתוס טען כי גרמניה יכלה להמשיך להילחם, וכניעתה לא היתה הכרחית. הפעם, החליטו בנות הברית, תוכנע גרמניה באופן שאינו משתמע לשתי פנים, על אדמתה. העקרונות לבניית עולם חדש אחרי המלחמה הוסכמו כבר עתה, אך בבוא הניצחון הם התבררו כפחות מוסכמים, ובאירועים שפרצו מיד אחרי המלחמה (המלחמה הקרה) שיחקה המחלוקת הזאת תפקיד חשוב, כפי שמוסבר בפרק הבא לתלמיד.

לקריאה

אדוארד הלט קאר, **יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות העולם: 1919-1939**, תרגמה לאה זגגי, עם הספר, תל אביב 1967.
 מיכאל הר סגור, 'חוזה השלום המושמץ ביותר', **סקירה חודשית**, הוצאת צה"ל (1979), עמ' 76-86.
 סטיוארט כהן, **היסטוריה דיפלומטית של המאה ה-20**, תרגמה ברוריה בן ברוך, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1997.
 דייוויד תומסון, 'חוזה ורסאי - ניסיון בעשיית שלום', **זמנים** 1 (1979), עמ' 76-86.
 Carl N. Degler, *Out of Our Past*, New York 1984, pp. 491-550.

ספרות יפה

ארנסט המינגוויי, **הקץ לנשק**, 1929 - סיפור אהבה ולחימה בחזית איטליה, המבוסס על ניסיונו האישי של הכותב, זוכה פרס נובל לספרות, כנהג אמבולנס בחזית במלחמת העולם הראשונה.

קולנוע

אהבה במלחמה, ריצ'רד אטנבורו, 1996 - על פי ספרו של המינגוויי.
פרל הרבור, מייקל ביי, 2001.

חלק שני: ארצות הברית מעצמת-על במחצית השנייה של המאה ה-20

בחלק זה נברר עד כמה התרחקה ארצות הברית מרוב עקרונות היסוד שהיו לה בתחום היחסים הבינלאומיים, כאשר נמצאה במעמד של מעצמת-על אחרי מלחמת העולם השנייה. נכיר את שיקוליה בקביעת מדיניות, את כוחם ומגבלותיהם, ואת השפעתם על ענייני הפנים. החלק שלפנינו מתאר את עליית ארצות הברית לדרגת מעצמת-על. בכך, במובן מסוים, ההיסטוריה שלה מתלכדת עם ההיסטוריה העולמית. אך אנו נשתדל להתבונן באירועים מנקודת המבט האמריקנית.

קשיים בהוראת הנושא

מטבעו של פרק זה שהוא עמוס פרטים וסוקר אירועים רבים ברחבי העולם. יש סכנה שהוראתו תהפוך לסקירה שפרטיה מרובים ומשמעותם מועטת. לכן אנו ממליצים להתמקד ולעסוק במדיניות בלבד, ובעיקר **בהתפתחויות שחלו בה**, ולא ליפול עם התלמידים לעומס מיותר של פרטים. בספר זה השתדלנו לספק רק את הפרטים שנראו חיוניים להבנת נושא **המדיניות**.⁵

עמדה ושיפוטיות: נטייתנו לנקוט את עמדת ארצות הברית היא לפעמים טבעית, בהיותנו מזוהים פוליטית עם 'מדינות החופש' המערביות. אך לצד זה עלינו להתבונן באופן ביקורתי על האירועים. ביקורת זו יכולה בהחלט להיות פנים-אמריקנית, ולשקף את האופוזיציה בתוכה. במקרים מסוימים מומלץ להתבונן לגמרי 'מהצד' ולהיזהר מהצגת עמדות חד-צדדיות (למשל בהבנת החשדנות ההדדית בין ארצות הברית וברית המועצות). כמובן, יש להבהיר לתלמידים מאיזו נקודת ראות הדברים נבחנו, ולחדד את מודעותם לעניין זה. לפעמים נמצא את עצמנו בעמדת שיפוט, מתלבטים בין שבח לגנאי. יש מקום לטענות כבדות נגד התנהלותה של ארצות הברית בשדה היחסים הבינלאומיים. הצעתנו היא לשאול מהן האלטרנטיבות הריאליות, האם הן יותר ערכיות ובמה

5 קיימים כמה ספרי לימוד טובים ומפורטים, וניתן להשתמש בהם לפי הצורך. מומלץ: אייל נוח, **המאה העשרים: מאה שהפכה סדרי עולם**, ספרי תל אביב, תל אביב 1994.

הן כאלה (בתחילת המלחמה הקרה למשל, ניתן היה לטעון שמדינת עולם שלישי ש'תונח לנפשה' תיפול למשטר דיקטטורי בכל מקרה, אלא שהוא יהיה בעל זיקה לגוש הקומוניסטי). לפני השיפוט עלינו להבין את העמדה האמריקנית מתוכה, במנטליות ובאווירה שבה היא צמחה (פחדים מהתפשטות הקומוניזם עשויים להיראות לנו לא-רציונליים, אך לא כך הם נראו למי שחי באותם זמנים, הפחד הממשי הכתיב את התגובות).

מוקדי-על אפשריים (בנוסף על אלה שניתנו בראש היחידה)

- במה כוחה ובמה חולשותיה של דמוקרטיה ליברלית בשדה החוץ והביטחון? ביחוד בניגוד ליריבותיה הדיקטטוריות (למשל הכורח להישען על הסכמה לאומית, האם הוא נקודת חולשה או נקודת כוח של הדמוקרטיה הליברלית?).
- כיצד משפיעים מתחים ובעיות פנים על מדיניות החוץ, ולהיפך? ('ציד המכשפות', מהסכמיות למחלוקת).
- כיצד תפקד הממשל האמריקני לאורך המלחמה הקרה? האם פעלו הרשויות השונות בלולם ולאזן זו את זו כראוי? מי התחזק או נחלש, וכיצד (החוק לביטחון לאומי)? כיצד ניתן לנהל מדיניות חוץ וביטחון יעילה ותקיפה (וכוחנית לפעמים)? ובמקביל – כיצד ניתן לנהל מדיניות פנים דמוקרטית ושוחרת זכויות (ובאיזה מחיר)?
- אילו קשרים קיימים בין כלכלה למדיניות חוץ, וכיצד הם מזינים ומשרתים זה את זה? (קישור אל יחידה 3, שהסבירה את התעצמותה הכלכלית של ארצות הברית). האם למעצמה כלכלית כזו יש בכלל סיכוי להישאר בבדלנות? וכיצד היא תפעיל את כוחה הכלכלי לטובת התעצמות מדינית?

הצעה לארגון ההוראה

1. המלחמה הקרה עד שנות השישים

- מערכת בינלאומית חדשה בעולם דו-קוטבי – מדוע פרצה המלחמה הקרה? (2 שיעורים).
- דוקטרינת טרומן ותוכנית מרשל – מדוע נשקל מעתה הביטחון הלאומי של ארצות הברית במונחים גלובליים, וכיצד זה נעשה? או, כיצד עשויות היו הזרוע הצבאית והזרוע הכלכלית לשרת את האינטרס האמריקני במלחמה הקרה, וכיצד השלימו זו את זו? (2 שיעורים).

- מדיניות הבלימה במבחן המעשה – משבר ברלין, מלחמת קוריאה, משבר קובה – כיצד התמודדה ארצות הברית עם האתגרים והסכנות שהונחו לפתחה? (2 שיעורים).
- מאזן האימה – הסיכוי והסיכון (שיעור אחד).
- ליברליזם בצל אימפריאליזם – היערכות מבית (החוק לביטחון לאומי, הטיפול בחתרנות קומוניסטית) – כיצד סיכנה המלחמה הקרה את הליברליזם בארצות הברית? (התחזקות הגוף המבצע על חשבון הרשויות האחרות, ללא מספיק פיקוח ועל חשבון זכויות אזרח) (הרחבה, הנושא נלמד כבר ביחידה 2, פרק 9).

2. מלחמת וייטנאם

- כיצד יוסבר חוסר יכולתה של מעצמה להכריע את המלחמה נגד עם קטן וחלש לכאורה? (שיעור אחד).
- מחאה המונית למען היציאה מווייטנאם – האם טענות המחאה היו בבחינת דמגוגיה רגשנית ולא אחראית, או בעלות נימוקים כבדי משקל? האם היו אלה נימוקי מוסר או נימוקי תועלת? כיצד הסיטו אירועי שנות השישים את דעת הקהל מקונצנזוס (הסכמה) למחלוקת? (2 שיעורים).

3. דטאנט

- מהם הגורמים שהיו עשויים להרפות את המתח במלחמה הקרה? (שיעור אחד).

4. סיכום המלחמה הקרה

- במה כוחם ובמה חולשתם של שני הגושים במאבקם זה מול זה? וכיצד ניתן להסביר את נפילת הגוש הקומוניסטי? (שיעור אחד).

5. שיעור סיכום לכל היחידה על יחסי חוץ

- ארצות הברית מול אירופה בהיפוך עמדות – מוסר וכוח ביחסים בינלאומיים (שיעור אחד).

המערכת הבינלאומית החדשה: עולם דו־קטבי

המעבר מבדלנות למעורבות

מעבר זה התבסס על לקחי מלחמת העולם השנייה. מהלקחים התפתחה קונספציה, שעל פיה יש לאמץ מדיניות תקיפה וגישה של עימות (בניגוד לפיוס) למול דיקטטורות תוקפניות. ארצות הברית למדה את 'לקח מינכן', ולאחר המלחמה היתה תמימות דעים שחובה לעצור כל תוקפן בנחרצות. כדאי לעמוד על המהירות שבה התחלפה המדיניות, ועל כך שבתום מלחמת העולם השנייה נתפשה ברית המועצות על ידי המערב כמי שתפסה את מקומה של גרמניה כמדינה התוקפנית של אירופה וכאויב המסוכן שאותו יש לעצור. בציבור האמריקני רווחה הסכמה כללית בדבר מדיניות ההתערבות, שכבר לא היתה שאלה פתוחה אחרי המלחמה.

מה שנשאר פתוח הוא השאלה, מהי הדרך הנכונה והיעילה לבצע את המעורבות? למשל, האם תוכל המעורבות להתממש לאור עקרונותיו של וילסון, שנוסחו שוב באמנה האטלנטית? ואם לא, מה 'לא עבד' בנוסחה של וילסון? מדוע לא הצליח – או לא ניסה – הממשל להקים את הסדר החדש אחרי מלחמת העולם השנייה, לפי עקרונות אלה, ופנה לדרך הפוכה בתכלית (דרך כוחנית, המבוססת על 'שטחי השפעה')? זו שאלה שתוכל לשמש לדריכה.

לפני ואחרי: להבנת המעבר מבדלנות למעורבות, אפשר לערוך השוואה בין התנהלות מדיניות החוץ לפני מלחמת העולם השנייה ואחריה. בשנות השלושים, עם עליית הפאשיזם והתחזקות הטוטליטריזם, ארצות הברית התכנסה פנימה לחצי הכדור המערבי. ואילו מיד אחרי מלחמת העולם השנייה היא הציעה את תמיכתה לכל המעוניין. במקום לדרוש בנוקשות את החזרת חובות המלחמה, כפי שעשתה בשנות השלושים, היא הציעה עתה את תוכנית מרשל. ב־1940 ארצות הברית לא מיהרה לעזרת היבשת הנופלת לידי של כובש טוטליטרי, ואילו ב־1948 היא מיהרה להטיל את כל כובד משקלה להצלת עצמאותו של החלק המערבי של עיר אחת – ברלין. ב־1927 נרתעו האמריקנים מלחתום עם צרפת על הסכמה הדדית המגנה מלחמה (בשנה שאחריה ניאותו לכך), אך ב־1949 חתמו על ברית צבאית (נאט"ו) עם עוד 11 מדינות (וצרפת בתוכן).

המעבר מבדלנות למעורבות מנקודת מבט מרוחקת יותר – כדאי להשוות את התנאים של המחצית השנייה של המאה העשרים עם תנאי הקיום בתקופת המייסדים, ימי הנשיא ושינגטון למשל. בימי המייסדים עמדה אומה צעירה ולא בטוחה – דלה באוכלוסין ובכוח צבאי, בעלת כוח כלכלי מוגבל – לנוכח מלחמה קשה בין שתי המעצמות הגדולות: אנגליה וצרפת. מלחמה זו גרמה לחלוקת הנאמנויות של אזרחי ארצות הברית (בעד ארץ האם או בעד רעיונות המהפכה הצרפתית), ובמצב זה העדיף הנשיא מדיניות ניטרלית ובדלנית. לזה יש להוסיף את העניין הטכני־התעבורתי: חציית האוקיינוס היתה אז עניין של חודשים או שבועות (תלוי בכיוון הנסיעה – מזרחה או מערבה) ארוכים, ועדיין הרפתקה מסוכנת למדי. ואילו לאחר מלחמת העולם השנייה כבר היתה ארצות הברית מדינה גדולה (בטריטוריה ובאוכלוסיה) – בעלת ממשל יציב, כוח צבאי הולך ומתעצם, כלכלה איתנה וצומחת ואינטרסים בכל העולם – והרגישה שהיא מסוגלת להפעיל את כוחה להגנת האינטרסים והרעיונות שלה בכל מקום. הדבר נעשה על ידי נטילת התפקיד של הנהגת העולם החופשי, תוך ניסיון להנחיל את עקרונותיה לכל האומות.

המלחמה הקרה

המלחמה הקרה התאפיינה בתחרות, בחשדנות עמוקה, ובבדיקת גבולות היריב על ידי איום שמדי פעם הונח לפתחו (בלי לפתוח עליו באש ישירה). נעסוק בהבנת האינטרסים של הצדדים השונים, וניגע גם בפסיכולוגיה של יחסים אלה.

תרגיל להבנת אווירת החשדנות

להלן רשימת תקריות שאירעו בשנת 1946:

1. מרס – הסובייטים סירבו לפנות את איראן, למרות ההסכם שעליו התחייבו. הם התפנו לבסוף, רק לאחר שארצות הברית ואיראן פנו אל מועצת הביטחון והפעילו דעת קהל קולנית נגד ברית המועצות.
2. ברית המועצות סירבה להצטרף לארגון הבנק העולמי ולקרן המטבע הבינלאומית.
3. ברית המועצות דחתה הצעת הלוואה של מיליארד דולר מארצות הברית. זאת על אף בקשתו של מולוטוב (שר החוץ הסובייטי) לעזרה רק שנה קודם לכן, לטובת פעולות שיקום רוסיה.
4. כוחות סובייטיים פינו את מנצ'וריה, כשהם משאירים מאחור כמויות גדולות

- של נשק וציוד שנלקח כשלל מן היפנים. אלה הועברו לידי הכוחות הקומוניסטיים במלחמת האזרחים בסין.
5. סטלין נתן הוראה להפסיק לפרק מפעלים וציוד, ולא להעבירם עוד משטחי גרמניה הכבושים לברית המועצות. מעתה תשוב מזרח גרמניה לפעילות ייצור ולברית המועצות יועברו המוצרים המוגמרים (כפיצויי מלחמה).
6. בקיץ דחתה ברית המועצות את תוכניתה של ארצות הברית לפיקוח בינלאומי על אנרגיה גרעינית.
7. בסתיו עמד סטלין על כך, שהטורקים יחלקו את שליטתם במצרי הדרדנלים עם ברית המועצות.

שאלה: כיצד עשוי המערב לפרש את הצעדים האלה, וכיצד יסבירו אותם הסובייטים? למשל, את הצעד השלישי ראו האמריקנים ככפיות טובה, ואילו הסובייטים ראו אותו כשמירה על החופש שלהם. את הצעד השישי ראו הסובייטים כניסיון לעצור אותם מפיתוח גרעיני, ולהשאיר יתרון זה כמונופול בידי ארצות הברית. ארצות הברית חשדה שברית המועצות אינה מוכנה לשתף פעולה עם המדינות הנאורות להגבלת נשק להשמדה המונית, ואולי תהיה מוכנה יום אחד אף להביא הרס וחורבן על העולם. בתרגיל כזה חשוב להראות שאין בהכרח 'צדיקים' ו'רשעים' גמורים באירועים המתוארים, וכל צד יכול לפרשם באופן שמעמיד את השני באור שלילי המבסס את חשדותיו. לנוכח החשדנות הבסיסית, כך אכן קרה.

הצעת הפעלה: ניתן להעמיק את התרגיל עוד יותר על ידי קריאה בנאומיהם של מנהיגי שני הצדדים.⁶ נחלק את הכיתה לשניים: אמריקנים וסובייטים. כולם יקראו נאומים של כל הצדדים, ויצטרכו בעזרתם לכתוב רשימת היגדים בתבנית של: 'אנחנו — ואילו אתם —', כלומר: מה אנחנו חושבים על עצמנו ומה אנו טוענים על הצד השני. כשנאסוף על הלוח את ההיגדים, לא נרשום למעלה את זהות 'האומר'. אמנם הדיון ייפתח בקבוצה מסוימת – האמריקנים – אך כשנעבור לסובייטים נגלה להפתעתנו שההיגדים זהים. מדובר בהיגדים כמו 'אנחנו כוחות השלום ואילו אתם תוקפנים'; 'לנו יש אידיאולוגיה נעלה (חירות, שוויון) המכוונת את פעולותינו ואילו אתם רק רוצים להתחזק ולצבור כוח'; 'אנחנו עוזרים לשקם את המדינות אחרי המלחמה ואילו אתם משתמשים בחולשתן

6 מבחר מצוין מדברי הסובייטים אפשר למצוא בספר הלימוד של רות קליינברגר, **בין מלחמה לשלום**, מעלות, תל אביב תשמ"ו, עמ' 173, 174. דברי טרומן ומרשל מופיעים בספרנו.

ומנצלים אותה כדי לצבור כוח'. השאלה הבאה תהיה, כיצד עשויים היו הסובייטים לבסס את טענותיהם. לשם כך נוכל להיעזר ברשימת עובדות, חלקן בספר הלימוד ולעיל הוספה.

משיעור כזה אפשר לצאת עם תובנות אחדות. אחת מהן יכולה להיות שבין שתי היריבות הגדולות היתה הסכמה על מטרות נעלות כמו חירות ושוויון, לפחות ברמה האידיאולוגית, ובוודאי ברמת הרטוריקה (אלא שכל אחת נתנה פרשנות אחרת להגשמת הערכים). זה מצביע על אחידות תרבותית ומנטלית מסוימת שבה חיים כולם (לפעמים צריך מכנה משותף כבסיס לריב). לצד זה נשאל כמובן מי משני הטוענים משכנע יותר, ובמה? (כלי מומלץ לאבחנה הוא שימת לב לריבוי הפראזות והמונחים הטעונים שמשמשים בהם הצדדים בנאומיהם. במה זה מחשיד?).

הערה: בכיתה שלא למדה מרקסיזם, סוציאליזם וקומוניזם, יש לספק כאן הקדמה להבנת הפערים באידיאולוגיה.

פרק 21

מלחמה מתוך הסכמה לאומית אמריקנית: המלחמה הקרה עד שנות השישים

דוקטרינת טרומן ותוכנית מרשל

מוקד: מה הניע את טרומן בהנהגת הדוקטרינה שלו? אידיאליזם (הבאת החירות לכל מקום בעולם, ולקחת אחריות על הנהגת העולם החופשי), או אינטרסים (השגת שליטה ברחבי העולם ופיתוח שווקים חדשים לארצו)? לאחר שנראה כי שני הערוצים הניעו את טרומן, נוכל גם להראות באיזה מובן הם משלימים זה את זה: ההנחה היתה שהרחבת השווקים תוכל להתבצע רק בתנאי שמדינות העולם פועלות באותו קו – קפיטליסטי. הכלכלה הקומוניסטית, הריכוזית, לא התאימה לסחר עם כלכלה אחרת. לכן שאפה ארצות הברית להנחיל את כל מערכת ערכיה: חופש, יזמה פרטית וחירות פוליטית. כדאי לשים לב למשפט האחרון בנאומו של טרומן: הוא משכנע את חברי הקונגרס שעל ידי הגנה על יוון וטורקיה, האמריקנים מגוננים על חירויותיהם שלהם, דבר שיחזור שוב

ושוב בטיעוני הממשל. האמריקנים נטלו על עצמם את תפקיד הנהגת העולם (ראו קגן, **על גן עדן ועל כוח**, עמ' 132–133).

קגן טוען שה'נדיבות' האסטרטגית והכלכלית של ארצות הברית קשורה ישירות לאינטרסים שלה. במילותיו של אצ'סון: 'בשביל ארצות הברית נקיטת צעדים לחיזוק ארצות שנשקפת להן סכנה מתוקפנות סובייטית או מחתרנות קומוניסטית [...] היא הגנה על בטחונה של ארצות הברית – היא הגנה על החירות עצמה'. היהיו של האינטרסים שלה עם האינטרסים של אחרים הפך להיות תכונה בולטת של מדיניות החוץ האמריקנית אחרי מלחמת העולם השנייה. האמריקנים נעשו משוכנעים שרווחתם שלהם תלויה תלות יסודית ברווחתם של אחרים, ששגשוגה של אמריקה אינו יכול להתרחש בהיעדר שגשוג גלובלי, שהביטחון הלאומי שלה אינו אפשרי בלי מידה גדולה של ביטחון ויציבות בינלאומיים. זו דוקטרינה של אינטרס עצמי, אבל אולי מן הנאורים ביותר – לפעמים קשה היה להבחין בינו לבין אידיאליזם.⁷

ממרחק הזמן אפשר לתהות: בהנחה שהמטרה הראשית של מדיניות החוץ היתה לשמר את ביטחון הלאום האמריקני, ורק בדרגה השנייה את האינטרסים, האומנם עצירת הקומוניזם בכל פינה בעולם היתה הדרך הנכונה לשרת את הביטחון הלאומי? בדיון על כך יתברר לנו, שלאחר מלחמת העולם השנייה האמריקנים החלו לחשוב על הביטחון הלאומי שלהם במונחים **גלובליים**, ולכרוך את ביטחונם בענייני העולם כולו ללא אפשרות הפרדה. זו תפנית אדירה מדוקטרינת הבדלנות, וניתן להצביע עליה כבר בנאומו של טרומן. נאום זה היה גם בבחינת הכרזת מלחמה לא רשמית על ברית המועצות.

חשיבות האתוס: יש טוענים כי 'הייעוד הגלוי' עשוי לשמש הסבר לקלות שבה 'קנו' האמריקנים את המאבק למען הפצת הדרך האמריקנית בעולם כולו, כדרך הנכונה והמוסרית. מי שרעיון זה היה נר לרגליו, בדחיקת הספר האמריקני, יכול היה להרחיב את העשייה הזאת אל העולם כולו, מתוך ביטחון גמור בצדקת הדרך ובשליחות המוסרית (במובן זה אפשר לראות במחצית הראשונה של המאה ה־20 תקופה של הפוגה ב'דחיקת הספר').

להבנת חשיבות מדיניות הבלוימה ותוכנית מרשל יש לשאול (וטוב לשאול זאת גם לגבי גיבוש מדיניות בעניינים אחרים): מה היו האלטרנטיבות, ומה הסיכוי והסיכון של כל הצעה. כך יגיעו התלמידים לגיבוש הערכות גם על תגובות

7 קגן, **על גן עדן ועל כוח**, עמ' 110–111.

אפשרויות של היריב. וכיצד יגיב היריב? כנראה יארגן 'מדיניות בלימה' משלו. אין לו הרבה ברירות. עקרון הפעולה-תגובה עובד גם כאן: לאקט חריף תתבקש תגובה חריפה. מדיניות הבלימה שיקפה יריבות וחשדנות. היא הגיבה להן וגם הגבירה אותן. בתקופה זו הבינו הכול את היחסים הבינלאומיים כ'משחק סכום אפס', כלומר כל הישג למעצמה אחת נתפס כהפסד לשנייה. כך, כאשר סין תהפוך לקומוניסטית, יתפרש הדבר כניצחון לסובייטים והפסד לאמריקנים.

שאלה: מה היחס בין מדיניות הבלימה לבין האמנה האטלנטית ורעיונותיו של וילסון? מבחינה מעשית המדיניות החדשה קברה את ההצהרה היפה, שכן היא לא פעלה לעיגון היחסים הבינלאומיים בעולם הרמוניסטי של מוסדות עולמיים המשתפים פעולה זה עם זה (האו"ם, בית הדין הבינלאומי), אלא הקימה בריתות וגופים כוחניים (שעלולים לחדד ולהגביר את הסכסוכים) כמו נאט"ו. בדיון יתברר שרעיונותיו של וילסון והאמנה האטלנטית התבססו על הנחת יסוד חשובה: כל המדינות בעולם שואפות לשכנות טובה, פועלות על פי עקרונות המכירים ומוקירים את זכויותיהן של המדינות האחרות, ואין להן כוונות התפשטות והשתלטות על מדינות אחרות. אם הנחה זו היתה מתממשת, אולי היה אפשר להשיג הרמוניה. ואולם בזמן המלחמה הקרה הנחת היסוד שהתקבלה על הכול היתה הפוכה: יש מישהו רע, בבחינת 'ממלכת הרשע', שסכנתו לעולם גדולה ולכן חובה להתארגן נגדו.

כיצד יתרץ מדינאי מתוחכם את הסתירה שנוצרה? התשובה פשוטה – המדיניות החדשה תפסה את עצמה כמבקשת לממש את רעיונות האמנה, אלא שבעולם שנוצר הובן שאפשר (ואף חובה) לבצע זאת רק בכוח.

הפעלה: הנשיא טרומן אימץ את המלצת קנן. שערו כיצד ניתן לתרגם את ההמלצה הכללית לצעדים מעשיים: מה לדעתכם תכנן הנשיא לעשות בסכום הכספי הגדול שהקונגרס הקציב למטרה זו?

נאט"ו: במה דומה ובמה שונה ארגון זה מהאו"ם, ומדוע היה בו צורך? בראש ובראשונה כי האויב, ברית המועצות, יושב במועצת הביטחון של האו"ם עם זכות וטו. זה משתק כל פעילות הנראית חיונית לארצות הברית. כמו כן ברית נאט"ו החזיקה צבא קבוע, המקיים תמרונים ואימונים, בניגוד ל'כוח שיטור' שהאו"ם עשוי לארגן בעת צורך, כשהוא מקבץ אותו מארצות שונות אד-הוק. לנאט"ו היתה על כן יכולת פעולה ממשית וביעילות גבוהה. הארגון הפך לכלי המלכד את המערב נגד הגוש הקומוניסטי. חשוב להדגיש את שליטת האמריקנים בו.

למבט רחב: השוו את היחס של המנצחים אל המנוצחים בתום מלחמת העולם הראשונה, ובתום מלחמת העולם השנייה.

מלחמת קוריאה

מוקד: כיצד התמודדה ארצות הברית עם הפער שנוצר בין הראוי לבין האפשרי? או, מדוע הסתפקה ארצות הברית ביעדים המוגבלים שהושגו, ולא התעקשה על ניצחון מלא במלחמה (וסילוק הדיקטטורה בקוריאה הצפונית בעקבותיו, למשל)? **הבהרה:** המלחמה הקרה היתה בין שתי המעצמות הגדולות. כשזו התחממה ופרצה מלחמה בנשק חם, מי עמד מול מי בשדה הקרב? אף פעם לא חיילים סובייטים מול אמריקנים באופן ישיר!

ההחלטה על היציאה למלחמת קוריאה היתה בגדר הרחבת מדיניות הבלימה והכלתה על אסיה. באופייה היא בגדר לימוד לקח ממדיניות הפיוס של שנות השלושים. האומנם היה זה מקרה קלאסי של תגובת 'ביטחון קיבוצי', כפי שחלם וילסון וכפי שאמור היה לתפקד חבר הלאומים? לכאורה כן, בהחלטת האו"ם ובכוחות משותפים של האומות השונות נהדף התוקפן. ואולם בהתבוננות עמוקה יותר יתבררו הדברים הבאים: (א) רצונה וכוחה של אומה אחת – ארצות הברית – היו דומיננטיים בהנעת הביטחון הקיבוצי. (ב) המניע הראשי לפעולתה היה ההנחה, שברית המועצות עומדת מאחורי פלישת קוריאה הצפונית, ואז נתפס הדבר כסכנה גדולה וכאיום על שלום העולם. כלומר, אילולא גורם זה אולי לא היה נעצר התוקפן בכלל.

נראה שמדובר היה ב'ביטחון סלקטיבי', כזה שלא יופעל נגד כל תוקפן קטן או לא חשוב, אלא רק נגד מי שייתפס כמאיים על שלום העולם כולו. עם זאת, כדברי היסטוריון חשוב: 'נדיר בהיסטוריה שמעצמה גדולה תקריב כל כך הרבה למען תוצאות חומריות כה קטנות... שהרי ההחלטה על קוריאה היא בראש ובראשונה החלטה פוליטית במסורת הג'פרסונית של אידיאליזם אמריקני, (וכמו מדיניות הבלימה) היא היתה תערובת של אידיאליזם, סיוע כלכלי, דיפלומטיה וכוח'.⁸

הפעלה – ניתוח המדיניות במלחמת קוריאה: ניתן לעצור בנקודת זמן מסוימת, שבה היה על הנשיא לקבל החלטה, ולשאול מה האלטרנטיבות שביניהן יכול היה לבחור. על כל אחת מהן יש לשאול מה הסיכויים ומה הסיכונים. במקרה שלפנינו מדובר על **התלבטות בין מלחמה מוגבלת לבין מלחמה כוללת**. הסיכוי הטמון

במלחמה כוללת היה בתקווה לניצחון מלא, מוחץ וברור, הכנעת היריב באופן שניתן לקטוף את פירות הניצחון. הסיכון היה שתפתח מלחמה כוללת נגד צבא ענק – צבא סין, אשר בשל יכולתו להטות את מאזן הכוחות לרעת ארצות הברית, עלול להוביל למלחמה גרעינית, וזו עלולה לסחוף מדינות מחויבות אחרות למלחמת עולם שלישית ואולי חלילה לקטסטרופה. תרגיל זה יכול להתבצע כמשחק תפקידים בסיטואציה של יועצי הנשיא במועצה לביטחון לאומי, למשל. (תרגיל דומה ניתן לבצע גם לגבי משבר ברלין, קובה ווייטנאם).

מגבלות הכוח: דברים אלה יובילו לתובנה על חשיבותה של מלחמת קוריאה בתולדות ארצות הברית. לראשונה נתקלו האמריקנים במגבלות הכוח. אמנם הם מעצמה חזקה, אולי החזקה ביותר בעולם, ואף על פי כן לא יכלו להשתמש בכל הכוח שבידם כדי להביא את הסכסוך להכרעה סופית ולהבנה מלאה יותר של החידוש במצבם הם יגיעו רק אחרי מלחמת וייטנאם). דיון כזה ניתן 'לדרוך' בעזרת שאלה פרובוקטיבית: מנקודת ראות אמריקנית, ההסכם שהושג בסיום המלחמה השאיר את המשטר הדיקטטורי בקוריאה הצפונית על כנו וקבע את הגבול בתוואי די דומה לזה שעבר בין שתי הקוריאות לפני המלחמה. אלא שבין שני הזמנים האלה (1950–1952) נהרגו עשרות אלפי חיילים אמריקנים בקרב. האם היה מותם לשווא? בדיון עשוי להתברר כי מדינה שמוציאה את חייליה למלחמות ולסכנה, משתמשת בכלי הזה למטרות מגוונות ולא בהכרח למטרת כיבוש שטח והחזקתו. לפעמים הלחימה היא כלי שבעזרתו יושגו יעדים אחרים (מדיניים). לא תמיד היעדים האלה מוסברים וגלויים ללוחמים עצמם, אך ללא נכונותם של אלה למות בקרב לא היו מושגים היעדים.

המתח בין הראוי למצוי: מתוקף הנסיבות היתה ארצות הברית במהלך רוב ההיסטוריה שלה בעמדה יוצאת דופן (ובת מזל?), שאפשרה לה לייצג את מה ש**ראוי** לעשות במדיניות חוץ. זאת בניגוד לרוב מדינות העולם, שעסוקות היו במה ש**ניתן** ו**אפשר** להשיג. זה אחד ההסברים לכך, שבארצות הברית הרבו להשתמש ברטוריקה של מוסר במקום בזו של אינטרסים וכוח. כפי שכבר ראינו – העמדה הנוחה הזאת מקורה בכך, שארצות הברית היתה חופשית משכנות קרובה עם מעצמות חזקות, ויעדיה היו מוגבלים להתרחבות טריטוריאלית על חשבון שכנות חלשות, או לשליטה באיים הקריביים. כל זמן שכך היו פני הדברים, כוחה לא הועמד במבחן קשה. במהלך מלחמת העולם השנייה, בין השאר לנוכח איומים רציניים, נעשו היעדים שאפתניים הרבה יותר, וארצות הברית הוכיחה יכולות מצוינות בהשגתם, תוך הרחבת כוחה הצבאי והכלכלי. בשלב זה נדמה היה לרבים

כי ארצות הברית הגיעה למצב של היותה כול־יכולה. אך האמת הפשוטה – שאין מעצמה שהיא כול־יכולה – הסתתרה מעיני האמריקנים, לנוכח הנסיבות שהוסברו. כשנוכחו לפתע בתובנה זו, היתה ההתפכחות חויה קשה עבורם.

משבר הטילים בקובה: התגרות מסוכנת ליד הבית

מוקד: כיצד הטיל משבר זה אור על מהות 'מאזן האימה' באופן שדווקא אפשר את הרפייתו? ובמילים יותר פשוטות, מה היו שיקוליהם של מנהיגי המעצמות ביצירת המשבר, בהבאתו המודעת לעימות ובהרפייתו?

מה בסופו של דבר השיג כל אחד מן הצדדים? המערב הציג את האירוע כניצחון שלו, האומנם? בסך הכול היריב התגרה בו, ואחר כך אולץ לסגת מההתגרות. אבל נסיגתה של ברית המועצות היתה מלווה גם בהתקפלות מצד ארצות הברית: מתברר שלסובייטים היה הישג גדול לא פחות: בקרבת ארצות הברית (בשטח ההשפעה שלה) נמצאה עתה מדינה קומוניסטית שארצות הברית התחייבה לא להתערב בענייניה. ארצות הברית אולצה לחרוג מעקרונות מונרו (על פיהם היא הרשתה לעצמה להתערב בענייני פנים של שכנותיה ליבשת, בהתאם לאינטרסים שלה), ונחשפה מעתה לסכנה קרובה. אחרי הניסיונות האמריקנים להפלתו, התחבר קסטרו יותר ויותר אל מיטיביו החדשים. במשך שנים רבות עתידה ברית המועצות לתמוך בקובה ולספק לה תמיכה וחומרי גלם חיוניים, כגון דלק (ותמיכה זו נמשכה עד לנפילת ברית המועצות ב־1989, אז ננטשה קובה לאנחות).

דוקטרינת מונרו דרשה: 'אמריקה לאמריקנים'. האם עדיין היתה לדרישה זו משמעות במלחמה הקרה? אחרי הקמת נאט"ו, אחרי הצבת טילים אמריקניים ביבשת אירופה, איך יכולה ארצות הברית לדרוש מאחרים מה שהיא אינה שומרת עליו בעצמה! כלומר, אם ארצות הברית מתערבת בענייני אירופה, מדוע שברית המועצות לא תתערב בענייני יבשת אמריקה (תניח טילים בקובה או תחולל מהפכות קומוניסטיות ברחבי היבשת)?

הצעת הפעלה: קנדי הקים צוות מוחות לטיפול באירוע הטילים. אתם חברים בצוות בנקודת הזמן שבה התברר שהטילים הוצבו על אדמת קובה. הכינו נייר עמדה שיוגש לנשיא, המפרט את האלטרנטיבות שיש בידי ארצות הברית לתגובה (הפצצת הטילים מן האוויר, פלישה צבאית לקובה וכיבושה, מצור ימי). מה הסיכוי והסיכון בכל אחת מהן?

הרחבה: מה ההבדל בין תפקוד הנשיא בפרשת הפלישה לקובה (הכושלת, בימיו הראשונים בתפקיד) לבין תפקודו במשבר הטילים (מוצלח, שקול ואחראי)? דרך

הדיון הזה אפשר להראות עד כמה מסוכן ומכריע הדבר, שמדיניות החוץ והביטחון נתונה בידי של איש אחד בארצות הברית. לפרטים נוספים בעניין זה, ראו בספרו של מוריסון, עמ' 757-761.

לסיכום עד כאן: בכמה הזדמנויות בתחילת המלחמה הקרה היו בעולם מוקדי סכסוך שנראה כאילו הם עלולים להוביל למלחמת עולם שלישית. (א) בססו אמירה זו; (ב) הראו באילו דרכים נמנעה בסופו של דבר מלחמה כזו; (ג) מי יכול היה לזקוף לזכותו את ההישג הזה, ובזכות מה? (ד) האם ההתגרות היתה משתלמת, כיצד?

פרק 22

משבר ההסכמה הלאומית במדיניות החוץ והביטחון: מלחמת וייטנאם

מוקד: כיצד טלטלו קשיי וייטנאם את החברה האמריקנית ואת מדיניות הבלימה, וגרמו לשינוי – מקונצנזוס (הסכמה) למחלוקת פנימית קשה? כיצד ניתן להסביר את תבוסתה של מעצמה חזקה ומודרנית בפני עם קטן וחלש לכאורה, בעולם השלישי?

הצעה לתרגיל פותח: השינוי באווירה הציבורית – הצילום העיתונאי כמקור היסטורי

בספר לתלמיד יש שתי תמונות של מתגייסים למלחמה, האחת מ־1942 והשנייה מ־1969. השוואה ביניהן תעלה כי זו שצולמה במלחמת העולם השנייה מתארת אירוע עליז, אווירה אופטימית, ציפייה להצלחות, מצב רוח מרומם. ואילו זו שמתארת חיילים המתגייסים ללחימה בווייטנאם מראה צעירים מאופקים, עצורים, חמורי סבר. לאיזו מסקנה מובילים הדברים? לכאורה פשוטה – למלחמה אחת יצאו בשמחה וברצון, ואילו לשנייה בהיסוס, בפחד ובחשש. זה עשוי להיות פתיח לדיון בצילום עיתונאי כמקור מהימן לעבודת ההיסטוריון.

שאלה: בשנים 1942 ו־1943 העיתונות האמריקנית היתה מלאה בצילומים כאלה. האומנם לא היו אז פרידות עצובות? הייתכן שאנשים שיצאו למרחקים, למלחמה אכזרית וארוכה, לא היו חמורי סבר? הייתכן שצילום 'משקר'?

כדאי לתת לתלמידים לנסות 'לתקוף' את מהימנות המקור. הצילום הוא אמנם כלי אובייקטיבי, שלכאורה אינו עובר מסננת של פרשנות, שהרי הוא נותן מראה עיניים כמות שהוא. אבל עם זה הוא מצומצם מאוד **בזמן** (מנציח רק שנייה אחת – מה היה לפני? אחריה?) **ובמקום** (מה קורה ימינה ושמאלה משם?), ולא תמיד נדע את ההקשר שבו צולמה התמונה. אפשר גם לביים צילומים. ובכן, האם הצילום יוביל את המתבונן בו למסקנות נכונות?

מה נשאל על תצלום מסוים כדי לברר את מהימנותו? למשל, האם המצולמים ידעו שהם מצולמים (כך בתמונה מ-1942)? מה ההקשר שבו צולמה התמונה? האם ידוע לנו על מגמתיות של הצלם?

ייתכן שהכיתה תגיע למסקנה שאין הרבה מה ללמוד מצילום כזה. אל ייאוש, זה הזמן להציג אפשרות נוספת. ייתכן שנוכל להפיק תועלת, אם נחליף את השאלה שבה אנו מתעניינים. במקום לתור אחר הדיוק בעובדות היסטוריות, נשאל: **מה היתה האווירה ודעת הקהל בשנת 1942?** מידיעה שהעיתונות הרבתה לפרסם תמונות כאלה נוכל לשער שזה מה שהציבור רצה לראות, ושהעיתונות שיתפה פעולה עם רצון זה. היתה זו תקופה של לכידות והסכמה רחבה בנוגע למלחמה, והעיתונות השתתפה ואף עודדה את האווירה הזאת. נוכל להצביע על כך שבמלחמת וייטנאם העיתונות נטלה לעצמה תפקיד אחר, וביטאה התנגדות. הדברים מובילים להתלבטות ידועה: **האם התקשורת מבטאת דעת קהל, או מייצרת ומעצבת אותה?**

מכאן נוח לעבור אל השאלה שעשויה לדרוך את הנושא שלפנינו: מה הסיבות שהביאו לשינוי זה בדעת הקהל, מהסכמה למחלוקת ולהתנגדות למלחמות מעבר לים?

מדוע הובסו האמריקנים בווייטנאם?

להלן כמה תובנות בסיסיות:

1. המטרות לא היו ברורות. האם המלחמה היתה נגד סין, ברית המועצות, וייטנאם הצפונית או המורדים שבדרום? על מה בדיוק מגנים, וכיצד אמורה וייטנאם להיראות לאחר המלחמה? האומנם כדמוקרטיה, ואם כן, האם זו בכלל מטרה ריאלית? האומנם ניתן לקיים משטר דמוקרטי באופן כפוי? בהקשר זה אפשר להציץ בפתק שרשם לעצמו עוזר שר החוץ, ג'ון מקנוטון, במרס 1965. הפתק (שנחשף ופורסם) הכיל את רשימת המטרות האמריקניות בווייטנאם, כפי שראה אותן מקנוטון, וזו לשונו:

- 70% – למנוע תבוסה משפילה של ארצות הברית (ליוקרתנו כאומה מיטיבה).
- 20% – לשמור על אדמת וייטנאם הדרומית (ושכנותיה) מידי ידיים סיניות.
- 10% – לאפשר לתושבי וייטנאם הדרומית ליהנות מחיי חופש.
- וגם – לצאת מהמשבר ללא כתם בעניין השיטות שיינקטו.
- לא – 'לעזור לידיד', אף כי יהיה קשה להישאר אם נתבקש לעזוב.⁹

ניתן להשוות את נימוקיו של מקנוטון אל נימוקי הנשיא שנמסרו בפומבי.

2. תמיכת הממשל האמריקני בממשלת הדרום היתה שגיאה. ממשלת הדרום לא 'סיפקה את הסחורה', כי העם הווייטנאמי לא היה נאמן לה והיה ניכור בסיסי ביניהם (כמתואר בספר). השליטים שמינו האמריקנים היו נוצרים קתולים, ואילו ההמונים היו בודהיסטים. רבים בעם היו לאומנים שרצו איחוד עם הצפון, ואחרים נהו אחרי רעיונות מרקסיסטיים שהבטיחו שוויון ורווחה, בניגוד למה שדיאם ניסה להציע. מבקרי המלחמה טענו כי וייטנאם הדרומית היא 'המצאה של ארצות הברית', והיא לא היתה שורדת רגע אחד ללא התמיכה האמריקנית. וכן טענו שלא היה שום צידוק לקיומה כמדינה בפני עצמה, שכן במהותה (האתנית, ההיסטורית והפוליטית) היא חלק בלתי נפרד מוייטנאם הצפונית. לטענתם של מבקרי המלחמה, האמריקנים המציאו את הרעיון שפלישת וייטנאם הצפונית לדרום היא כפלישה של מדינה זרה. הדברים הבאים לקוחים ממסמכי הפנטגון:

[...] עלינו לציין כי וייטנאם הדרומית (שלא כמו מדינות אחרות בדרום מזרח אסיה) היתה במהותה יצירה של ארצות הברית. דיאם לא היה מצליח להחזיק במדינה במהלך 1955 ו-1956 לולא תמיכת ארצות הברית.

וייטנאם הדרומית העזה לסרב להיכנס לדיון להסדרת בחירות אחרי וועידת ז'נבה, רק בזכות זה שארצות הברית איימה להתערב (לטובתה). אחרת, צבא הצפון היה משתלט עליה באופן מיידי.

ללא תמיכת ארצות הברית בשנים שבאו אחר כך, לבטח משטרו של דיאם לא היה מחזיק מעמד, ונראה שוייטנאם הדרומית גם היא לא היתה שורדת כמדינה עצמאית (U.S. Department of Defence, *United States-Vietnamese Relations 1945-1967* [Washington, DC, (House Committee on Armed Service, 1971), book 2, pp. 6-7].

3. ארצות הברית שגתה בהערכותיה, כשהפחיתה בערך כוחו של הצפון.

9 מצוטט אצל הוג'סון, Godfrey Hodgson, *America in Our Time*, New York, 1978, p. 239

4. טבעה של מלחמת גרילה לא הובן היטב על ידי האמריקנים. מדינות, כמו יחידים, מפעילות את הכוחות העומדים לרשותן, וארצות הברית הורגלה לפעול כמעצמה – בכוח רב. לסוג מסוים של לוחמה זה לא יעיל. הצבא האמריקני היה מצויד היטב, אך גם מסורבל וכבד. מולו עמדו אזרחים נחושים ועיקשים, שלפי תפיסתם נלחמו על ביתם מול כובש זר. יש לזכור כי האמריקנים לחמו בסביבה לא מוכרת ולא אוהדת, רחוק מהבית, באקלים טרופי זר ומאיים. היריב המקומי הפעיל את מה שיכול היה לחבל באמריקנים: מארבים והתקפות פתע, ובאלה היתה ידו על העליונה. גם אמות המידה ההומניסטיות המקובלות בצבא האמריקני נוצלו על ידי היריב, שפעל מתוך אוכלוסיה אזרחית. היריב השתמש באזרחים לא חמושים כ'מגן חי', וגרם לחיילים אמריקנים להתיישר בדילמות ערכיות. אלה לא תמיד חיזקו אותם, אלא דווקא החלישו אותם. ניתן להיעזר בקטעי קולנוע להמחשה (למשל הסרט **אפוקליפסה עכשיו**).
5. אורך הרוח של ארצות הברית והמשאבים שהיתה מוכנה להשקיע במלחמה זו היו מוגבלים. מולם התפאר הוֹצ'י־מין באומרו כי בני עמו מוכנים להקריב עשרה הרוגים על כל אבידה בנפש לצבא האמריקני, כלומר, מבחינתם זו מלחמה טוטלית. זו לא נשארה בגדר אמירה מאיימת בלבד, אלא הפכה להיות תיאור של מציאות. פער זה ביניהן היה בגדר יתרון לוייטנאם הצפונית, שבתור דיקטטורה היתה בעלת יכולת גבוהה של גיוס והטלת משמעת, בעוד שארצות הברית, כמדינה דמוקרטית, לא יכלה לקיים מלחמה בלא תמיכת הציבור, וזה איבד את סבלנותו לנוכח חוסר ההצלחות (למחשבה: האם דמוקרטיה יכולה לעמוד במלחמות ארוכות? ואם כן, מאיזה סוג?).
6. הקונספציה לא נבדקה מחדש. ארצות הברית המשיכה לפעול על סמך הנחות היסוד הפשטניות של מדיניות הבלימה, שכבר לא התאימו. הממשל נטה לפרש את המציאות באופן שיתאים לתמונה הישנה והמוכרת. למשל, בכל ניסיון רפורמה או התנגדות לממשל פרוֹ-מערבי ראו את ידו הארוכה של הקומוניזם העולמי. אבל בשנות השישים היתה סין מסוכסכת עם ברית המועצות, וזה אומר שהיריב כבר לא היה מקשה אחת מאיימת. הממשל ידע זאת, אך בכל זאת פעל לפי ההנחות הישנות של תיאוריית הדומינו. דבר זה יובן לאמריקנים סופית רק בד בבד עם חוסר היכולת לנצח בווייטנאם. עוד האמינו האמריקנים, שאם רק תינתן הזדמנות לבחירה חופשית, כל אומה בעולם תעדיף את הדמוקרטיה ואת הקשר עם המערב. האומנם? (ארצות הברית בעצמה לא תמיד פעלה על פי עיקרון זה).

לדיון: האם נכשל הממשל האמריקני ב'התכוננות למלחמה שעברה'?

לפעמים לימוד הלקח הוא 'מכני' ושטחי, ובסופו של דבר מזיק, דווקא משום שהוא נשמע כה משכנע. מדינאי המלחמה הקרה למדו את 'לקח מינכן' ואת לקחי מלחמת העולם השנייה, ואכן עמדו בכוח רב נגד התוקפן החדש. האם בדקו ביסודיות ובעיניים פקוחות – בכל המקרים – עד כמה היריב החדש הוא אכן תוקפן ומסוכן לעולם?

וגם בכיוון ההפוך – הבדלנים של שנות השלושים ניסו ללמוד את 'לקח 1917', כלומר להצביע על הטעות של כניסת ארצות הברית למלחמת העולם הראשונה, שממנה הסיקו כי אסור בשום אופן להתערב ביחסים הבינלאומיים. האם טעות?

מי מחליט, ואיך? תפקוד הממשל במהלך המלחמה

א. החלטת הקונגרס, שהתקבלה בתגובה לתקיפה במפרץ טונקין, היתה מבוססת על מידע לא נכון. היום ידוע שג'ונסון הטעה את הקונגרס במכוון. העובדות הנכונות היו שהאמריקנים הכינו פרובוקציה. ההתקפה במפרץ טונקין היתה תגובה לסדרת פעולות תקיפה, שאת יעדיהן קבע ה־CIA וביצוען נעשה על ידי הצבא האמריקני בשיתוף כוחות וייטנאם הדרומית. הדברים התבררו לאחר מותו של ג'ונסון ובצוואתו הוא ביקש למסור לידי הציבור ערימת קלטות שהוקלטו בבית הלבן. הוא ביקש שייפתחו להאזנה רק לאחר 50 שנה. ואולם מצבן הטכני חייב תהליך של שימור, וכך התפרסמו העובדות האלה).

ב. הנשיא ניצל את ההסמכה שקיבל מהקונגרס ב־1964 באופן הרבה יותר מרחיק לכת מכוונת המחוקק ומידיעתו. זו היתה מלחמה שעל אודותיה לא התקיים דיון ציבורי בטרם החלטה, ושעליה הקונגרס לא הכריז. יש הרואים בכך טעות חמורה. ואכן בסוף שנות השישים הפסיק הקונגרס לשתף פעולה, והחל בפעולות לבלימת הממשל. אפשר להשוות את ההתנהלות בעניין זה עם התנהלותו של רוזוולט לקראת הכניסה למלחמת העולם השנייה. מהו הפער ומה מחירו?

תנועת מחאה המונית למען יציאה מווייטנאם

מוקד: כיצד הפרה התנהלות המלחמה הזו את ההסכמה הלאומית ששררה בארצות הברית מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה? כיצד עשויה להשפיע המחלוקת על כושר עמידתה של ארצות הברית בהמשך המלחמה הקרה? (כיצד עשויות התופעות המתוארות – הניוון בחזית והביקורת בעורף – להזין זו את זו?).

משבר שנות השישים – כדאי לצרף כאן מידע מפרקים קודמים, להתבוננות מזוויות אחדות (הדיון סביב בעיות פנים: זכויות השחורים, העוני, עליית השמאל החדש, תרבות הנגד והמחאה).

נאומו של קינג

הנאום נמסר בדרשה בכנסיית ריברסייד, מנהטן, ניו-יורק, ב-4 לאפריל 1967. כדאי לעמוד על מרכיבי הנאום של קינג, שחלקם דמגוגיים. על פי אופיו, זהו נאום של מטיף דת. הוא מקומם בקלות את בעלי הנפש הרגישה, לזה נועד. כדאי להצביע על הנקודות שבהן הוא עושה זאת. **הוא מתרכז? בפן המוסרי, וכמעט שאיננו מתייחס למדינאות.** אין הוא בודק אלטרנטיבות למדיניות החוץ, ולא את מחיר הצעתו לנסיגה מיידית וחד-צדדית. ניתן לנסות 'לתקוף' אותו בשאלות, בעיקר כאלה המתבססות על חשיפת הנחות (סמויות?) של הנואם. כזכור מפרק 8, עמד קינג בפני התקפות קשות בתוך תנועתו מצד גורמים רדיקליים שניסו לערער על מנהיגותו ועמדותיו. האם ניכר כאן כי הוא מנסה לרצות גורמים אלה?

הבהרה: 'תקיפת' קינג אין פירושה שדבריו אינם נכונים. מדובר במיומנות של הטלת ספקות, שיש לה חשיבות עצומה בהכנת התלמידים לחיים במדינת חופש, שבה יצטרכו ללמוד להאזין לנאומים מרגשים גם 'בין השורות'. חשוב להבחין בין פרוגרמה מעשית של מעצב מדיניות לבין נאום מרגש של דיסידינט (מתנגד), שאינו צריך לקחת אחריות מעשית על הנהגת מדיניות החוץ, ואינו עוסק באלטרנטיבות. התלמידים התבקשו להטיל ספקות גם בנאומים אחרים, כגון זה של ג'ונסון, ולחשוף גם בהם את היסודות הרגשיים והדמגוגיים.

ערעור אפשרי על דברי קינג: הווייטנאמים ציטטו את הצהרת העצמאות האמריקנית. קינג מניח שהמשמעות היא שהם עמדו להקים מדינת חופש דמוקרטית. האומנם? הם כנראה התכוונו לחופש משלטון זרים ותו לא. הוא מצייר את הווייטנאמים כחלשים, נאיוויים ומרומים על ידי המערב. האומנם? והאם נכון שאילו ניתנו להם בחירות חופשיות, היתה קמה ממשלה דמוקרטית שוחרת חירות ושוויון (כך משתמע מדבריו)? ולמה אין הוא מזכיר את מעורבותן של המעצמות האחרות, ברית המועצות וסין, ואת הסכנה הנובעת מכך לעולם ולארצות הברית? לגבי אמירתו המצוטטת של קנדי, האומנם מדובר בהכרח ב'מהפכות שלווה'? ומה קרה אחרי שארצות הברית יצאה מווייטנאם, הלא זו פלשה לקמבודיה. האם קינג מבין את המציאות הבינלאומית? וכדומה.

הצעה להפעלה: על סמך שני המקורות הניתנים בפרק – נאומי ג'ונסון וקינג –

ניתן לקיים ויכוח על המשך המלחמה. יש לקבוע אותו בנקודת זמן מסוימת סביב השאלה: **האם להרחיב את המעורבות, או לסגת?** אפשר לקיים את הוויכוח כמשחק באחת הסיטואציות הבאות: ישיבת קבינט, יועצים המתבקשים להכין נייר עמדה, ויכוח הנערך בקונגרס על המשך תקצוב המלחמה, שני עיתונים בעלי אוריינטציה ברורה ומנוגדת (ניצית או יונית) וכדומה. למעוניינים, להלן גרסה פחות מקוצצת של דברי קינג, ועדיף לעבוד אתה:

מרטין לותר קינג: נאום בפני מאזינים ב־1967, במחאה על המלחמה
 [...] אני עומד על במה זו כדי להתחנן בפני עמי האהוב [...] עמיתי האמריקנים, אשר יחד אתי נושאים במלוא האחריות להביא את הסכסוך הזה, שכבר גבה קרבנות כבדים בשתי היבשות, לגמר. [...]

במהלך שלוש השנים האחרונות, כשהסתובבתי בין צעירים (שחורים) דחויים, אומללים וכועסים, אמרתי להם שבקבוקי מולוטוב ורובים לא יפתרו את בעיותיהם. ניסיתי להעניק להם את מלוא האמפתיה, תוך עמידה על עקרונותי – ששינוי חברתי משמעותי יבוא דרך פעילות השוללת אלימות. אבל הם שאלו, ומה באשר לווייטנאם? והלא מדינתנו שלנו משתמשת במנות גדושות של אלימות לפתרון בעיותיה, כדי להביא לשינוי מיוחל! שאלותיהם הכו בי, וידעתי כי לא אוכל להרים את קולי נגד אלימות מצד המדוכאים בגטאות, עד שלא אעמוד ואדבר מפורשות אל גדול ספקי האלימות בעולם היום – ממשלתי שלי [...]

הווייטנאמים הכריזו על עצמאותם ב־1945 לאחר תקופת כיבוש בידי הצרפתים והיפנים. אנו סירבנו להכיר בהם, אף כי ציטטו במסמך שלהם את הצהרת העצמאות האמריקנית. במקום זה החלטנו לתמוך בצרפת ולאפשר לה לחזור ולשלוט בקולוניה לשעבר שלה. ממשלתנו חשה אז, שהעם הווייטנאמי אינו 'בשל' לעצמאות. שוב נפלנו קרבן להתנשאות המערבית אשר זה זמן רב מרעילה את האווירה הבינלאומית [...]. לאחר תבוסת הצרפתים נדמה היה שעצמאות ורפורמה אגרארית יוכלו להתבצע דרך הסכמי ז'נווה. אך במקומם הופיעה ארצות הברית, נחושה בדעתה לא לאפשר להוצ'י-ימין לאחד את העם הווייטנאמי. שוב התבוננו האיכרים (הווייטנאמים) כיצד אנו תומכים באחד הדיקטטורים המרושעים של זמננו – הנבחר שלנו, ראש הממשלה דיאם. האיכרים התבוננו בהכנעה כיצד עקר דיאם כל אופוזיציה, כיצד תמך בעלי האדמות המנצלים וכיצד סירב לדון באיחוד עם הצפון. הם התבוננו כיצד כל זה נעשה בחסות השפעתה של ארצות הברית, ואחר כך בחסות כוחות אמריקנים גדלים והולכים, שבאו לטפל בהתקוממות שעוררו שיטותיו [...]

מה חושבים האיכרים כאשר אנו קושרים עצמנו עם בעלי האדמות, וכשאנו מסרבים לתת

תרגום מעשי למילים המרובות שלנו בדבר רפורמה אגרארית?¹⁰ מה הם חושבים כשאנו עורכים עליהם ניסויים בנשק חדשני, בדיוק כמו שהגרמנים ניסו תרופות ועינינו חדישים במחנות באירופה? היכן שורשי העצמאות לווייטנאם שאנו טוענים לבנייתם? עתה נותר מעט מאוד להתבסס עליו, פרט למרירות [...]

ומה בקשר לאותה קבוצה אנונימית המכונה בפינו וייטקונג, או קומוניסטים? מה דעתם עלינו האמריקנים, כשמתברר כי אנו אפשרנו את הדיכוי והאכזריות של משטר דיאם, אשר הביא לצמיחתם כארגון התנגדות בדרום? כיצד יכבדו את המילה שלנו, כשאנו מדברים על 'תוקפנות שבאה מצפון', כאילו אין במלחמה שום דבר יותר מהותי מזה? כיצד יאמינו בנו כאשר אנו מאשימים אותם באלימות, בעודנו מצדדים בשלטונו הרצחני של דיאם, ומאשימים אותם באלימות תוך הזרמת נשק חדש וקטלני לארצם?

כיצד הם מעריכים אותנו, כשהממשל שלנו יודע שמספר הקומוניסטים בארגון שלהם אינו מגיע ל-25%, ובכל זאת ממשיך לכנות אותם בשם כיסוי זה? [...] וכן לא מאפשר להם (לווייטקונג) ליטול חלק בבחירות הממלכתיות? הם שואלים כיצד נוכל לדבר על בחירות חופשיות בעוד העיתונות בסייגון נשלטת ומצונזרת בידי חונטה צבאית? והם בוודאי בצדק תוהים איזו מין ממשלה חדשה אנו עוזרים להקים בלי (הווייטקונג) – שהיא המפלגה היחידה שיש לה מגע אמיתי עם האיכרים, עם העם [...]

אולי רק חוש ההומור של הרצ'ימין יציל אותו לכשישמע כי המעצמה החזקה בעולם מגנה את התוקפנות (שלו) תוך שהיא מטילה אלפי פצצות על עם עני וחלש, במרחק 8,000 מייל מחופיה [...]

ב-1957 אמר שליח משרד החוץ האמריקני מתוך רגישות אנושית, שאומתנו נמצאת בצד הלא נכון של המהפכה העולמית. במשך עשר השנים האחרונות צמחה לנגד עינינו מערכת של דיכוי שנותנת הצדקה ל'יועצים' בוונצואלה. הצורך לספק יציבות, לטובת ההשקעות שלנו, נעשה סיבה טובה לפעילות אנטי-מהפכנית של כוחותינו בגואטמאלה. היא מסבירה למה מסוקים אמריקניים פועלים נגד קבוצות גרילה בקולומביה, ולמה נפאלם אמריקני מושלך על מורדים בפרו. במצב זה חוזרות מילותיו של ג'ון קנדי לרדוף אותנו. לפני חמש שנים אמר: 'מי שלא מאפשר למהפכה שקטה להתחולל, יגרום בהכרח למהפכה אלימה'. יותר ויותר, מבחירה או במקריות, זה המסלול שבו צועדת האומה שלנו, בסירובה ליותר על זכויות יתר והנאות שמקורן ברווחים מהשקעות ענק בחוץ לארץ.

אני משוכנע שאם ברצוננו לעמוד בצד הנכון של המהפכה העולמית, אנו כאומה חייבים לעבור מהפכה רדיקלית בערכינו. כאשר מכונות ומחשבים, רווחים וזכויות קניין, עולים בחשיבותם

10 רפורמה אגרארית – תהליך של הוצאת האדמות מידי בעלי האחוזות, וחלוקתה בדרך יותר צודקת בין האיכרים.

על בני אדם, אזי המשולש הענק של גזענות, חומרנות ומיליטריזם הנו בלתי ניתן לכיבוש [...] מהפכה כזו בערכינו תגרום לנו בקרוב להטיל ספק בהגינות ובצדק שברבים מצעדינו המדיניים בהווה ובעבר [...] (Martin Luther King, Jr., 'Declaration of Independence from the [...] (War in Vietnam', in William Graebner, *The American Record*, New York 1995, p. 308–313).

שאלה לקריאה ביקורתית: השוו בין תיאורו של קינג ובין העובדות המובאות בספר הלימוד ומתארות את תולדות כניסתה של ארצות הברית למעורבות בווייטנאם. באילו נקודות יש מחלוקת? האם היא על אודות עובדות או פרשנות?

האומנם הובסו האמריקנים בווייטנאם?

מפקד צבא ארצות הברית בווייטנאם הדרומית, הגנרל וסטמורלנד, טען כי הצבא לא הובס בקרב, וכי האחריות לנסיגת ארצות הברית מוטלת על העורף. ההתנגדות שהעורף עורר הורידה את מוראל החיילים ורופפה את כוחם של מקבלי ההחלטות. עמדה זו לא היתה יוצאת דופן, ויש להביאה בפני התלמידים ולדון בה. מה עלול לגרום לכך שניצחון צבאי לא יוכל להיתרגם לניצחון פוליטי?

מלחמת וייטנאם בפרספקטיבה היסטורית: בהבנת בני הזמן, התבוסה האמריקנית לא היתה מוטלת בספק: ברור שהאמריקנים הפסידו (גם אם לא בתבוסה צבאית), הם הרי נסוגו בבושת פנים. ומה ממרחק זמן? לא פעם מתגלים פערים בין הבנת בני הזמן לבין הרישום בהיסטוריה, בפרספקטיבה של זמן. אפשר לבצע תחקיר קצר על וייטנאם שאחרי המלחמה הקרה ולגלות כמה דברים מעניינים. כמו למשל, שווייטנאם **ביקשה** חידוש יחסים דיפלומטיים עם ארצות הברית (בזמן קלינטון), ומאז ארץ זו פתוחה לתירות מערבית, ומשקיעים אמריקנים רבים מפעילים את כלכלתה, שהיום היא קפיטליסטית (בסגנון סין). מדובר בכלכלה הנותנת חופש לפעולת השוק, ומשאירה חלקים נרחבים ללא כל פיקוח ולמשל את תנאי העבודה), ולצד זה חלקים מסוימים בה נעשים בהכוונה ממשלתית. אם נזכור שווייטנאם גירשה את כוחות הצבא האמריקניים בשם אידיאלים קומוניסטיים, ושזו היתה זירת הדרמה הגדולה של המלחמה הקרה, נוכל להעריך את גודל המהפך.

איך נסביר את תמיכת ארצות הברית במשטרים עריצים או מושחתים?

נאום קינג יכול לשמש פתיח טוב לדיון זה. כדאי לעמוד על הסתירה הברורה שבין עקרונות האבות המייסדים – ואף בין

האידיאליזם והרטוריקה שבפי נשיאים במאה ה-20 – לבין ביצועים מסוימים של מדיניות החוץ האמריקנית. אפשר לאסוף כמה מקרים כאלה (המקרים של איראן וצ'ילה מתוארים בספר) ולשאול: (א) מה המשותף ביניהם (מהפכה פנימית מבקשת לחולל רפורמה, האמריקנים מפרשים זאת כאיום קומוניסטי ומתערבים, תוך תמיכה במשטרים ריאקציוניים); (ב) אילו כללים פשוטים של יחסים בינלאומיים קלאסיים באים לביטוי בהם, ומסבירים את המניע? (למשל, דיאם היה בבחינת 'אויב אויבי הוא ידיד'); (ג) איזה סדר עדיפות משקפת ההתערבות האמריקנית? האם אינטרסים כלכליים קודמים לכול? (חשוב לארצות הברית שחומרי גלם ימשיכו לזרום, נפט למשל, או שהסחר הבינלאומי לא יופרע); (ד) האם יחסי הון-שלטון בארצות הברית עשויים לספק חלק מן ההסבר להתערבות? (במקרים רבים, כן. לתאגידים גדולים יש אינטרסים כלכליים במקומות שונים בעולם, והם משפיעים על הממשל לתמוך בשימור המצב הקיים); (ה) מהם הסיכונים ארוכי הטווח של מדיניות כזו? (ראו איראן או מדינות אמריקה הלטינית, שפיתחו שנהא לארצות הברית).

בהקשר זה כדאי לשאול: האם המדיניות האמריקנית – שהתערבה בענייני פנים של מדינות ברחבי תבל, ולמעשה השליטה את מי שהיה נוח לה – שונה ממדיניות ההתערבות שנקטה ברית המועצות במזרח אירופה, ושארצות הברית כה התלוננה עליה?

הצעה להשוואה קוריאנה-ווייטנאם: ניתן להשוות את האירועים הפוליטיים שהובילו למלחמה בקוריאה עם האירועים בווייטנאם. בשני המקרים היה רגע שבו הסובייטים והאמריקנים חלקו אלה על אלה בנושא איחוד המדינה וקיום בחירות. במה דומה ובמה שונה? מתברר שבווייטנאם עמדת האמריקנים היתה זהה לזו שנקטו בה הסובייטים בקוריאה. האמריקנים סירבו לקיים בחירות, משום שהעריכו כי המשטר שיקום לא יתמוך במערב. גילוי זה עשוי לתת פרופורציה על היחס שבין אידיאליזם לאינטרסים. למעשה שני הצדדים נקטו אותה מדיניות: תמיכה בקיום בחירות רק כאשר להערכתם עמדתם עומדת לנצח. כיצד עשוי פקיד ממשל אמריקני לתרץ טענה זו?

מדי פעם מתבררים גילויים חדשים, מסעירים (ואף מקוממים), על אודות פעולות סודיות של ה-CIA בסילוק שליטים בכל פינות תבל, והמלכת אחרים במקומם. חלק מפעולות אלה קשור ישירות במלחמה הקרה, למשל המעורבות האמריקנית בהפלת משטרים קומוניסטיים במזרח אירופה, כמו ברומניה (1990), תוך יצירת פרובוקציות והפעלת כוחות מקומיים – בדרך כלל בלי ידיעתם של

כוחות אלה על הזהות האמיתית של מפעיליהם. כדאי להבחין עם התלמידים בין השאיפה הכללית להתפשטות הדמוקרטיה בעולם, לבין בריתות עם משטרים תומכי המערב, שהם לא בהכרח מחויבים לדמוקרטיה. האם יש כאן 'איהבנה'? סביר יותר שזה היה (להערכת האמריקנים) המקסימום שניתן להשיג באותה מדינה (בניגוד למה שאידיאליסט כמו מרטין לותר קינג הציג בנאומו). יסתבר שהאמריקנים הגבילו את הפעלת עקרון חופש ההגדרה העצמית, אם הוא התנגש בשמירה על שלמות הגוש המערבי. בשנות השמונים של המאה ה-20 הבחינו מדינאים רפובליקנים בין שליטים שהם כינו 'טוטליטריים', אותם הם פסלו מכול וכול, לבין שליטים 'אותרוטריים', שהיו לגיטימיים לקשרים מדיניים עם ארצות הברית. לאמיתו של דבר, האבחנה היתה בין מי שהתנגד לארצות הברית לבין מי שתמך בה. עוד יתברר כי במחצית השנייה של המאה ה-20 הרגישה ארצות הברית כה בטוחה, שהרשתה לעצמה פעולות מתערבות בוטות.

האומנם נותר קשר כלשהו אל עקרונות האבות המייסדים במדיניות החוץ האמריקנית של המאה ה-20? קרל דגלר טוען שכן.¹¹ לטענתו, המייסדים חשבו שאפשר להחיל את 'הזכויות הטבעיות' כחוק שנכון גם לזירת היחסים בין האומות. ההבדל בין המייסדים לבין ממשיכיהם טמון **בכלים** להשגת השימוש בחוק החדש. האבות המייסדים חשבו שהתפשטות האידיאלים תושג בשכנוע מוסרי ובעזרת דעת קהל, ושכוח צבאי נועד לטפל רק בהגנה על אינטרסים לאומיים מידיים וברורים. ומה שהתחדש במאה ה-20, הוא הרעיון **שעל ארצות הברית להוציא לפועל חוק זה**, לשמש 'שוטר עולמי' שידאג לביצוע האידיאל בכל מקום, ולהעמיד לרשות הגורם המבצע את כוחה הצבאי. הראשון לחשיבה זו היה וילסון, אחריו רוזוולט, וכך רוב הנשיאים ששירתו מאז.¹² לכך יש להוסיף, כי מאחורי העקרונות המוסריים עמדו בדרך כלל גם אינטרסים כלכליים ואסטרטגיים, ולפעמים קשה היה להבחין בין אלה ובין אלה.

הצעה לדיון או למטלת סיכום: אחרי מלחמת העולם השנייה נקטה ארצות הברית מדיניות מתערבת ברחבי העולם. (א) תנו הסבר לשינוי (ממדיניות הבדלנות); (ב) מה המטרה המוצהרת של המדיניות החדשה ובמה היא באה לידי ביטוי? (ג) אילו יסודות ממדיניות זו הוכחו (או הופרכו) ככדאיים ומועילים, ואילו כמוסריים (או שמא אנטי-מוסריים)? הדגימו ונמקו.

11 ראו דגלר (הערה 9), עמ' 548.

12 דברים דומים טוען גם קגן, **על גן עדן ועל כוח**, עמ' 132-133.

תהפוכות והפתעות: הזירה הבינלאומית עד ראשית המאה

ה'21

דטאנט: מיתון המלחמה הקרה

מאז אמצע שנות החמישים נעשו ניסיונות אחדים של התקרבות בין היריבים. נערכו כמה פגישות, לרוב עם תוצאות דלות בלבד. למה בשנות השבעים זה הצליח? יש מי שמחבר בין הכישלון הקרוב בווייטנאם לבין הצורך האמיתי של האמריקנים בהרפיית המלחמה הקרה. האם הדטאנט בא מתוך חולשה? ייתכן. גם הגוש הקומוניסטי נחלש, כשמבחינה כלכלית לא הצליח להגיע להישגים, וחוסר האחידות בגוש התברר ודלף החוצה. אפשרות נוספת להתבוננות היא ש'הדיפלומטיה היא המשך המלחמה, אך בכלים אחרים' (כפרפרזה הפוכה על דברי קלאוזביץ, שאמר שהמלחמה היא המשך המדיניות). הרי כל צד המשיך במאמציו להשיג את יעדיו ולשפר את מצבו, וייתכן שחשבו שעתה הערוץ הדיפלומטי ישפר את מצבם.

עם הדטאנט באה הרפיה גם **בדימויים של היריב**, ואין לדעת מה הוליד את מה. כבר בשנות השישים התרופפה החרדה מחשיבה מרקסיסטית, בארצות הברית קם 'שמאל חדש', ואמונות רבות התערערו, כולל הדימוי העצמי הלאומי. התברר לאמריקנים שב'גן עדן' שלהם יש עונני, אפליה וכו'. האמירה 'איננו טובים כפי שהיה נדמה לנו' התחברה עם האמירה 'האויב אינו כה רע כמו שסיפרו לנו'. **הגורמים העשויים להסלים או להרפות במלחמה הקרה: דימויים משתנים של היריב**; אישיות המנהיגים (פרגמטים או אידיאולוגים; נוחים ומתפשרים או תקיפים וקשוחים); עמדות משתנות לפי הנסיבות – שינוי בכוחם של השחקנים, ושינוי בהערכת הסיכונים והסיכויים העומדים לפתחם של הצדדים בכל אירוע; מאזן האימה.

בגילויי חשוב אפשר היה לראות 'קדימון' לבאות: ברית המועצות נפלה בכוחה הכלכלי מארצות הברית ועתה הודתה בכך, היא נאלצה לקנות ממנה חיטה להאכלת האוכלוסייה שלה (בסופו של דבר, הפער הכלכלי הוא שהביס את ברית המועצות ושם קץ למלחמה הקרה).

מה חידשה מדיניות הדטאנט? היא ניסתה להחזיר את היחסים הבינלאומיים למערכת רב-קוטבית, מתוך הבנה שכשיש יותר שחקנים יש סיכוי להרפיית המתח

ותהיה פחות נוקשות בשיוך הגושי. כשנוצרה הכרה בלגיטימיות, פחתה החשדנות. סוף־סוף הכירו המעצמות בכך שהעולם אינו נחלק בדיוק לשניים, ואף החלו להתנהל בהתאם למציאות זו.

שאלות

1. כיצד עשויה היתה התפתחות זו לקרב את העולם להתנהלות רב־קוטבית? מי עוד עשויים היו להיות 'שחקנים' במערכת כזו?
2. הקרבן: כיצד עלול היה חידוש היחסים בין ארצות הברית וסין הקומוניסטית להשפיע על גורל המדינה הסינית הדמוקרטית – טייוואן?

לסיכום נושא המלחמה הקרה

מוקד: ניתן להתבונן במלחמה הקרה כמלחמה שתמציתה היתה מאבק לשימור הליברליזם הדמוקרטי, במאבקו העולמי מול הקומוניזם הדיקטטורי. איך נסביר את נצחונו של הליברליזם, למרות נחיתותו הבסיסית בזמן מלחמה, הנובעת במידה מרובה מן המגבלות שהוא מטיל על הממשל וכפי שהדבר בא לביטוי בווייטנאם?

לפתיחת דיון זה אפשר לרתום את דה טוקוויל, שדבריו מופיעים בשאלה לתלמיד (עמ' 210). נפתח ברשימת מאפיינים ועקרונות דמוקרטיים העלולים להחליש את כושר הפעולה של הממשל, כמו הפרדת הרשויות, איזונים ובלמים, שקיפות פעילות הממשל ותהליך קבלת החלטות, עיתונות חופשית, זכויות אדם בכלל והדרישה להתנהגות מוסרית בשדה הקרב (הזעזוע מן הטבח במאילאי) וכדומה. כדאי להיות קונקרטיים ולהראות במה בדיוק מחליש כל עיקרון את הממשל בכל עניין, ולהצביע על הנחיתות שהדבר מכתוב מול היריב.

נוכל להציג את נקודות הכוח ונקודות החולשה של כל אחת מן השיטות, ולשאול אילו מהן נותנות כוח למדינה בימי שלום או מלחמה, אילו מהן כוחן יפה לטווח קצר ואילו לטווח ארוך, במה כוחם וחולשתם של הכפייה והציות, וכדומה. להלן כמה נקודות למחשבה:

1. בכוחה של דיקטטורה להביא לגיוס מלא של העם, והממשל הדיקטטורי אינו מוגבל בהטלת מרותו. האם יתרונות אלה תקפים גם לפרקי זמן ארוכים? באשר ליכולת עמידה במלחמות, נחישותן של חברות קומוניסטיות בקרב ואורך נשימתן במלחמה היו בוודאי טובים משל האמריקנים. היו נקודות זמן

שבהן הקרדיט של ארצות הברית ירד בשל כך, כמו למשל אחרי מלחמת וייטנאם שבה נתגלתה חולשת האמריקנים. ניתן להקביל את התופעה אל פלישת הסובייטים לאפגניסטן (1979), אשר בה עמדו הם בפני קשיים דומים לאלה שבפניהם ניצבו האמריקנים בווייטנאם. אלא שקשיים אלה לא פורסמו, ודעת הקהל בברית המועצות ובעולם כמעט שלא ידעה עליהם. מובן שלא התקיים דיון ציבורי בעניין זה.

2. אבחנה בין כוח ועוצמה כלכליים לבין כוח צבאי בקרב. הסובייטים נפלו בסופו של דבר משום נחיתותם הכלכלית, כשלא יכלו לעמוד במרוץ החימוש עקב אתגר 'מלחמות הכוכבים' של ריגן. וכן התקשו להתמודד עם ההוצאות השוטפות. איזו מין מעצמה היא זו שאינה יכולה להאכיל את תושביה וקונה תבואה מן היריב? ניסיונות הרפורמה של גורבצ'ב היו כולם בכיוון של התקרבות לכלכלה ליברלית, מה שהעיד כי הם הגיעו למסקנה, שכלכלה ריכוזית אינה עומדת בתחרות עם כלכלה חופשית.

3. עקרון חופש הדיבור מזמין דיון ציבורי וביקורת, שהדיקטטורה פטורה מהם. השקיפות מגבילה את חופש הפעולה של הממשל, כך שהוא אינו יכול לנקוט צעדים שלא יעמדו בביקורת הציבור. אבל השקיפות עלולה גם להעיב על אמינות הממשל בניהול היום-יומי של מדיניות החוץ. למשל, עם חשיפת מסמכי הפנטגון היה הממשל בהיסטריה, משום שזה קרה בשעה שהתנהלו מגעים סודיים עם סין ועלה חשש כבד שמא הסינים יבינו מהפרשייה כי משרד החוץ האמריקני אינו מסוגל לשמור סוד. זה היה עלול לחבל קשות במגעים החשובים האלה.

4. הממשל האמריקני התגמש וערך כמה שינויים לנוכח המלחמה הקרה, ביניהם חיזוק מעמד הנשיא והרחבת סמכויות הביצוע שלו, כאמור בהמשך. כאשר חברה מרגישה מאוימת, היא בהחלט עשויה להניח הצידה את עקרונות זכויות האדם, כפי שקרה בפרשת מקארתי. הדבר אפשרי גם בנוהל פורמלי (שלא קרה כאן), על ידי הכרזה על שעת חרום שבה ניתן לבטל את זכויות הביאס קורפוס.

5. מגבלות שהדמוקרטיה מטילה על הממשל: פרשת ווטרגייט התפוצצה בזמן המשא ומתן לשלום בווייטנאם ולא הוסיפה כוח לאמריקנים. מה חשב היריב על מי שעומד מולו, נשיא המאויים בהדחה, ובעוון מה – בעוון שקר על אודות השאלה אם ידע על פריצה למרכז המפלגה היריבה (בעיני הצפון-ווייטנאמים זה נראה מגוחך כמובן). בדומה לכך, יש לציין את חוסר היכולת של טרומן לעצור שביתות במפעלים שייצרו חומרי לחימה חיוניים בזמן מלחמת קוריאה.

בית המשפט העליון הצדיק את השובתים, כנגד הטענות על פגיעה בכושר הלחימה (ראו חלון).

6. פעולת האזרחים מתוך חירות והשתתפות בקבלת ההחלטות, עשויה להיות עקבית ורצינית יותר מאשר פעולתם בכפייה. זו היתה השקפת היוונים (פריקלס) על יתרונות החירות, והדברים משכנעים. כדאי לציין שהליברליזם, בניגוד לתפיסה זו, ניסה להקים חברה שאינה מחפשת את הכוח (של המדינה) אלא רואה בחירות האדם ערך לעצמו, המבקש לתת לפרט את כל היכולות להגשים את עצמו – לא ככלי להשגת כוח למדינה. ואכן מגמה זו לפעמים גברה על הנסיונות לייצר לכידות לאומית, אפילו בזמן מלחמה.

התחזקות מעמד הנשיא במהלך המחצית השנייה של המאה ה-20

באיזון העדין שבין הרשויות חלה התחזקות ברורה של הרשות המבצעת על חשבון הרשות המחוקקת (בנוסף להתחזקות שכבר תוארה בפרקי הספר הקודמים, וכדאי לצרף את המידע). בזמן המלחמה הקרה נעשתה מדיניות החוץ לעניין הבוער והמרכזי שבו עסק הממשל. בתחום זה ממילא היו בידיו סמכויות רבות, שאינן בידיו בענייני פנים. למשל, סמכותו המלאה של הנשיא כמפקד העליון של הצבא, כמנהל מדיניות החוץ, וכמוסמך להכיר במדינות זרות. מטבעה מדיניות החוץ היא תחום שקשה לנהלו בשקיפות, ולכן היא ניתנה בידי אדם יחיד: הנשיא.

ביטויים להתחזקות מעמד הנשיא: למשל, הקמת המועצה לביטחון לאומי. בניגוד לקונגרס, שעבודתו בתחום החוץ והביטחון מתחלקת בין ועדות רבות, המועצה היא גוף קטן של מומחים בכל הנושאים הקשורים לחוץ וביטחון. המועצה אפשרה לנשיא לקבל תמונה קוהרנטית ולגבש מדיניות לכידה. מטבעו הקונגרס עובד בשקיפות, ואילו הבית הלבן יכול לעבוד בסודיות. בתקופות מסוימות היתה המועצה גוף חזק מאוד, עד כי לפעמים יכול היה 'הגולם לקום על יוצרו' ולתמרן את החלטותיו של הנשיא.

ה-CIA סיפק לנשיא כוח עצום – כגון מידע שלגופים אחרים אין דרכים כשרות להשגתו, בוודאי שלא במלאות כזו. הנשיא עשוי לבחור איזה מידע לשחרר ומתי, וכך לתמרן את הקונגרס כאשר הוא מעוניין בכך. נראה שכך עשה ג'ונסון לגבי מפרץ טונקין, כשהשיג את אישור הקונגרס לסמכויות פעולה מפליגות בווייטנאם על סמך מידע שרק לאחר שנים התברר כמטעה. על כל פנים, לקונגרס אין כלים לבדוק דברים כאלה, וחברי הקונגרס נאלצים להסתמך על מילתו של הנשיא. פרשיות שנחשפו בממשל ניקסון (מסמכי הפנטגון וספיחיהם) – הניסיונות

להכפיש את דניאל אלסברג על ידי חשיפת דוחות פסיכיאטריים, פרשת ווטרגייט), דווקא בתקופה שבה היתה מחלוקת על המלחמה, העידו על שימוש לרעה שנעשה בכוח ובסמכויותיו של הנשיא. הפרשיות גילו את חוסר האיזון בין הרשויות, ואת הבקרה הלא מספיקה על פעילות הרשות המבצעת. סכנות כאלה אורבות לפתחו של הממשל **במיוחד בזמן מלחמה**, שאז הציבור מוכן להעניק לו סמכויות יתר, מתוך תחושה של שעת חירום.

בזמן המלחמה הקרה הצהירה ארצות הברית שמטרתה להנחיל חירות ברחבי העולם. שאלה לדיון: האומנם עשויה דמוקרטיה לפעול להנחלת סדר וחירות בחוץ לארץ מבלי להרוס ערכים אלה מבית? הכוונה היא לכך, שעצם 'עשיית הסדר' (כלומר, עשייתו בכוח) בארצות אחרות משמעותו מצב מלחמה, סמכויות שעת חרום, שימוש בשיטות פוליטיות של ערמה וחוסר יושר. לאורך שנים תאתגר סיטואציה של חירום את ערכי החירות מבית, והשאלה היא אם אפשר לעמוד בזה, ואיך. במילים אחרות, האם יש קשר הכרחי בין דמוקרטיה לשלום? (ובצד השני של המטבע – בין דיקטטורה למלחמה?).

אחרי המלחמה הקרה: אתגרים חדשים־ישנים

מלחמת המפרץ

פלישת עיראק לכווית העניקה לארצות הברית הזדמנות לקבוע כללי משחק חדשים לאחר נפילת הגוש הקומוניסטי. נעלם החשש מפני תגובת המעצמה המתחרה, וזה אפשר את התגייסות העולם נגד עיראק. היה זה אולי המשך טבעי לדברים שניבא פוקויאמה (במאמרו 'קץ ההיסטוריה').

המעורבות בקוסובו

מוקד: לפי מה נקבעת מדיניות ההתערבות של ארצות הברית בשאלת זכות ההגדרה העצמית למיעוטים, ומתי היא תתערב במלחמות אזרחים בנושא זה? (האומנם ניצחון לרעיונותיו של וילסון?) אפשר להצביע על מספר מוקדי מאבק בעולם, שם נלחמות קבוצות שונות למען עצמאות, ולברר מה מדיניותה של ארצות הברית, לאחר המלחמה הקרה, כלפי כל אחת מהן. למשל הכורדים, הצ'צ'נים, הפלסטינים, הטיבטים, והקוסוברים. נגלה **שאינן מדיניות אחידה**. כל מקום וכל מקרה נידונים לגופם, והשיקולים הם בעיקר פרגמטיים, למשל:

- ההנחה הבסיסית היא שלא צריך לאפשר לכל קבוצה אתנית בעולם עצמאות, שהרי אין לדבר סוף, ובעיקר – המגמה הזאת מייצרת חוסר יציבות בלתי פוסק בעולם. ייבדק כמה אמפתיה מצליחה הקבוצה המדוכאת לצבור בדעת הקהל האמריקנית (בעיקר בסיקור טלוויזיוני דרמטי), והאם היא אכן מטופלת באכזריות בלתי סבירה?
- בהקשר זה יובחן בין מדינה המאפשרת חיי קהילה תרבותיים של קבוצת מיעוט אתנית, לבין מדינה המדכאת ביטויים כאלה. במקום המאפשר זאת, דוגמת קוויבק בקנדה, אפשר לפנות לאזרחים שיחליטו על גורלם. במשאל עם שנערך בקוויבק בעקבות בקשה של רבים מהקבוצה הצרפתית לפרוש מהמדינה, הצביע הרוב נגד פרישה. לא זה היה המצב בקוסובו, ויש מי שחושב שהמאבק שם היה צריך להיות על קיום משאל, ולא על הזכות האוטונומית לפרוש ולהקים מדינה עצמאית.
- הערכת גודל הסיכון לאמריקנים: האם ישיגו את המטרה בקרב קצר ללא אבידות וללא הסתכנות בהקמת אויבים חדשים? (כלומר, מה מידת החולשה של מדינה שמסרבת לשחרר את הקבוצה המדוברת?).
- מה יהיה הרווח מההתערבות (נפט? מסחר? מעמד ויוקרה?).
- האם השם הטוב ומעמד ארצות הברית כמנהיגת העולם יישמר או ייפגע (האם תיתפס כ'ענק חסר־אונים'?)

המאבק לשיפור זכויות האדם ברחבי העולם

ג'ון אדמס אמר ב־1821: 'באותו הקול שבו הולידה אמריקה את עצמה כאומה, היא מצהירה לכל האנושות על זכויות האדם הטבעיות, שאין לשלול אותן בשום אופן, ועל היסודות החוקיים של ממשל'.¹³ לפנינו אמירה של אחד מחשובי האבות המייסדים. האומנם נכון לחשוב שהמעורבות בענייני ארצות רחוקות במאה ה־20 התבצעה בהשראתו? כאמור, יש מי שטוען כי במאה ה־20 קיבל רעיון זה תפנית, שכן האמריקנים החלו להפעילו באופן אקטיבי ולקחו לעצמם את תפקיד השוטר הבינלאומי.

חקר מקרה – שאלת זכויות האדם בסין, האומנם עניינה של ארצות הברית?

הנימוקים בוויכוח על זכויות האדם בסין סובבים סביב ההדדיות המסחרית בין ארצות הברית לבין סין. יש לשקול רווח והפסד, כמו גם הערכות של סיכוי וסיכון, כל זה לצד נימוקי מוסר. מנקודת ראות אמריקנית יכולים לעלות הנימוקים הבאים בקשר להצעה לאיים על סין בניתוק הקשרים המסחריים:

1. הסיכון: סין תעדיף ניתוק קשרי מסחר על פני כניעה לתכתיב אמריקני. במקרה כזה, המטרה עצמה (זכויות אדם) לא תושג. זאת ועוד, הניתוק הוא בעייתי בפני עצמו, שכן דווקא דרך קשרי מסחר לומדים הסינים 'עלינו ועל תרבותנו', על החירויות ויתרוניותיהן, וכדומה. קשר מנותק לא במהרה יחודש, וחוסר הסבלנות לא ישתלם. מומחים טוענים כי המנהיגות בסין עשויה לעבור לדור צעיר יותר וליברלי יותר, וכדאי 'להיות בסביבה' כשזה יקרה.
2. מומחים לסין מזכירים כי הייצור בארץ זו מתבצע במגזר הפרטי. ככל שמגזר זה יתחזק, מאמינים המומחים, כן יתחזק הסיכוי לליברליזציה של המשק, והפוליטיקה עוד תבוא בעקבותיו. האומנם? זו הנחת יסוד רווחת במערב, ואפשר להטיל בה ספק. בינתיים נראה שיש דרכים לקיים כלכלת שוק ויוזמה פרטית מסוימת בתוך מדינה ריכוזית ודיקטטורית. כבר היו דברים מעולם, למשל בממשל מוסוליני באיטליה (בצורה קצת אחרת, כמובן).
3. ארצות הברית כבר מוכרת סחורה בכמויות עצומות לסין. מאחר שהפסקת הסחר עם סין תהיה הדדית, היא תגרום לאבטלה בארצות הברית, והדבר 'יעניש אותנו יותר מאשר אותם'. עם זה אפשר להתווכח: הרי הפסקת הסחר תגרום לכך שיצרנים אמריקנים יצטרכו לייצר יותר לתצרוכת פנים, כתחליף ליבוא מסין, וזה למעשה פותח (ולא סוגר) מקומות עבודה בבית. ואולם 1.2 מיליארד תושביה של סין, בכלכלה בצמיחה (ב־1994 היתה כלכלת סין במקום השלישי בעולם. ההכנסה לנפש בסין גדלה בקצב מרשים), אינם מתחרים בשוק האמריקני, שהוא קטן יותר ורווי. האם כדאי לארצות הברית לוותר על הפוטנציאל של שוק ענק של קונים?
4. ההיבט העקרוני: עד כמה מותר להתערב בענייני פנים של מדינות אחרות? ניתן להטיל ספק בלגיטימיות של תפקיד 'השוטר העולמי' שארצות הברית נוטלת לפעמים (אנלוגיה: מה הרגע שבו תפרוץ לבית זר משום שיש שם הורה מכה,

ובאיזו זכות?). בהיבט התועלת: איך זה מעמיד את ארצות הברית במשפחת האומות, האם זה משחק לטובתה או לרעתה?
 5. האם הצעה זו (הפסקת המסחר עם סין) עולה בקנה אחד עם המסורת האמריקנית, שטענה בעבר ל'דלת פתוחה' בסחר עם כל המדינות? (בנקודה זו כבר חל מפנה, שכן הענקת עדיפות למדינות מסויימות נוגדת את הרעיון).

יחסי ארצות הברית ואירופה

לאור 'אחרית הדבר', אפשר לסיכום לבדוק את היחסים בין ארצות הברית ואירופה בכמה נקודות זמן – בין שתי מלחמות העולם, בתחילת מלחמת העולם השנייה, עם פרוץ המלחמה הקרה, לאחר התקפת הטרור על ארצות הברית ב־2001 – ולשאול: מתי נחלצה האחת לעזרת השנייה ומתי לא? באיזה זמן ובאילו תנאים עבדו השתיים בדרגת שיתוף פעולה גבוהה, ומדוע? עוד על כך בספרו של קגן (ראו ברשימת הקריאה להלן).

לקריאה

אברהם בן־צבי, 'בעיותיו של גוליבר – ארצות הברית כמעצמת־על', בתוך ארנון גוטפלד (עורך), **החוויה האמריקנית**, זמורה ביתן 1986, עמ' 255–268.
 צ'רלס פ' הרמן, 'משברים בינלאומיים', בתוך איתן גלבוש (עורך), **יחסים בינלאומיים**, עם עובד, תל אביב 1978, עמ' 212.
 טל טובי, **כמו לאכול מרק בסכין: הניסיון האמריקני בווייטנאם 1959–1973**, מערכות, תל אביב 2006.
 ברברה טוכמן, **מצעד האיוולת**, תרגם יוסף אשכול, ספרית מעריב, תל אביב תשמ"ו. פרק חמישי 'אמריקה בוגדת בעצמה בווייטנאם'.
מושגי יסוד ביחסים בינלאומיים, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשמ"א, יחידה 12 (קוריאה וקובה).
 רוברט קגן, **על גן עדן ועל כוח: אמריקה ואירופה בסדר העולמי החדש**, תרגמה עתליה זילבר, עם עובד, תל אביב 2003. הופיע בגרסה מקוצרת בכתב העת **תכלת מס' 15**, סתיו 2003.

הנרי קיסינג'ר, **מדיניות החוץ האמריקנית**, תרגם אהרן אמיר, עם עובד, תל אביב 1974.

רות קליינברגר, **בין מלחמה לשלום**, מעלות, תל אביב תשמ"ו (ספר לימוד).
פול קנדי, **עלייתו ונפילתו של המעצמות הגדולות**, תרגם יהושע פורת, דביר, תל אביב 1992.

מרטין קרמר, 'בכל זאת נכס אסטרטגי', **תכלת** מס' 26, חורף 2007, עמ' 19 (על מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל והמזרח התיכון).

אתרים באינטרנט

אתר של CNN על אודות המלחמה הקרה: www.cnn.com/specials/cold.war

קולנוע

13 יום, רוג'ר דונלדסון, 2000 – על תפקוד הנשיא קנדי במשבר הטילים בקובה.
צייד הצבאים, סימינו מייקל, 1978.

אפוקליפסה עכשיו, קופולה, ארצות הברית 1979 – על וייטנאם.
חיילים היינו, ראנדל וואלאס, 2002 (עם מל גיבסון) – סיפור אמיתי על הקרב הרציני הראשון שלימים הוביל למלחמת וייטנאם.

בקר טוב וייטנאם, ברי לוינסון, 1987.

נולד בארבעה ביולי, אוליבר סטון, 1989 (עם תום קרוז) – סרט עטור פרסים על השינוי שעברה החברה האמריקנית בזמן מלחמת וייטנאם, דרך סיפור אישי (ואמיתי).

